

รายงานการวิจัย

วิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่อง มาจากการพัฒนาของรัฐ ในระยะแผนพัฒนาฉบับที่ 1-8

ณรงค์ บุญสวขวัณ นักวิจัย
สุธาสินี บุญสวขวัณ ผู้ช่วยนักวิจัย

โปรแกรมวิชารัฐประศาสนศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
โครงการวิจัยเรื่อง โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา
ของเมธีวิจัยอาวุโส ศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์
โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มิถุนายน 2543

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่เปลี่ยนไปในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ระยะที่ 1 - 8 เกี่ยวกับพลวัตปัจจัยการเปลี่ยนแปลงและผลการเปลี่ยนแปลง โดยการสำรวจข้อมูลจากข้อมูลทั่วไปของกลุ่มน้ำปากพนังและข้อมูลเฉพาะจากบ้านเป้าหมาย 4 บ้าน พร้อมกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักและบุคคลที่เป็นตัวแทนในบ้านแล้วนำมาเสนอโดยการพรรณนาวิเคราะห์และวิเคราะห์ด้วยการตีความ

ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยการเปลี่ยนแปลงได้แก่ ปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายในจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมแก่การทำนาข้าวและเป็นพื้นที่ที่ก่อให้เกิดสังคมที่ค่อนข้างอิสระจากรัฐและบทบาทรัฐอ่อนในการพัฒนา จึงมีพลังในการสร้างวัฒนธรรมเฉพาะ โดยเฉพาะการผลิตข้าวเพื่อการค้าที่มีคนเชื้อสายจีนเป็นกลไกสำคัญและข้าวเป็นที่มาของการดำรงชีวิตของคนลุ่มน้ำ ปากพนังอย่างสมบูรณ์ การค้าข้าวเป็นค่านิยมที่สำคัญที่บ่มเพาะประสบการณ์ตลอดมา แม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและกระบวนการผลิต แต่ยังคงเป้าหมายเพื่อการค้าหรือการผลิตเพื่อการตลาดเป็นอุดมการณ์ที่สำคัญของกลุ่มน้ำปากพนัง อย่างไรก็ตามสภาพแวดล้อมดินฟ้าอากาศที่ผันแปรและเป็นอุปสรรคในการผลิตตลอดมา ประกอบกับอุปสรรคและความขาดแคลนในด้านต่างๆ เป็นต้นว่าปัจจัยการผลิตคือ ที่ดินนาไม่อาจจะขยายเพิ่มได้ ทั้งการถือครองในแต่ละครัวเรือนมีน้อยในขณะที่สมาชิกมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น น้ำเพื่อการผลิตมีปริมาณมากและน้อยเกินไปในบางฤดูกาล จึงทำให้ประชาชนมีการคิดค้น คัดหรือเลือกสรร แนวทาง การดำเนินชีวิตอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ กล่าวคือ 1) ความสัมพันธ์ทางสังคม ที่เปลี่ยนจากความสัมพันธ์เป็นไปในลักษณะเครือญาติและพวกพ้องที่เกื้อกูลและเอื้ออาทรระหว่างกัน มีส่วนร่วมอย่างมีคุณค่าและเท่าเทียมกันในการจัดการชุมชนไปสู่ความสัมพันธ์แบบกึ่งทางการและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์โดยผู้มีความมั่นคงกว่ามีโอกาสหรือมีอำนาจมากกว่าเข้ามาแทนที่ เปลี่ยนจากการพึ่งตนเองในการจัดการตนเองและชุมชนไปสู่การพึ่งพามากขึ้น บทบาทของรัฐขยายตัวเพิ่มมากขึ้นแต่การยอมรับค่อนข้างต่ำ รัฐพยายามครอบงำประชาชนจึงไปทำลายกระบวนการจัดการตนเองของประชาชน ประชาชนมีลักษณะคัดค้านราชการอันเนื่องมาจากการปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจและปัญหาทางประสิทธิภาพในการให้บริการ 2) การศึกษาเล่าเรียนหรือรักในการเรียนเป็นค่านิยมสำคัญเพราะการเป็นสังคมเปิดที่ต้องปฏิสัมพันธ์เชิงการค้าขายทำให้ต้องปรับปรุงตนเองให้มีบุคลิกภาพเหมาะสมในระบบตลาด คนในระบบการค้าของกลุ่มน้ำปากพนังจึงกลายเป็นความนิยม "วิถีคนค้าปัญญาเป็นเครื่องมือ" พร้อม ๆ กับการใฝ่รู้เพื่อการเลื่อนขั้นทางสังคม โดยที่การศึกษายังเป็นเครื่องมือในการ "จำกัดจำนวนสมาชิกในครัวเรือน" ส่วนการเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อการดำรงชีวิตยังมีความเข้มข้นในการคิดค้นมากขึ้นใน

ปัจจุบัน 3) ความมั่นใจในตนเอง เนื่องมาจากการเชื่อว่ามีการศึกษาจึงทำให้ห้องอาจ กล้าแสดงความคิดเห็นหรือกล้าเสนอแนะ เพราะมีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเองและมีผลผลิตข้าวไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือนอย่างไม่อดอยากและเคยชินกับสภาพการพึ่งตนเองที่มีความเป็นอิสระจากอำนาจรัฐมาก่อน แต่บางครั้งความมั่นใจอาจจะแสดงออกในทางที่ผิด ๆ 4) เป้าหมายการผลิตหรืออุดมการณ์แห่งการค้าไม่เคยเปลี่ยนแปลง คนปากพนังมีประสบการณ์เกี่ยวกับการค้าขายในระบบเสรีมานาน โดยผ่านคนเชื้อสายจีน การค้าขายได้ซึมซับจนกลายเป็นค่านิยมของผู้คนทั่ว ๆ ไป และกระบวนการผลิตเกือบทุกประเภทมีเป้าหมายเพื่อขายอย่างสมบูรณ์หรือการขายเป็นอุดมการณ์ที่สำคัญ ปากพนังเคยเป็นศูนย์กลางการส่งออกโดยตรง ส่วนการซื้อขายภายในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมที่เน้นการซื้อขายบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นการซื้อขายบนพื้นฐานของพันธสัญญาหรือข้อตกลงทางธุรกิจ 5) หนี้สิน มูลเหตุแห่งนี้ได้เพิ่มขึ้น โดยเหตุพื้นฐานแห่งนี้มีค่าใช้จ่ายของการศึกษาเล่าเรียน ส่วนสภาวะแห่งหนี้ที่ผันแปรเกิดจากกระแสการผลิตเพื่อการบริโภค การเพิ่มปัจจัยการผลิต ดันทุนสูง การสร้างบ้าน การสูญเสียอันเกิดจากสภาพดินฟ้าอากาศผันแปรและผลผลิตที่ตกต่ำ 6) วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่วัฒนธรรมเน้นการบริโภค การที่มีพฤติกรรมของคนที่อยู่ในระบบตลาดคิดเป็นเกณฑ์ทุนนิยมตลอดเวลาประเพณีปฏิบัติคลี่คลายลง เช่นเดียวกันเมื่อข้าวลดความสำคัญในฐานะเครื่องหมายแสดงความกตัญญูและความเป็นศิริมงคล การแลกเปลี่ยนแรงงานในรูปของ "การออกปากกินวาน" ถูกแทนด้วย "การออกปากจ้าง" และปัญญาหลักขโมยวัวหมดไป สำหรับผู้นำทางราชการมักจะไม่ได้เป็นบุคคลกลุ่มเดียวกับผู้นำธรรมชาติ จึงมักจะแสวงหาความร่วมมือเพียงเพื่อการจรรโลงอำนาจไว้ต่อเนื่องและพยายามสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับบุคคลลักษณะพิเศษภายนอก เพื่อเป็นการอ้างอิงอำนาจ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับศักยภาพพฤติกรรมและความชอบธรรมด้วย ในปัจจุบันมีผู้นำธรรมชาติพยายามริเริ่มเชื่อมโยงหรือสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กันเองอย่างเหนียวแน่น 7) การย้ายถิ่นได้เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่เปลี่ยนแปลงจากการย้าย "หนีนาหาสวน" มาเป็นการย้าย "หนีนาหาเมือง" มากขึ้น และเป็นการย้ายเพื่อรักษาสมดุลของจำนวนแรงงานในครัวเรือนให้เหมาะสมกับจำนวนการถือครองที่ดิน 8) ปากพนังกับการเป็นศูนย์กลาง จากที่อดีตเคยเป็นศูนย์กลางภายในทั้งที่เป็นศูนย์กลางอำนาจรัฐ ศูนย์รวมการค้าขาย และศูนย์รวมการเรียนรู้ ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงเป็นเหมือนบวรารที่ต้อปฏิบัติหน้าที่ให้บริการปากพนังเกี่ยวกับผลผลิตและต้องพึ่งพาปากพนังในบางกิจกรรมอยู่เสมอ ๆ ปากพนังจึงมีลักษณะเป็นศูนย์กลางอาณานิคมภายใน

Abstract

The objective of this research was to study the way of life of the people in the Paakphanang river basin that changed in the course of the first-eighth economic and social development plans with reference to change-factor dynamics and change effects. The study was conducted by means of a survey of general data about the river basin and specific data from four targeted households, along with in-depth interview of principal informants and representatives of the households. The data were presented through descriptive and interpretive analysis.

The study found that the factors of change were external and internal. Because of the geographical condition favorable to rice farming and of the nature of the area conducive to the emergence of a society rather independent of the state as well as susceptible to a weakening of state role in the development to the area, the society was endowed with the power to create its own unique culture, especially in regard to the commercial production of rice in which people of Chinese descent were instrumental, rice being the vital source of livelihood of the people of the river basin. The rice trade was the important value that nurtured the people's experience all along. Although the structure and process of production changed, the target of trade or market-oriented production was the chief ideal of the rice basin. The fluctuating climatic condition that constantly impeded production, along with obstacles and shortages such as the production factor about restriction of farm size, compounded by each household's small land holding in the face of a growing number of household members, and the factor of unreliable water source for production amid extreme seasonal variations, all caused the people constantly to experiment with and select approaches for their livelihood, bringing about aspects of change as follows:

1. Social relations. The relations of kinship and close associates of mutual support and concern, with valuable and equal participation in community management, were replaced by semiformal relations and those of patronage where the rich dominated through their greater share of opportunity and power. Self-reliance in self and community management gave way to dependence. While the role of the state expanded, it met with

but little acceptance. As the state tried to dominate the people, it wore down the people's self-management movement. The people were antagonistic toward the state bureaucracy because of the power-motivated interaction between them and the poor quality of service rendered by the state.

2. Education or love of learning was an important value as it was an open society in need of commercial interaction, thus necessitating a molding of personality to fit a market system. The people of the river basin under the influence of this system came to accept the value: "The trader's way of life is served by wisdom," along with thirst for learning as a means of social mobility, education being a device "restricting the number of household members" in addition. At present, self-learning for livelihood has gained in intensity of inquiry.

3. Self confidence came as a product of education, emboldening one to voice ideas and suggestions, as a result of one's ownership of production factors and control thereof, with an adequate rice yield for domestic consumption as well as a long-standing tradition of independence from state power. Sometimes, however, this confidence found misguided expressions.

4. Invariable production target or commercial ideal. The people of Paakphanang have long experienced free trade, especially through those of Chinese descent. Commerce has permeated so as to become a value of the general public. This is all the more true of the present, when the target of nearly all kinds of production is sale, absolutely. In other words, sale is an important ideal. Paakphanang itself was once a direct export center. The community trading has changed from the previous basis of social relations to that of business commitment and agreement.

5. Debts. These have increased, their basic cause being borrowings to finance education. Other variables of the debt situation were linked to the trend of market-oriented production, the addition of production factors, high cost, home construction, losses due to climatic fluctuations, and low yields.

6. Cultural change toward consumerism. Certain practices declined as the market-oriented people became more and more obsessed with capitalism, as in the case of the diminishing importance of rice as a symbol of gratitude and good fortune. The

exchange to labor in the form of "asking for help and paying in kind" was replaced by "requesting hired labor service". The problem of cattle theft disappeared. Leaders appointed by the state were usually not the same persons as natural leaders and often sought cooperation merely to perpetuate their own power. They tried to establish patronage relations with external persons of special attributes for power reference. Besides, there were problems about potential, behavior, and legitimacy. At present, natural leaders try to initiate linkages or create networks of steadfast relations.

7. Migration. This phenomenon has increasingly changed from "off the farm into the orchard" to "off the farm into the city" to equalize between the amount of labor per household and the land holding size.

8. Paakphanang as center. Because of its position from the past as a center of interior with concentrations of power of state, commerce, and learning, the communities around Paakphanang were like its satellites that fed their products into it and were often dependent on it for the conduct of certain activities. Thus, the status of Paakphanang was that of an interior colonial center.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลงด้วยการใช้เวลา 3 ปี จึงเกี่ยวข้องกับกระบวนการต่างๆ เป็นต้นว่า การศึกษาหาความรู้ทางแนวคิดทฤษฎี การศึกษาข้อมูลภาคสนาม การเขียนรายงานและการนำเสนอผลการวิจัย จึงเกี่ยวข้องกับบุคคล หน่วยงาน องค์กรต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้รับความกรุณาช่วยเหลือจนงานเสร็จลุล่วงด้วยดี จึงไม่อาจจะกล่าวถึงคุณงามความดีด้วยข้อความในหน้ากระดาษสั้นๆนี้ได้ครบทุกท่าน ผู้วิจัยจึงกราบขอพระคุณ มา ณ โอกาสนี้

อย่างไรก็ดี บุคคลที่มีบทบาท ทั้งการเริ่มต้นและสนับสนุนที่มีความสำคัญยิ่ง คือ อาจารย์สมพุท ธุระเจน อาจารย์วิเชียร ณ นคร แห่งราชภัฏนครศรีธรรมราชที่กรุณาได้ให้โอกาสแนะนำผู้วิจัยแก่ศาสตราจารย์สุริวงส์ พงษ์ไพบูลย์ เมธีวิจัยอาวุโส จนได้รับความไว้วางใจให้ทำงานวิจัยชิ้นนี้ โดยที่พลังการจัดการของเมธีวิจัยอาวุโสท่านนี้มีส่วนเสริมสร้าง ด้วยความเป็นปียมิตรทางวิชาการและเป็นผู้ที่เคียวเงินจนงานวิจัยปรากฏออกมา

นอกจากนี้ พี่น้องประชาชนลุ่มน้ำปากพนัง ทั้ง 4 บ้าน และพี่น้องประชาชนทั่วไปที่เป็นผู้กรุณาเสียเวลาให้ข้อมูล ให้การสนับสนุน ให้กำลังใจ จนงานนี้สำเร็จ ขอขอบคุณสถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช ที่สนับสนุนอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ในคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และ รศ.อำนวย ยัสโยธา พร้อมทั้งคณะเลขานุการโครงการวิจัยชิ้นนี้ ที่เป็นผู้ประสานงานอย่างเป็นกันเอง , สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่สนับสนุนทุนวิจัย และขอขอบคุณศาสตราจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา , คุณพรพิไล เลิศวิชา ที่ให้โอกาสในการนำเสนอผลการวิจัยในการประชุมวิชาการประจำปี 2543 ของ สกว. ฝ่าย 4

สุดท้ายต้องขอขอบคุณคุณคุณพ่อ คุณแม่ ญาติพี่น้อง ที่ให้กำลังใจ ชี้แนะ แก้ไขข้อจำกัดต่างๆ และลูกๆที่น่ารักทั้งสองคนที่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจนไม่ได้สร้างความลำบากใจให้ผู้วิจัยต้องกังวลในช่วงที่ต้องมีการกิจอย่างเคร่งครัดในระยะสามปีที่ผ่านมา

ณรงค์ บุญสวยขวัญ ผู้วิจัย

สุธาสิณี บุญสวยขวัญ ผู้ช่วยนักวิจัย

6 มิถุนายน 2543

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ.....	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	(3)
กิตติกรรมประกาศ.....	(6)
บทที่ 1 บทนำ.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	12
ขอบข่ายการวิจัย.....	13
ระเบียบวิธีการวิจัย.....	14
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	14
เครื่องมือการวิจัย.....	16
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	16
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	17
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง.....	18
เอกสารและบุคคลที่อ้างอิง.....	26
บทที่ 2 ลุ่มน้ำปากพนัง : ภาพรวมและลักษณะเด่นบางประการ	30
ลักษณะการพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง.....	30
การตั้งถิ่นฐาน.....	32
ลักษณะของประชากร.....	35
ลักษณะทางสังคม.....	54
ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม	65
อาชีพ.....	68
เอกสารและบุคคลที่อ้างอิง.....	86
บทที่ 3 บ้านหรือชุมชนพื้นที่เป้าหมาย.....	95
บ้านไกรไทย.....	95
บ้านเนินหนองหงส์	122
บ้านบางคูระ.....	141

บ้านบางหัว.....	156
เอกสารและบุคคลที่อ้างอิง.....	183
บทที่ 4 พลวัตการพัฒนาของกลุ่มน้ำปากพอง.....	191
บทบาทของกลไกรัฐหรือราชการ.....	191
บทบาทของภาคสังคม.....	211
เอกสารและบุคคลที่อ้างอิง.....	214
บทที่ 5 สรุปผลและการวิเคราะห์.....	216
ปัจจัยเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลง.....	216
ปัจจัยภายนอก.....	216
พลวัตการพัฒนาหรือพัฒนาการของรัฐ	217
สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ.....	222
การค้าขายข้าวหรือระบบตลาด.....	224
วิทยาการหรือเทคโนโลยี.....	228
ปัจจัยภายใน.....	232
สภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นพื้นที่เปิด.....	232
ข้อจำกัดหรือการขาดแคลนทรัพยากร.....	232
การเลือกและการคัดสรร.....	233
ผลการเปลี่ยนแปลง.....	235
ความสัมพันธ์ทางสังคม.....	236
การศึกษาเล่าเรียน.....	241
ความมั่นใจในตนเอง.....	245
เป้าหมายการผลิตหรืออุดมการณ์แห่งการค้า	
ไม่เคยเปลี่ยนแปลง.....	246
หนี้สิน.....	248
วัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป.....	251
การย้ายถิ่น.....	254
ปากพองกับการเป็นศูนย์กลางที่เปลี่ยนไป.....	255

สรุป.....	260
เอกสารและบุคคลที่อ้างอิง.....	265
บรรณานุกรม.....	269
ภาคผนวก.....	286

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1	พัฒนาการและเปรียบเทียบจำนวนโรงเรียน ครู นักเรียน เมืองนครศรีธรรมราช.....	44
2	เปรียบเทียบสภาพการการใช้ที่ดินเพื่อการ ทำนาข้าวกับอื่นๆ.....	69
3	ปริมาณการผลิตข้าว.....	70
4	จำนวนไร่นาสวนผสมที่เข้าโครงการพัฒนาพื้นที่ ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ.....	73
5	แสดงพื้นที่การเลี้ยงกุ้งทะเลในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง.....	79
6	แสดงจำนวนกองทุนธนาคารหมู่บ้านในพื้นที่ ลุ่มน้ำปากพนัง.....	85
7	โครงสร้างประชากรบ้านไกรไทย.....	99
8	ประชากร การย้ายถิ่นและผู้ชรา ปี 2541.....	100
9	ลักษณะการย้ายถิ่นยุคหลัง 2520-ปัจจุบัน.....	104
10	อาชีพประชากรบ้านไกรไทย.....	108
11	ขนาดการถือครองที่ดินเพื่อการทำนา.....	110
12	พัฒนาการของธนาคารหมู่บ้านบ้านไกรไทย.....	114
13	โครงสร้างประชากรบ้านเนินหนองหงส์.....	123
14	จำนวนและอาชีพที่ผู้ย้ายถิ่นออกไปจาก บ้านเนินหนองหงส์.....	126
15	แสดงตัวอย่างสภาพหนี้สินในปัจจุบัน.....	132
16	การปรับตัวเข้าสู่อาชีพการทำนากุ้ง บ้านเนินหนองหงส์.....	134
17	ตัวอย่างครัวเรือนที่มีเงินฝากจากการทำนากุ้ง.....	135
18	โครงสร้างประชากรบ้านบางคูระ.....	142
19	จำนวนคนที่ย้ายจากบ้านบางคูระในทศวรรษ 2530.....	144
20	จำนวนสมาชิกที่อยู่จริงในครัวเรือน.....	145

21. จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาสูงในปัจจุบัน.....	146
22. การถือครองที่ดินบ้านบางคูวัด.....	152
23. อาชีพประชากรบ้านบางคูวัด.....	154
24. โครงสร้างประชากรบ้านบางหว้า.....	159
25. อาชีพประชากรบ้านบางหว้า.....	160
26. จำนวนผู้ย้ายถิ่นบ้านบางหว้า ตามระยะเวลา.....	163
27. แสดงถึงสำเร็จการศึกษาระดับต่างๆบ้านบางหว้า.....	164
28. ขนาดการถือครองที่ดินเพื่อการทำนา.....	176
29. จำนวนผู้เช่าบ้านบางหว้า.....	177
30. กรณีตัวอย่างทุนดำเนินการปลูกข้าววน้าน้ำตม.....	179
31. ตัวอย่างการเปรียบเทียบฐานะการเงิน	
จากการทำนบบ้านบางหว้า.....	180
32. มลเหตุแห่งหนี้ที่เปลี่ยนแปลงไป.....	250
33. ช่วงเวลาที่ย้ายออกและสถานที่ย้ายไปตั้งหลักแหล่ง.....	255

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ 1	แสดงความสัมพันธ์ของค่านิยม วิถีปฏิบัติของ คนลุ่มน้ำปากพนัง.....	53
2	การพัฒนายุคแรก 2504-2510.....	204
3	บทบาทของการพัฒนาของรัฐที่สัมพันธ์กับ กลไกทางสังคมต่างๆ ยุคที่หนึ่ง 2504-2510.....	205
4	การพัฒนาตามการขึ้นนำจากรับส่วนกลาง หรือบทบาทการให้.....	206
5	บทบาทของการพัฒนาของรัฐที่สัมพันธ์กับ กลไกทางสังคมต่างๆ ยุคที่สอง 2511-2520.....	207
6	การแสวงหาทางเลือกการพัฒนาโดยรัฐ การมีส่วนร่วมเป็นอุดมการณ์ใหม่.....	208
7	บทบาทของการพัฒนาของรัฐที่สัมพันธ์กับ กลไกทางสังคมต่างๆ ยุคที่สาม 2521-2530.....	209
8	การพัฒนาตามทัศนะและประสบการณ์ที่หลากหลาย.....	210
9	บทบาทของการพัฒนาของรัฐที่สัมพันธ์กับ กลไกทางสังคมต่างๆ ยุคที่สี่ 2531-2540.....	211
10	ปัจจัยเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลง.....	217
11	วัฏจักรของบทบาทรัฐต่อการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำ.....	218
12	พัฒนาการของภาพพจน์ของขบวนการประชาชน จากทัศนะกลไกรัฐ.....	222
13	เป้าหมายการผลิต.....	228
14	พัฒนาการของวิทยาการหรือเทคโนโลยีการผลิต.....	231
15	การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม.....	241
16	เปรียบเทียบเงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์ การซื้อขายในชุมชน.....	248
17	การเป็นศูนย์กลางของปากพนัง.....	264

สารบัญแผนที่

1. แผนที่ลุ่มน้ำปากพนัง.....	29
2. แสดงความหลากหลายทางสภาพภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำปากพนัง.....	31
3. แผนที่บ้านไกรไทย.....	97
4. แผนที่บ้านเนินหนองหงส์.....	124
5. แผนที่บ้านบางคูระ.....	143
6. แผนที่บ้านบางหว่า.....	158

บทที่ 1

บทนำ

“..สำหรับโครงการ เช่น โครงการปากพนัง...ถ้าไร่นั้นมาที่ประชาชน
ประชาชนจะได้ยุติกันดี เมื่อประชาชนอยู่ดีกันดี..... ประชาชนมี
ความสุขความสบาย ไม่ต้องเลี้ยงภาษี ทั้งประชาชนที่มีรายได้ดีส่วน
มากก็ไม่เล่นขโมยอายโน่นอายนี้ คือว่า พวกที่ขโมยส่วนมาก พวก
แร้นแค้น ใครไม่แร้นแค้นไม่เล่นการปล้นการขโมย เพราะมันไม่
สนุกและมันเสี่ยงอันตรายและถูกจับ.....ถ้าเขาทำกินได้ เขาก็ทำกิน
แล้วเมื่อทำกินได้แล้ว มีความสุข เขาก็ไม่ขโมย เขาก็ไม่เป็นผู้ร้าย ...”

ข้อความข้างต้นเป็นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่คณะ
บุคคลที่เข้าเฝ้าถวายพระพร ในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม 2536 ณ ศาลา
ดุสิตดาลัย ในพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พิจารณาได้ว่าปัญหาอันเกิดขึ้นกับประชาชนใน
เขตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่สำคัญ คือ การลักขโมย จากความหมายนี้ต้องยอมรับโดยุษฎีว่า
การลักขโมยเป็นอยู่จริงและเป็นเหมือนตัวแทนของปัญหามานับปการที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำ
แห่งนี้ ซึ่งสร้างชื่อเสียงเชิงลบให้ต่อเนื่องสืบมา อาจจะเป็นผลมาจากเงื่อนไขหรือปัจจัยของ
ความแร้นแค้นและข้อจำกัดที่ก่อตัว สะสม พอกพูนเรื่อยกระทั่งระดับปัญหารุนแรงต่อเนื่องจน
กระทั่งปัจจุบันนี้ ทั้งปัญหามายในลุ่มน้ำเองและสร้างปัญหาให้กับพื้นที่อื่นหรือชุมชนอื่น
เป็นต้นว่า การย้ายถิ่น การรุกราน การไปเป็นผู้ร้ายและก่ออาชญากรรม การพนันฯ ทั้งนี้ ไม่
อาจจะเข้าใจได้ง่ายนักถึงพลวัตปัจจัยที่เชื่อมโยงจนยุ่งยากซับซ้อนในการจะหาจุดเริ่มต้นถึง
ความเป็นเหตุเป็นผลที่แท้จริงได้

กระนั้นก็ดี หากพิจารณาในมิติที่ตรงกันข้ามที่เป็นจุดแข็งของลุ่มน้ำปากพนัง คือ
การเป็นพื้นที่ปลูกข้าวสำคัญของภาคใต้และภูมิภาคนี้ที่มีพลังการผลิตและการเป็นเมืองท่า
หรือศูนย์กลางการค้า ทั้งส่งออกข้าวไปยังพื้นที่ต่างๆของนครศรีธรรมราชและภูมิภาคนี้
และนำเข้าสินค้าเอง เพื่อบริการให้แก่ชุมชนใกล้เคียง ปรากฏดังในพระราชหัตถเลขาพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5' เมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองปากพนัง เมื่อวันที่
8 กรกฎาคม 2448 หรือ ร.ศ.124 สะท้อนให้เห็นภาพความรุ่งเรืองของที่นี่ ว่า

“...อำเภอปากพนังนี้ ได้ทราบอยู่แล้วว่าเป็นที่สำคัญอย่างไร แต่เมื่อไปถึงที่ ยังรู้สึกตามที่คาดคะเนนั้นผิดไปเป็นอันมาก ไม่นึกว่าใหญ่โตมั่งมีถึงเพียงนี้.. เมื่อจะคิดว่าตำบลนี้มีราคา อย่างไร เทียบกับสงขลา เงินผลประโยชน์ แต่อำเภอเดียวกัน น้อยกว่าสงขลาอยู่ 20,000 บาท เท่านั้น บรรดาเมืองท่า ในแหลมมาลายูฝั่งตะวันออกเห็นจะไม่มีแห่งใดดีเท่าปากพนัง...”

สาระสำคัญของพระราชหัตถเลขาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นศักยภาพของปากพนังที่มีพลังในการ เป็นพื้นที่ปลูกข้าว ส่งผลให้การค้าเฟื่องฟู จนเป็นบ้านลอมให้เกิดวิถีชีวิตของคนที่นี่ได้สร้าง วัฒนธรรมของตัวเองหรือเน้นการเป็นปัจเจกชน เป็นต้นว่า การเล่าเรียนการใฝ่รู้ใฝ่ เรียน การขยันขันแข็งหรือการเอาการเอางาน ลักษณะของชุมชนชาวนาที่นี่จึงมีเอกลักษณ์หรือมีความเป็นตัวของตนเองในหลายลักษณะที่สอดแทรกตัวในวัฒนธรรมสังคมไทย หรือนครศรีธรรมราช อย่างไรก็ดี หากกล่าวถึงวิถีชีวิตของเกษตรกรนั้น มีการอธิบายลักษณะ ของชาวนาไทยไว้แล้ว เป็นต้นว่า ลุแกงค์ จันทวนิช ได้บรรยายลักษณะของชุมชนปลูก ข้าว มี 5 ประการ คือ 1) ความต้องการแรงงาน เป็นการต้องการแรงงานทำนาจำนวนมากใน พื้นที่จำนวนน้อย เป็นแรงงานที่ต้องการทั้งแรงงานเด็ก ผู้ใหญ่ แรงงานหญิงชายมาร่วมแรง ร่วมใจหรือมีบทบาทที่ถูกต้อง จึงจะทำนาเสร็จ ส่วนให้สถาบันครอบครัวและเครือญาติดำรง อยู่อย่างเข้มแข็ง เพราะครอบครัวเป็นหน่วยผลิตเบื้องต้น นอกจากนี้เขายังกล่าวถึง “การระดม แรงงาน” ในรูปต่างๆ เช่น “การลงแขก” หรือ “การเอาแรง” และแต่ละครอบครัวจะหาแรงงาน เพิ่มโดยการแต่งงาน 2) การครอบครองที่ดิน วัฒนธรรมข้างต้นที่ดินถือว่ามีค่ายิ่ง ผู้ที่ครอบ ครองที่ดินขนาดใหญ่และสามารถเอาแรงงานปลูกข้าวได้มาก ย่อมมีทรัพยากรและมีอำนาจ มาก ทำให้ขนาดถือครองที่ดินต่างกัน มีสถานภาพต่างกันและมีลักษณะความสัมพันธ์ทาง สังคมในชุมชนต่างกันไปด้วย 3) ทุนการค้าขายและพ่อค้าคนกลาง ระยะแรกแม้จะใช้เงินน้อย อาศัยแรงงานครอบครัวเป็นหลัก แต่เมื่อก่อนไม่ต้องใช้เงินทุนเพิ่มขึ้น ในการซื้อเครื่องมือ และ ตอบแทนแรงงานพิเศษที่มาช่วย ค่าตอบแทนต่าง ๆ ความต้องการเงินจึงเกิดขึ้น ในจุดนี้จึงเกิด นายทุนขึ้นมา “นายทุน” หมายถึง พ่อค้าชาวจีนที่พายเรือมาขายของเล็กน้อยที่ชาวบ้าน ต้องการแล้วรับซื้อข้าวไปขายต่อ และการค้าขายหรือนายทุนไม่ใช่เป็นสิ่งที่พอใจ พ่อค้าเร่เหล่านี้จะกลายเป็นคนกลุ่มใหม่ในสังคมที่เชื่อมโยงระหว่างชาวนาและผู้ผลิตและผู้บริโภค 4) การ

แปรรูปผลผลิต ทำให้เกิดสภาพทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ในวัฒนธรรม
 ชาวไทย เมื่อมีการปลูกข้าวเพื่อขาย ด้วยการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเพื่อเพิ่มราคา และ
 ได้กำไร โดยที่การแปรรูปนี้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการค้าขาย ที่ต้องอาศัยเครื่องจักรสีข้าว
 โรงสี 5) ความสัมพันธ์เกี่ยวกับรัฐ การกำหนดตำแหน่งผู้ทำหน้าที่กลไกของรัฐและระเบียบ
 ประเพณีต่าง ๆ ของรัฐก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำนา ส่งผลให้เกิดการจัดระเบียบสังคมหรือองค์
 กรของชุมชนปลูกข้าว ที่ส่งผลต่อการกำหนดลักษณะของสถานภาพและบทบาทหรือมีแบบ
 แผนความสัมพันธ์ทางสังคมข้าวของไทย คือ ประการแรก ระเบียบสังคมระดับรัฐ สถานภาพ
 ในระบบศักดินาและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ จากผลของระบบศักดินาในการจัดการควบคุม
 กำลังคนที่แน่วแน่จะถูกยกเลิกไปแล้ว แต่ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ตามระดับดังกล่าวนี้ยังมี
 ผลตกค้างในสังคมไทย ในระยะเริ่มต้นที่ "นาย" ได้เปลี่ยนมาเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่
 ส่วน "ไพร่" เป็นผู้เช่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จากการถูกเปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์
 แบบอุปถัมภ์แบบไม่เป็นทางการที่ชาวบ้านหรือชาวนาเกรงอกเกรงใจเจ้าของที่นา ประการที่
 สอง เป็นผลจากระบบศักดินาและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ทำให้เกิดความสัมพันธ์แนวตั้ง
 (Vertical) เป็นลักษณะการจัดระเบียบทางสังคมที่พบเสมอในชุมชนข้าว หมายถึงว่า ความ
 สัมพันธ์ที่ฝ่ายหนึ่งอยู่เหนือกว่าหรือแม้ว่าการระดมแรงงานจะเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่
 เท่าเทียมกัน แต่ในวัฒนธรรมข้าวก็ยังคงมีความสัมพันธ์ไม่เท่าเทียมกัน และยังคงได้รับความ
 สำคัญจนถึงปัจจุบัน เช่น ความสัมพันธ์ที่มีตัวกำหนดจากเกณฑ์อายุหรืออาวุโสหรือวัย
 ความสัมพันธ์ตามเกณฑ์ของสถานะทางเศรษฐกิจสังคม จึงเข้าลักษณะลักษณะความสัมพันธ์
 แบบอุปถัมภ์ไม่เป็นทางการ นำไปสู่การดึงคนเข้ามาเป็นสมัครพรรคพวกของตนเอง จนทำให้
 เกิดเป็นการแบ่งฝักฝ่ายและเข้าข้างพวกเดียวกันหรือเล่นพรรคเล่นพวก ประการที่สาม
 ระเบียบทางสังคมระดับชุมชนและบุคคล ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มสมาชิกในการใช้การผลิต
 ข้าว ทำให้เกิดระเบียบทางสังคมเพื่อรองรับจำนวนคน กล่าวคือ ระดับครอบครัวและเครือ
 ญาติที่เป็นครอบครัวขยายแบบมาตาลี (matrilineal) หมายถึง ครอบครัวที่มีคู่สมรสมากกว่า
 หนึ่งคู่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน หรือบริเวณใกล้เคียงกัน โดยคู่สมรสสมัครจะเชื่อมโยงกับคู่แรก โดย
 สายสัมพันธ์ทางฝ่ายหญิง ในแง่ความเป็นเครือญาติ จะเป็นการจัดระเบียบทางสังคมที่เป็น
 ญาติทั้งสองฝ่าย คือทั้งทางฝ่ายพ่อและแม่ ทำให้เกิดกลุ่มญาติขนาดใหญ่อันเป็นพื้นฐานใน
 การระดมแรงงานในการปลูกข้าว ในแง่เพื่อนบ้าน ที่นอกเหนือจากความเป็นเครือญาติ แล้วยัง
 มีกลุ่มคนที่มิใช่ญาติที่อยู่ในละแวกเดียวกัน เป็นกลุ่มบ้าน คุ่มบ้าน จะมีกิจกรรมร่วมกันในการ

ปลูกข้าว เช่น การเอาแรงในกิจกรรมต่างๆ ทั้งปลูกข้าวและอื่นๆ จนคล้ายๆ ญาติ กระนั้นก็ดี วิถีชีวิตของชาวนาหรือคนชนบทไทยหาได้เป็นภาพที่ตายตัวไม่ แต่ได้มีรายละเอียดต่างกันไป ตามสภาพพื้นที่หรือภูมิศาสตร์ เช่นเดียวกันสังคมและวัฒนธรรมในชนบทต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมากตามปัจจัยที่เร่งเร้าเข้ามา พร้อมๆ กับการขับเคลื่อนของปัจจัยหรือเงื่อนไขภายใน

ในการศึกษาถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนชนบท จึงเป็นที่สนใจในทางวิชาการ โดยเฉพาะมีการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ได้มีการศึกษากันมากในระยะกว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา พร้อมๆ กับปัจจัยการพัฒนาของรัฐและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมหรือการตลาดที่ขยายตัวเพิ่มขึ้น ทั้งนี้การศึกษาเหล่านี้จะได้เป็นความรู้พื้นฐาน สำหรับความเข้าใจและนำไปเป็นฐานในการปรับปรุงหรือประกอบการเปลี่ยนแปลงในมิติการพัฒนา การศึกษาในเนื้อหานี้ก็ยังคงเป็นแนวความคิดหนึ่งที่สำคัญและไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังการพัฒนาที่กล่าวกันว่า “ชนบทล่มสลาย” และหลังการสรุปทางเลือกของประเทศไทยว่าต้องใช้ “ชนบทเป็นฐานในการพัฒนา” ด้วยรูปแบบการกระจายอำนาจให้ชุมชนและท้องถิ่นในการบริหารจัดการตนเองตามรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2540 ก็ได้ หรือทางเลือกของประเทศไทยเพื่อ “การพึ่งตนเอง” หรือ “ชุมชนเข้มแข็ง” หลังวิกฤติเศรษฐกิจ 2540 ก็ได้ ทำให้ชนบทยิ่งเป็นพื้นที่หรือเป็นเนื้อหาให้มีการศึกษาและพัฒนามากยิ่งขึ้น ในมิติต่างๆ ทั้งสถานการณ์ การเปลี่ยนแปลงของชนบท และรูปแบบการพัฒนา หรือกระทั่งออกแบบให้ชุมชนท้องถิ่น

ดังนั้น การศึกษาชนบทเพื่อพินิจอย่างลึกซึ้งถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) ตามความหมายที่นักสังคมวิทยาไว้ ซึ่งมีความหมายที่คล้ายกัน เป็นต้นว่า Zanden⁹ ให้ความหมายว่า การเปลี่ยนแปลงที่เป็นพื้นฐานสำคัญในช่วงเวลาหนึ่งนำไปสู่รูปแบบทางวัฒนธรรม โครงสร้างทางสังคม และพฤติกรรมทางสังคม ส่วน Vago¹⁰ อธิบายว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคม เกี่ยวกับกิจกรรมกลุ่มที่แตกต่างกัน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและหน้าที่ทางสังคม การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นไปในลักษณะกระบวนการ ทั้งที่มีการเตรียมการหรือวางแผนและไม่ได้วางแผนไว้ หรือเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นไปทั้งในมิติเชิงคุณภาพและมิติเชิงปริมาณ ในขณะที่สนิท สมัครการ¹¹ ได้อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพฤติกรรมของคนในสังคม โดยเฉพาะพฤติกรรมสังคม (social behavior) หรือการกระทำทางสังคม (social action) อันสืบเนื่องมาจากการมีอันตกริยาทางสังคมต่อกัน (social interaction) เขาอธิบายต่อว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระเบียบแบบแผน

ธรรมเนียมประเพณีหรือแนวกำหนดพฤติกรรม อย่างไรก็ตาม นักวิชาการทั่วไปก็ยังคงให้ความหมายสองคำนี้คล้ายหรือสัมพันธ์กันอย่างแยกจากกันไม่ได้ ซึ่งเป็นความหมายหรือเป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษาค้างนี้ นั่นคือ เมื่อกล่าวถึงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะหมายรวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย

โดยทั่วไป การศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม จะมีประเด็นศึกษาครอบคลุม 5 ประเด็น ดังนี้ 1) เหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง 2) รูปแบบการเปลี่ยนแปลง⁹ 3) ทิศทางการเปลี่ยนแปลง (Directions of Change) 4) ระยะเวลาการเปลี่ยนแปลง (Duration of Change) 5) ผลการเปลี่ยนแปลง (Impact of Change) โดยที่ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาเป็นพิเศษในงานวิจัยนี้เพียง 2 ประเด็นเท่านั้น คือ

ประการแรก เหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง (Sources of Change) ได้มีนักสังคมวิทยาและนักวิชาการสาขาต่างๆ อธิบายเชิงทฤษฎีไว้มากมาย เป็นต้นว่า ปัจจัยเหตุภายใน ปัจจัยเหตุภายนอก¹⁰ และในขณะที่บางท่านได้อธิบายรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากสาเหตุต่างๆ¹¹ เช่น จักรวรรดิ นาถสุภา¹² ได้กล่าวถึงปัจจัยภายนอกที่เข้าไปแทรกกระทบหมู่บ้าน 3 ปัจจัยด้วยกัน คือ รัฐ , การค้ากับต่างประเทศ , และศาสนาพุทธ แต่ในเบื้องต้นนี้พอจะสรุปเหตุปัจจัย ดังนี้ 1) **สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ** อาจจะเป็นสภาพดินฟ้าอากาศ สภาพภูมิประเทศเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลง 2) **การศึกษาหรือเรียนรู้ และการค้นพบหรือคิดค้นสิ่งใหม่** ดังเช่น การศึกษาของวิยุทธิ์ จัรัสพันธ์¹³ การเข้ามาของเทคโนโลยีจากเจ้าของโรงงานให้คำแนะนำแก่เกษตรกรเจ้าของพื้นที่ในการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญาเพื่อเอาผลผลิตป้อนโรงงาน ทำให้เกษตรกรต้องปฏิบัติตามเทคโนโลยีที่โรงงานต้องการ เช่นเดียวกับการศึกษาในภาคใต้ของฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ¹⁴ ได้กล่าวถึงเทคโนโลยีการผลิตยางพาราที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม 3) **การพัฒนาของรัฐหรือนโยบาย โครงการ กิจกรรมการพัฒนาของรัฐ** ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นการศึกษาในภาคเหนือของเบญจา จิรภัทรพิมลและสารนิย์ ไทยนันท์¹⁵ ที่ศึกษาผลกระทบของชาวเขาจากโครงการพัฒนาของรัฐ ที่มีหน่วยงานของราชการ และกึ่งราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปผลักดัน และการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของวิยุทธิ์ จัรัสพันธ์¹⁶ พบว่าภาคอีสานได้เปลี่ยนแปลงไป เพราะได้มีการขยายโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การขยายตัวของรัฐ ทั้งการปกครอง การศึกษาในระบบโรงเรียน การคมนาคมขนส่ง นโยบายทรัพยากรป่าไม้และสามทศวรรษที่ผ่านมาเกี่ยวกับการพัฒนาซึ่งมีโครงการกิจกรรมต่างๆมาก

ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง การศึกษาในภาคใต้ของฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ที่บทบาทของรัฐ ในการสร้างถนนสายเอเชียและโครงการต่างๆ และการปราบปราม เช่นเดียวกันกับงานของ วัฒนา สุกกันสีล¹⁴ ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงชุมชนมุสลิมที่จังหวัดปัตตานี งานนี้ได้ยอมรับว่า นโยบายรัฐในโครงการต่างๆ ที่ลงไปและการปรับตัวเป็นรัฐชาติ (Nation-state) เป็นเงื่อนไข สำคัญในการเปลี่ยนแปลง 4) การติดต่อการแลกเปลี่ยนและการค้า หรือการตลาด ดังเช่นการศึกษาปรีชา เมื่อกคชนท¹⁵ ที่ศึกษาปัจจัยการเปลี่ยนอาชีพของชาวนาจังหวัด พระนครศรีอยุธยาว่า การติดต่อกับภายนอกเป็นเงื่อนไขหรือปัจจัยหนึ่งในการเปลี่ยนแปลง ด้วย เขากล่าวว่า “..ประสบการณ์ภายนอกได้แก่การเดินทางไปติดต่อที่ต่างๆ “ เป็นปัจจัยให้ เกิดการเปลี่ยนอาชีพ ส่วนการศึกษาของวิยุทธ์ จัรัสพันธ์¹⁶ พบว่าภาคอีสานได้เปลี่ยนแปลง ไป เพราะการผลิตเชิงพาณิชย์หรือเข้าสู่ระบบการตลาด โดยการปลูกพืชพาณิชย์ เพราะจะต้อง นำเงินมาเสียค่ารัชชูปการคนละ 4 บาท สำหรับผู้ชายทุกคน เมื่อสมัยก่อน 2488 และต้องนำ เงินไปซื้อกองทุนหรือเครื่องบวช ซึ่งเป็นเงินก้อนใหญ่โต สำคัญและมีเกียรติยศสูงมาก” โดย ระบบการผลิตเพื่อการค้านี้จะนำสู่ระบบการผลิตภายใต้สัญญาในที่สุด เช่นเดียวกับการ ศึกษาในภาคใต้ของฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ที่พบว่าการตลาดและการขยายตัวเข้าสู่ระบบทุน นิยม ด้วยการผลิตยางพารา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในภาคใต้มาก สอดคล้องกับงานที่ วัฒนา สุกกันสีล¹⁷ ที่อธิบายสภาวะของตลาดในการขยายตัวของการส่งออกสัตว์น้ำนำไปสู่การ เปลี่ยนแปลงในชุมชนมุสลิมที่ปัตตานีอย่างมาก เช่นเดียวกับผลการสังเคราะห์งานวิจัยการ เปลี่ยนแปลงที่นิธิ เคียวศรีวงศ์¹⁸ สรุปว่า “ในบรรดาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน เกษตรกรรมในชนบททั้งหมด ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุด คือ การเปลี่ยนแปลงเชิง พาณิชย์ ที่ปัจจุบันมุ่งสนองต่อตลาดมากกว่าการยังชีพ”

ประการที่สอง ผลการเปลี่ยนแปลง (Impact of Change) มีแนวคิด ทฤษฎี เพื่อการอธิบายผลการเปลี่ยนแปลง หลายแนวโน้มที่นี้จะนำเสนอ แนวคิด ทฤษฎี ดังนี้

แนวแนวคิดทฤษฎีแนวแรก ว่าด้วยทฤษฎีเกี่ยวกับความสำคัญของ ส่วนกลาง (Central-Place Theory) ที่เน้นผลจากอันตรกิริยาทางสังคม (Social interaction) ในเชิงการพัฒนาและสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแห่งชาติกับเศรษฐกิจครัวเรือนและชุมชน อัน ได้แก่ การค้า ทำให้เกิดการเสียเปรียบได้เปรียบภายในชุมชนพื้นที่ที่ต่างกัน เปรียบเหมือนเป็น อาณานิคมภายใน (Internal Colonialism) ระหว่างเมืองศูนย์กลาง (Center หรือ Core) กับชุมชนรอบข้างใกล้เคียง (Periphery) ขึ้น ที่ Brown²⁰ อธิบายว่าเกี่ยวข้องกับ 2 ประเด็น คือ

ประเด็นแรก เป็นการอธิบายสาเหตุของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่เสมอภาคระหว่างพื้นที่ต่างๆ ภายในรัฐ ประเด็นที่สอง มาจากความแตกต่างที่มีสาเหตุพื้นฐานจากขบวนการชาติพันธุ์ชาติ ท่างกลางกลุ่มวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชนบิราร โดยที่ Chaloult²² บอกว่า 1) ลักษณะเฉพาะ ของโครงสร้างความสัมพันธ์ทางชนชั้นจากระบบทุนนิยม 2) คุณลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีสถานภาพที่เป็นอิสระในสังคมที่มีมาจากการกำเนิดของความสัมพันธ์แห่งชนชั้น 3) ความ เป็นเหตุเป็นผลจากความแตกต่างทางสถานภาพ นำไปสู่ความไม่เสมอภาคในการพัฒนา แนวคิดหรือทฤษฎีนี้สุเทพ สุนทรภัส²² ใช้อธิบายปรากฏการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิภาค ตะวันออกเฉียงเหนือกับรัฐบาลกลาง โดยเนื้อหาเชิงหลักทฤษฎีสรุปสาระสำคัญได้ว่า ผลจาก แนวคิดการพัฒนาแห่งชาติ (National Development) มี 2 ตัวแบบ คือ ตัวแบบแรก การ ศึกษาการกระจายอำนาจและความเจริญจากส่วนกลางไปยังภูมิภาครอบนอก (Diffusion Model) มีสาระสำคัญ คือ เน้นบทบาทและอิทธิพลของส่วนกลางที่มีต่อภูมิภาค รอบนอก โดยยึดหลักที่ว่ายิ่งภูมิภาครอบนอกมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับส่วนกลางเท่าใด ความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างส่วนกลางกับภูมิภาครอบนอกก็จะมีมากขึ้น พัฒนาการแห่ง ชาติจะเกิดขึ้น เป็นลักษณะเล็งผลเลิศและไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ทำให้เกิดผล ประการแรก ทางด้านวัฒนธรรม การเมือง พยายามลดความแตกต่างระหว่างภูมิภาคโดยการ สร้างเอกลักษณ์หรือสัญลักษณ์ประจำชาติ มุ่งส่งเสริมความรู้สึกถึงความเป็นพลเมืองของ กลุ่ม ซึ่งมีความร่วมมือกันในหมู่ประชาชน เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของดินแดนภูมิภาครอบ นอกเริ่มหมดความสำคัญลง ความแตกต่างระหว่างฝ่ายหายไป แต่จะถูกวัฒนธรรมส่วนกลาง เข้ามาแทนที่ ที่สมาชิกภูมิภาครอบนอกต้องถือปฏิบัติและจงรักภักดี ประการที่สอง ทางด้าน เศรษฐกิจ มุ่งให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ทางด้านสังคมโดยเท่าเทียม กันในภูมิภาค อย่างไรก็ตาม แนวคิดที่ว่าด้วยอาณานิคมภายใน (Internal Colonialism) เนื้อหาในเชิงทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนาประเทศที่ต้องการ เปลี่ยนแปลงให้เป็นทันสมัย (Modernization) ที่กระจายจากส่วนกลางไปยังดินแดนภูมิภาครอบนอกโดยไม่ทั่วถึง เป็น เหตุให้ดินแดนบางแห่งเจริญและบางแห่งไม่เจริญ เกิดผลต่อเนื่อง คือ ความไม่เสมอภาคทาง ด้านการกระจายทรัพยากรและอำนาจทางการเมืองระหว่างส่วนกลางกับภูมิภาครอบนอก โดยที่ส่วนกลางพยายามรักษาเสถียรภาพและผูกขาดความได้เปรียบไว้ ผ่านช่องทางทางสังคม ที่ดำรงอยู่ ส่วนทางด้านเศรษฐกิจภูมิภาครอบนอกไม่อาจจะพึ่งตนเองได้ ต้องอาศัยการ สนับสนุนจากส่วนกลาง โดยพบว่าตลอดระยะเวลากว่า 4 ทศวรรษมานี้ นักวิชาการและองค์กร

การต่างๆ จะให้ความสำคัญกับผลการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาหรือการทำให้ทันสมัย (Modernization) มากเป็นพิเศษ เนื่องจากการที่ผู้นำรัฐต่างๆ โดยเฉพาะผู้นำของประเทศกำลังพัฒนาหรือสังคมประเทศโลกที่ 3 ได้มีความพยายามนำการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อการนำประเทศไปสู่รูปแบบใหม่ ดังที่ปริญญ์ ปราชญานุพร²³ ได้สรุปความคิดเห็นของนักวิชาการจากเอเชียและยุโรปว่า “ชนชั้นนำส่วนใหญ่ของเอเชียมักทำตามสิ่งที่ได้เรียนรู้จากประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ในนาม “การพัฒนา” อย่างกระตือรือร้น ไม่ว่าสิ่งนั้นจะถูกต้องเหมาะสมกับปัจจัยแวดล้อมของเอเชียหรือไม่” จากความคิดดังกล่าวนี้ได้ส่งผลทั้งทางลบและทางบวกแก่สังคมอย่างมากมาย เขาระบุชัดว่า นี่คือ “ความหลงผิด” และเกิดจากการให้ “ความหมายอย่างผิดๆ” ในการพัฒนาที่เน้นความสำเร็จทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในภูมิภาคอาเซียน นั่นก็คือ ประเทศไทยด้วย

แนวคิดทฤษฎีที่แนวที่สอง เป็นการอธิบายผลการพัฒนาที่ปรากฏผลในรูปแบบต่างๆ ทั้งเป็นผลที่เป็นไปตามนโยบาย แผน โครงการที่วางไว้ และเป็นผลที่ไม่คาดหวังหรือไม่เป็นไปตามแผน เป็นต้นว่า แนวคิดที่ผ่านการศึกษาของปริญญ์ ปราชญานุพร²⁴ ได้กล่าวถึงผลจากพัฒนาที่มีความพยายามลอกเลียนแบบตัวแบบตะวันตกที่มีต่อรัฐเอเชีย โดยสรุปได้ว่า ทำให้คงสภาพความแร้นแค้น ความอดอยาก ยากไร้ ไม่รู้หนังสือ ประเทศและสังคมเหล่านั้นต้องพึ่งพาอำนาจเศรษฐกิจภายนอกมากขึ้น ทั้งยังเกิดปัญหาความยุติธรรม ความทั่วถึง ความรุ่งเรือง การพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อม กระบวนการพัฒนาได้ทำให้เมืองใหญ่เป็นศูนย์กลางขยายตัวออกไปอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ทำให้เกิดช่องว่างการกระจายรายได้ ระหว่างคนจนกับคนรวย คนชนบทกับเมือง นอกจากนั้นเขาพยายามอธิบายให้เป็นรูปธรรมจากสตรีและเด็กในภาคเกษตรกรรมได้ถูกผนวกเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม บริการ ต้องถูกกดขี่จากชนบธรรมนิยมประเพณีเก่า ๆ และการ “ค้ากาม” ภายใต้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยที่ ในระดับปัจเจกชนที่เปลี่ยนแปลงไปใช้วิถีชีวิต “แบบทันสมัย” โดยมีค่านิยมต่าง ๆ ที่เป็น “เปลือกนอก” มาใช้อย่างไม่ลืมหูลืมตา เช่น ปัจเจกชนนิยม ทุนนิยม วัตถุนิยม บริโภคนิยม บันเทิงนิยม การนิยม และโลกียะนิยม ในระดับสังคม เป็นการยอมรับแนวคิดความทันสมัยที่หมายถึง การวัดผลสำเร็จและความก้าวหน้าทางวัตถุเป็นสำคัญ นั่นก็คือ เงินตรา ความมั่งคั่งเป็นมาตรวัดทางสังคม แทนดั้งเดิมของเอเชียที่ยึดคุณค่าทางจริยธรรม คุณธรรม เช่นเดียวกัน ที่อมรา พงศาพิชญ์²⁵ อธิบายการเปลี่ยนแปลงโดยเน้นกรณีของไทยว่า เป็นการปรับกระบวนทัศน์ใหม่ทำให้สังคมไทยเปลี่ยน

แปลงจากรูปแบบการผลิตในสังคมเกษตรกรรมเพื่อยังชีพมาเป็นสังคมเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกหรือระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างเต็มรูปแบบ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมกระบวนทัศน์ โลกทัศน์ ค่านิยม และอุดมการณ์ เช่น จากสังคมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมาเป็นสังคมแบบอุปถัมภ์ และต่อมาเปลี่ยนเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์ซึ่งอยู่กับการเปลี่ยนด้วยเงินตราหรือกลไกอื่นๆ เช่น อำนาจ สอดคล้องกับผลการศึกษาของวิยุทธ์ จำรัสพันธ์²⁶ ที่กล่าวถึงผลความสัมพันธ์และการปรับตัวของชาวอีสานว่า มีผลต่อ 1) ความสัมพันธ์ของเกษตรกรกับคนภายนอกชุมชน กับการผลิตภายใต้ระบบสัญญา กับโรงงาน ทำให้เขาสูญเสียความเป็นอิสระในการตัดสินใจดำเนินการผลิต แต่ได้รับความรู้ใหม่ๆ ชำนาญในการผลิต 2) ผู้นำท้องถิ่นอีสานกับเครือข่ายสัมพันธ์ ที่ผู้นำเป็นผู้ที่มีฐาน “ทุนมั่งคั่ง” และเป็นผู้อุปถัมภ์ชุมชน มีการเข้าถึงพลังมวลชนหรือแกนนำกลุ่มหรือคุ้มบ้าน สิ่งเหล่านี้เป็นที่มาของอำนาจ แทนระบบอุปถัมภ์ดั้งเดิมที่มีนโนทัศน์ “บุญ” กับ “อำนาจ” 3) การปรับตัวของเกษตรกรอีสานตามโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน จึงต้องดำเนินการประการแรก ขายแรงงานในภาคเกษตร ประการที่สอง การขายแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองผ่านนายหน้า ประการที่สาม การขายแรงงานในต่างประเทศ ประการที่สี่ การอพยพไปตั้งถิ่นฐานในป่า จนมีปัญหาเกี่ยวกับรัฐที่ต้องการย้ายคนออกจากป่า ประการที่ห้า การทำงานหัตถกรรม ทอผ้าไหม การเจียรไนพลอย ประการที่หก การทำเกษตรแบบผสมผสาน นั้นเป็นทางเลือกที่ต่อต้านกระแสการผลิตเชิงพาณิชย์ ลดความเสี่ยงลง นิธิ เอียวศรีวงศ์²⁷ ได้สังเคราะห์งานวิจัย ปัญหาท้าทายสังคมไทย : ใครได้อะไร อย่างไร ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) จากงานการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต่างๆ จากทุกภาค พบว่า ผลการเปลี่ยนแปลง 1) ทรัพยากรร่อยหรอ ได้แก่ น้ำไม่เพียงพอต่อการผลิต การแย่งชิงน้ำ คุณภาพน้ำชายฝั่งเสื่อม ป่าร่อยหรอและกระทบต่อชีวิตชาวบ้าน ที่ดินมีปัญหา ความเหลื่อมล้ำในคุณภาพดินที่ประชาชนใช้สอย การบุกรุกป่าเพื่อใช้ในการผลิตเพาะปลูกของมนุษย์ชายขอบ การแย่งที่ดินไปใช้กิจการอุตสาหกรรม แรงงาน การเข้าสู่ระบบเชิงพาณิชย์ที่บีบคั้น ขาดความเกื้อหนุนจากรัฐทำให้เกษตรกรต้องหารายได้จากนอกไร่นา ทำให้ขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร 2) หมายถึง ความสัมพันธ์ที่เคยเอื้อต่อการผลิตเพื่อยังชีพและการผลิตแบบเกษตรกรรมที่ดำรงอยู่ด้วยอาศัยภูมิปัญญา ค่านิยมและแบบแผนตามจารีตประเพณีและพิธีกรรมบางอย่างเสื่อมสลายไปอย่างรวดเร็ว 3) การปรับตัวของชาวบ้านด้วยการสร้างความหลากหลายในทุกทาง ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์และการจัดแรงงาน แหล่งสินเชื่อ แหล่งราย

ได้ ชนิดของพืชที่ปลูก เทคนิควิธีการปลูก การอิงแบบแผนพฤติกรรมวัฒนธรรมตลาดเสรีพร้อม กับวัฒนธรรมของระบบอุปถัมภ์

สำหรับผลการเปลี่ยนแปลงต่อปัจจัยเงื่อนไขประการหนึ่ง ได้แก่ การย้ายถิ่น (migration) เทียนฉาย กิระนันท์²⁸ ได้อธิบายว่าการย้ายถิ่นมี 2 ประเภท คือ การย้ายถิ่นออก (out-migration) และการย้ายถิ่นเข้าประเทศ (in-migration) โดยในที่นี้จะเน้นเฉพาะการย้าย ในประการแรกและเน้นรูปแบบการย้ายถิ่นภายในประเทศ (internal migration)²⁹ เทียนฉาย กิระนันท์³⁰ ได้อธิบายรายละเอียดถึงลักษณะการย้ายถิ่นโดยพิจารณาจากประชากรราย บุคคลพบว่า การย้ายถิ่นภายในจังหวัดเดียวกัน (intra-province movers) จะมีผลกระทบ ถึงระดับอำเภอและชุมชน และการย้ายถิ่นข้ามจังหวัดและระหว่างจังหวัด (inter-province migration) อย่างไรก็ตาม แนวคิดการย้ายถิ่นที่ศึกษานี้เน้นการย้ายแบบสมัครใจ เทียนฉาย กิระนันท์³¹ ได้อธิบายว่ามาจากเหตุผลสำคัญ 4 ประการด้วยกัน

1. สาเหตุจากปัจจัย “ผลักดัน” ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีผลทางลบ อันเกิดขึ้น หรือเกี่ยวข้องกันการผลักดันย้ายออก เป็นต้นว่าความล้มเหลวและการขาดแคลน ทำให้ย้าย ถิ่นจากชนบทสู่เมือง

2. สาเหตุจากปัจจัย “ดึงดูด” จะเกี่ยวข้องกับการย้ายเข้าในลักษณะดึงดูดใจให้ย้ายเข้าไปยังที่อยู่แห่งใหม่ เช่น สภาพการทำงานที่แน่นอนกว่า

3. ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคระหว่างการย้ายถิ่นจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง อันเป็นผลให้ไม่เกิดการย้ายถิ่นหรือเกิดขึ้นช้าลง ได้แก่ ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ค่าที่พัก อาศัยและอาหารระหว่างการย้ายถิ่น

4. เหตุผลส่วนตัว หมายถึง การย้ายถิ่นอาจจะเกิดจากเพียงเหตุผล ส่วนตัว เป็นต้นว่า การย้ายติดตามครอบครัวที่ย้ายไปแล้ว ย้ายถิ่นเพื่อเผชิญโชค

แท้จริงแล้วการย้ายถิ่นจากปัจจัยแรกและสองคือการปัจจัย “ผลักดัน” และ “ดึงดูด” เป็น ปัจจัยเดียว เทียนฉาย กิระนันท์³² ได้ขยายความเพิ่มเติมถึงพฤติกรรมการย้ายถิ่นของประชา กรนั้น อาจอยู่ในลักษณะของการย้ายถิ่นเป็นขั้นตอน (Step migration) กล่าวคือ การย้ายถิ่น จากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่งหรือหลายพื้นที่ ก่อนจะย้ายไปสู่จุดหมายปลายทาง เช่น ย้าย ออกจากชนบทไปเมืองเล็ก จากเมืองเล็กไปเมืองใหญ่ จากเมืองใหญ่ไปเมืองหลวง เป็นต้น การย้ายเหล่านี้อาจจะใช้เวลาระยะหนึ่ง ซึ่งนานเป็นปี ในการย้ายแต่ละขั้นตอนกว่าจะถึงจุดหมาย ปลายทาง นอกจากนี้ประชากรที่ย้ายอาจจะมีความตั้งใจหรือจุดประสงค์ที่จะย้ายถิ่น

เป็นการชั่วคราว (Temporary migration) มากกว่าการย้ายถิ่นอย่างถาวร (permanent migration) ทั้งนี้ การย้ายถิ่นถาวร จะหมายถึง ผู้ย้ายถิ่นย้ายออกไปจากท้องถิ่นเดิมไปสู่ท้องถิ่นใหม่เลยไม่มีความประสงค์จะย้ายกลับมายังท้องถิ่นเดิมไม่ว่าจะนานเท่าใดก็ตาม ส่วนการย้ายชั่วคราวนั้น จะเป็นการย้ายออกจากท้องถิ่นเดิม เป็นการชั่วคราว โดยตั้งใจจะย้ายกลับเมื่อเสร็จสิ้นภารกิจ

การกล่าวถึงการย้ายถิ่นนั้น ประเด็นที่ต้องกล่าวต่อไปเสมอ ๆ คือ ผลจากการย้ายถิ่น นั้น กล่าวสำหรับมิติพื้นที่หรือชุมชนที่ย้ายออกนั้น พบว่า ประการแรก ต้องสูญเสียทรัพยากรบุคคลไป เนื่องจากมนุษย์เป็นต้นทุนในการผลิตที่ไม่อาจจะคำนวณต้นทุนได้ ในการสร้างผลิตผลต่างๆ เทียนฉาย กิระนันท์³³ ได้อธิบายถึงผลทางลบของการย้ายถิ่นทางเศรษฐกิจว่าเกิดขาดแคลนแรงงาน และผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการสูญเสียทรัพยากรบุคคลโดยเฉพาะบุคคลที่มีโอกาสและมีศักยภาพในการผลิตจะย้ายออกไป ทำให้ส่งผลต่อปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เช่น ที่นาต้องถูกทิ้งร้าง ประการที่สอง ผลกระทบทางสังคมเกิดการปัญหาสังคม

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาพัฒนาที่ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านหรือชุมชนกับรัฐ และกับชุมชนอื่นหรือเมืองนั้น พบว่า ผลการพัฒนาที่ยิ่งเร่งกิจกรรม แผนงาน โครงการต่างๆ ยิ่งอธิบายปรากฏการณ์ที่รัฐเป็นผู้ครอบงำและแทรกแซงบ้านหรือชุมชนจนไม่อิสระหรือหมดศักยภาพจากการเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช³⁴ ได้สรุปไว้หลังจากได้สังเกตและศึกษาภาคสนามไว้ว่า การพัฒนา “แบบรัฐนำประชาชนตาม” เนื่องจากการพัฒนาเป็นกิจกรรมที่รัฐเป็นผู้นำ รัฐจึงมักกำหนดนโยบายวิธีการและจัดสรรควบคุมการใช้ทรัพยากร และบริการแก่ประชาชนมากกว่าอดีต ดังนั้น รัฐจึงเปรียบเหมือนผู้ชี้นำทางและกำหนดบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาจึงกลายเป็นเครื่องมือของรัฐในการเคลื่อนไหวมวลชนได้ ทำให้ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้สรุปอย่างชัดเจนว่า มักสร้างความเสียหายต่อการดำรงชีวิตแบบเดิมของประชาชนต่อความสามารถในการพึ่งตนเองและเพิ่มความเหลื่อมล้ำมากขึ้นและบอกว่าเป็นผลให้ชาวบ้านไม่เข้าใจแนวคิด วิธีการและถ้อยคำที่ใช้ในการพัฒนา แม้แต่ผู้นำท้องถิ่น เมื่อไม่คุ้นเคยไม่เข้าใจจึงถูกเจ้าหน้าที่รัฐมองว่าประชาชนขาดความกระตือรือร้น ไม่เข้าใจบทบาทและหน้าที่ ถ้าชนชั้นนำในท้องถิ่น จึงต้องจัดการอบรม ทำให้บทบาทรัฐถูกย่ำให้มีอิทธิพลและขยายตัวในชนบทมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา ส่วนผลในระดับชุมชนและปัจเจกชน ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์³⁵ ได้อรรถาธิบายในเชิงพยากรณ์แนวโน้มที่เด่นชัดของการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยในสมัยปัจจุบันไปสู่อนาคตว่า ประการแรก การผลิตด้านเกษตรกรรม

กำลังอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากการใช้ “แรงงานเข้มข้น” ไปสู่ “การใช้ทุนเข้มข้น” ประการที่สอง การผลิตในลักษณะเชิงพาณิชย์เข้มข้นมีปัญหาเกี่ยวกับการจัดการแรงงานในภาคเกษตรกรรม ซึ่งมีวิธีการ 3 วิธีการ คือ การใช้แรงงานทาส การใช้ระบบอุปถัมภ์และการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต ประการที่สาม ความล่มสลายของเกษตรกรรมตามประเพณี มีผลให้อพยพแรงงานเข้าสู่เมืองมากขึ้น ประการที่สี่ ในทางการเมือง เมื่ออพยพเข้าเมืองก็จะเพิ่มประชากรในการเลือกพรรคการเมืองเป็นตัวแทนของตนทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ มีพรรคฐานคะแนนเสียงในเมืองและฐานคะแนนเสียงในชนบทที่ตรงข้ามกัน ประการที่ห้า สัดส่วนของภาคเกษตรกรรมในผลิตภัณฑ์มวลรวมจะลดลงเรื่อยๆ

จากปัจจัยเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงทั้งในแนวคิดเชิงทฤษฎี และผลของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นปรากฏการณ์อันเกิดขึ้นในสังคมไทยนั้น แม้ว่าในมิติหนึ่งจะพบความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเป้าหมายของทางราชการ แต่ในอีกมิติหนึ่งก็พบว่ากำลังเกิดปรากฏการณ์อันไม่พึงปรารถนาของสังคมด้วยและนับวันจะเพิ่มระดับความเข้มข้นขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดมา ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังก็ต้องประสบกับสภาวะดังกล่าวอย่างแน่นอน อาจจะเลี่ยงได้ เพียงแต่การเปลี่ยนแปลงจะไปในทิศทางใดที่เหมาะสมทั้งเป้าหมายของราชการ ความคาดหวังของสังคม และความต้องการของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จำเป็นอย่างยิ่งที่ควรเข้าใจวัฒนธรรมหรือศักยภาพของปัจจัยต่างๆในพื้นที่นั้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องศึกษาให้เข้าใจปัจจัยเหตุของการเปลี่ยนแปลงในอดีตอย่างละเอียดลึกซึ้งและสถานภาพทางสังคมหรือผลแห่งการเปลี่ยนแปลงหรือผลการพัฒนาที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้จึงได้เน้นการศึกษาพลวัตปัจจัยที่ก่อให้เกิดการผลการเปลี่ยนแปลงและมีผลเป็นเช่นไรต่อประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงพลวัตปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง ที่มีต่อประชาชนและพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
2. เพื่อศึกษาถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะสังคม เศรษฐกิจ อันหมายถึงชีวทัศน์ โลกทัศน์ วิสัยทัศน์ ที่เป็นผลมาจากปัจจัยต่างๆ ทั้งในมิติเพื่อพึงตนเองและมิติการจัดการชุมชนหรือถิ่นที่อยู่อาศัย

ขอบข่ายการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มี 2 ลักษณะที่ทำไปพร้อมๆกัน คือ ประการแรก การศึกษาภาพรวมของชุมชนอันเป็นภาพรวมของกลุ่มน้ำปากพ่อง ซึ่งมีพื้นที่กว้างถึง 3 จังหวัด ดังแผนที่กลุ่มน้ำปากพ่อง ประการที่สอง เป็นการศึกษาชุมชน ด้วยการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจงจาก "บ้าน" อำเภอละหนึ่งบ้านเพื่อเป็นตัวแทนจากอำเภอปากพ่อง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และอำเภอหัวไทร ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของพื้นที่กลุ่มน้ำปากพ่องตามความรู้สึกความเข้าใจของประชาชน³⁶ อันเป็นการศึกษาภาพรวมทั่วไปของชุมชน (General community study) แต่จะไม่เน้นจนสมบูรณ์เหมือนการศึกษาชุมชนตามโครงร่างการศึกษาของ John Willigen³⁷ กล่าวคือ เมื่อผู้วิจัยศึกษาพบว่าปรากฏการณ์ใดน่าสนใจเป็นพิเศษก็จะศึกษาเจาะลึกเป็นเรื่องๆ หรือเป็นประเด็นๆ (Typical community study) การศึกษาทั้งสองลักษณะจะเป็นการศึกษาถึงพลวัตการพัฒนา โดยการศึกษาครั้งนี้ จะครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2505-2541

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงจะเกี่ยวข้องกับระยะเวลา ดังนั้นการศึกษานี้มีการเก็บข้อมูลจากชุมชน และชาวบ้านจะไม่มีรายละเอียดที่ระบุวันเวลาที่ชัดเจน ดังนั้น สิ่งที่ค้นพบพอจะเทียบเคียงกับเวลาในกลุ่มน้ำปากพ่องที่ชาวบ้านจดจำมาจากการเทียบเคียงด้วยปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เด่นๆ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง หรือปรากฏการณ์ทางสังคม และโครงการของรัฐ เป็นต้น ดังนั้น เวลาจึงเริ่มในการวิจัยเริ่มยุคแรก ประมาณ พ.ศ.2505 ถึงประมาณ พ.ศ.2510 เป็นช่วงวาทะภัย พ.ศ.2505 , ช่วงสอง ประมาณ พ.ศ.2510-2520 อันเป็นปรากฏการณ์ฝนแล้งต่อเนื่อง ช่วง พ.ศ.2511-2513 และน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ.2518 ตลอดจนการพัฒนายุคเงินผัน , ช่วงสาม ประมาณทศวรรษ 2520 อันเป็นยุคที่เด็กมีการเรียนมากขึ้น , ช่วงที่สี่ ทศวรรษ 2530 เป็นปรากฏการณ์น้ำท่วมใหญ่ พ.ศ.2531 และชาวบ้านตื่นตัวในการคิดค้นการพัฒนา , ช่วงที่ห้า ปลายทศวรรษ 2530 หรือตั้งแต่ พ.ศ.2536 ที่มีพัฒนาชุมชนน้ำปากพ่องตามโครงการพระราชดำริ ถึงปัจจุบัน หรือ พ.ศ.2542

ระเบียบวิธีการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 การเก็บข้อมูลทั่วไป จากประชากรสองลักษณะ ได้แก่ ประการแรก ประชากรที่เป็นข้าราชการหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ประการที่สอง ได้แก่ ประชาชนที่อาศัยหรือเคยอาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นอกจากนี้แหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารต่างๆ ทั้งเป็นเอกสารทางราชการและเอกสารจากประชาชน

1.2 ประชากร จากตัวแทนของชุมชนหรือหมู่บ้านเป้าหมาย

1.2.1 ประชากรที่จะเก็บข้อมูลเจาะจงมาจาก ชุมชนหรือหมู่บ้านเป้าหมาย ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเป็นศูนย์กลางของลุ่มน้ำปากพนังตามความรู้ความเข้าใจของชาวบ้าน บ้านตามที่เป็นฐานของสังคมไทย³⁸ มิใช่บ้านตามมิติทางการปกครองที่ใช้หมู่บ้านเป็นตัวกำหนด โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) มาเป็นกรณีศึกษา แล้วทำการศึกษาครัวเรือน (Household study) จากตัวแทนครัวเรือนในชุมชนหรือหมู่บ้านและการศึกษาชุมชน (Community study) ได้แก่

บ้านบางกระบือ หมู่ที่ 4-5 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอปากพนัง

บ้านบางหว้า หมู่ที่ 1 - 2 ตำบลเชียรเขา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ

บ้านไกรไทย หมู่ที่ 4 ตำบลเขาพระบาท อำเภอเชียรใหญ่

บ้านเนินหนองหงส์ หมู่ที่ 4 ตำบลเกาะเพชร อำเภอหัวไทร

จากนั้นก็ทำการค้นหาและเก็บข้อมูลอย่างลึกจากบุคคลผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) เพื่อทำการสัมภาษณ์เจาะลึก (Indepth Interviews)

สำหรับ เหตุผลที่เลือกเป็นพื้นที่ตัวแทน แต่ละหย่อมบ้านหรือแต่ละชุมชนเป้าหมาย ดูที่ตั้งได้จากแผนที่ลุ่มน้ำฯ และมีเหตุผลมีดังนี้

บ้านไกรไทย หมู่ที่ 4 ตำบลเขาพระบาท อำเภอเชียรใหญ่ เป็นตัวแทนของหย่อมบ้านที่ห่างไกลจากความเจริญหรือชุมชนเมืองต่างๆ มีความกันดาร แร้นแค้น และมีความเสี่ยงภัยทางสังคมมาแต่อดีต เป็นชุมชนหรือพื้นที่ที่ถือว่า “เป็นโจร” ในสายตาของผู้คนในลุ่มน้ำ การผลิตและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ยังเป็นแบบเดิมๆ การพึ่งตนเองเพื่อการดำรงอยู่จะสูง จนได้รับการประเมินจากทางราชการว่าเป็นชุมชนหรือพื้นที่ที่ยากจนที่สุดในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง หลังจากนั้นเมื่อโครงการพระราชดำริแล้วได้รับการจัดสรรโครงการ กิจการพัฒนา

จากทางราชการมาก การย้ายถิ่นจะมีมากและจะมีมากยิ่งขึ้นตามกระแสการพัฒนา และรวมถึงปรากฏการณ์อื่นๆ

บ้านเนินหนองหงส์ หมู่ที่ 4 ตำบลเกาะเพชร อำเภอหัวไทร เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเล มีกระบวนการพัฒนาความคิดเกี่ยวกับอาชีพหรือการพัฒนาอาชีพมาจากฐานคิดของสมาชิกในชุมชนเอง ความสมบูรณ์ของชุมชนที่เคยมีทั้งข้าวปลาอาหาร ทั้ง ข้าวที่สอยงาม “ปลากบ” หมายถึงปลาน้ำจืดและปลาทะเล ได้หมดสิ้นไปเมื่อมีกระแสการเลี้ยงกุ้งกุลาดำเข้ามาแทน พื้นที่แห่งนี้จึงเป็นชุมชนที่น่าสนใจยิ่งในการดำรงอยู่ท่ามกลางอาชีพใหม่ที่เข้ามาบีบคั้นแทนการผลิตแบบเดิม หรือการทำนาข้าวและประมงชายฝั่ง พื้นที่นี้ได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ เพื่อรองรับการพัฒนา หรือเป็นตัวแทนชุมชนในพื้นที่น้ำเค็ม ตามแผนงานในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

บ้านบางคูระ บางส่วนของหมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 5 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้ตัวชุมชนเมืองในเขตอำเภอปากพนัง สามารถสัญจรไปมากับอำเภอปากพนังได้สะดวกมาตลอดแต่โบราณ หรืออาจจะกล่าวว่าบ้านบางคูระเป็นตัวแทนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รอบๆ ปากพนัง สำหรับ ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านที่ถูกทางราชการหรือหน่วยงานต่างๆ กำหนดให้เข้าร่วมโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตามพื้นที่หรือชุมชนเป้าหมายเพื่อการพัฒนา หน้าบริเวณประตูระบายน้ำบางไทร^{๑๖} ซึ่งมีกิจกรรม โครงการการพัฒนาที่ทางราชการส่งเสริมหลากหลาย และต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้

บ้านบางหว้า บางส่วนของหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 ตำบลเชียรเข่า อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และบางส่วนของหมู่ที่ 7 ตำบลเชียรใหญ่ เป็นตัวแทนชุมชนหรือหมู่บ้านที่มีการผลิตข้าวที่ทรงพลังในการผลิตสูงมากชุมชนหนึ่งในลุ่มน้ำปากพนัง หรือมีผลผลิตข้าวมากมากที่สุดชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีประวัติหรือประสบการณ์กับกิจกรรมการพัฒนาการผลิตระหว่างราชการและประชาชนตลอดมา โดยที่ในปัจจุบันนี้การผลิตข้าวแบบใหม่อย่างเต็มที่ นอกจากนี้อีกเป็นชุมชนที่มีประชาชนมีการศึกษาและการต่อสู้ทางด้านอาชีพ คุณภาพชีวิต และย้ายถิ่นด้วย

1.2.2 ประชากรที่เป็นข้าราชการ หรือผู้ที่มีประสบการณ์ในการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและการปฏิบัติราชการในระบบบริหารราชการปกติ จะดำเนินการคัดเลือกโดยแบบเจาะจง (Purposive sampling) จากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการปฏิบัติตามนโยบายการพัฒนา (Implementation) และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานประจำจากส่วนราชการหน่วยงาน

2. เครื่องมือการวิจัย

แบบเก็บข้อมูลครัวเรือน (Household study) และแบบเก็บข้อมูลชุมชน (Community study) ด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า การสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้างหรือการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Semi-structure Interviews) รวมถึงการสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วมในบางกิจกรรมและผลสมผสานการเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วมในบางกิจกรรม สำหรับการศึกษาค้นคว้าจากเจ้าหน้าที่ของราชการก็จะดำเนินการโดยแบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (Semi-structure Interviews) และศึกษาจากเอกสารของทางราชการและเอกสารอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 การเตรียมพื้นที่ กระบวนการค้นหากลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยทำการค้นหาผ่านการเดินทางเข้าไปในหมู่บ้าน กลุ่มแรกที่นักวิจัยเข้าไป คือ โรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้านเพื่อหาข้าราชการครูที่รู้จักมักคุ้นกัน เนื่องจากผู้วิจัยเคยเป็นอดีตข้าราชการครูในโรงเรียนประถมศึกษามานาน 16 ปี จึงมีความรู้จักมักคุ้นกับข้าราชการครูเหล่านั้น แล้วทำการแจ้งถึงวัตถุประสงค์ให้ทราบ กลุ่มที่สอง คือ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กลุ่มที่สาม คือพระภิกษุ โดยเฉพาะเจ้าอาวาสวัดบางคุระ วัดบางหว้าและวัดเกาะเพชร นอกจากนี้ในระหว่างช่วงเวลาที่พยายามสร้างความคุ้นเคย ผู้วิจัยจะเข้าออกระหว่างสถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช กับหย่อมบ้านหรือชุมชนเป้าหมายอยู่ตลอดเวลา เฉลี่ยสัปดาห์ละ 1 วันทุกหมู่บ้าน ในการเข้าไปนี้ จะสังเกตการณ์การมีส่วนร่วมในกิจการของชุมชน เช่น ร่วมประชุมระหว่างโรงเรียน กรรมการศึกษาและชาวบ้านในการเตรียมการสร้างอาคารเรียนเพื่อรองรับการขยายชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ของโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาโรงเรียนบ้านบางคุระ การไปร่วมดูแลการสร้างอาคารเรียน ตลอดจนถึงติดตามพระนิสิตของมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช ออกไปแสดงธรรมในการศึกษาภาคสนามโดยการประสานกับเจ้าอาวาสวัดบางคุระ วัดบางหว้า และ วัดเกาะเพชร 2 คืน 3 วัน วัดละ 2 รูป จำนวน 6 รูป การสร้างความคุ้นเคยกับบุคคลดังกล่าวเหล่านั้นเป็นผู้ประสานเบื้องต้น นำไปสู่การค้นหาแหล่งข้อมูลหรือผู้ให้ข้อมูลหลัก

3.2 การเก็บข้อมูลครัวเรือน โดยให้นักศึกษาโปรแกรมรัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช จำนวน 32 คน เก็บข้อมูลครัวเรือน หย่อมบ้านละ 4 วัน โดยมีผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย เป็นผู้ควบคุม รวมทั้งมีนักศึกษา

ปริญญาโทจากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 1 คน นักศึกษาปริญญาโทสาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 1 คน มาร่วมฝึกประสบการณ์ภาคสนาม เพื่อเสริมประสบการณ์ในการศึกษาวิชาอิสระ (Individual study) ช่วยเหลือการเก็บข้อมูลด้วย

3.3 การเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก

1) การเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ห้วยอมบ้านหรือชุมชนเป้าหมาย ผู้วิจัยได้สร้างความสัมพันธ์และแจ้งวัตถุประสงค์ให้ทราบ แล้วทำการเก็บข้อมูลไปเรื่อยๆ เก็บทุกวันที่เข้าสู่ชุมชนนั้นๆ เป็นการเก็บซ้ำแล้วซ้ำอีกในประเด็นต่างๆ โดยพูดคุยให้เป็นธรรมชาติมากที่สุด และเขียนหรือจดบันทึกหรือขออัดลงในแถบบันทึกเสียงในบางเรื่องบางครั้งที่ควรอัด ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ผู้ให้ข้อมูลหลักรู้สึกประหม่า

2) การเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักจากตัวแทนข้าราชการ

3.4 การเก็บข้อมูลการพัฒนาจากเอกสารทางราชการ โดยในระยะแรกของการทำการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จากหน่วยงานระดับจังหวัดมาเก็บไว้ทุกอย่าง และได้รับความร่วมมือในการเข้าถึงแหล่งข้อมูลเอกสารเป็นอย่างดี เนื่องจากผู้วิจัยเคยช่วยราชการฝ่ายแผนงานและงบประมาณ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดนครศรีธรรมราช จึงมีความสนิทสนมกับข้าราชการฝ่ายแผนงานและข้าราชการอื่นๆ ในส่วนราชการต่างๆ อยู่เป็นเบื้องต้นแล้ว

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษานี้ หน่วยการวิเคราะห์ คือ พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังทั้งหมด ดังนั้นจึงใช้การวิเคราะห์โดย “หาแบบแผนพฤติกรรมหรือการค้นพบที่เกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่า” มาสร้างเป็นข้อสรุปทั่วไปในการศึกษาแต่ละห้วยอมบ้านหรือแต่ละชุมชน สุดท้ายจะ “ตีความในเชิงวิเคราะห์” (interpretation analysis) โดยการเชื่อมโยงความเป็นเหตุความเป็นผลระหว่างปัจจัยหรือเงื่อนไขที่สัมพันธ์กับพฤติกรรมว่าเชื่อมโยงกันอย่างไร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

งานทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีหลายชิ้นที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องประเด็นที่ศึกษาพบว่า มี

วุฒิ ประภาวดี⁴⁰ ได้ศึกษาการถือครองที่ดินกับประสิทธิภาพการผลิตข้าว ตำบลเชียรเขา อำเภอปากพนัง พบว่า 1) ชาวนาถือครองที่ดินร้อยละ 50.28 มีที่นาแต่เป็นผู้เช่านาเพิ่มเติมร้อยละ 31.89 และเช่านาทั้งแปลงร้อยละ 17.83 2) ผลการถือครองที่ต่างกันไม่ได้มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติของผลผลิตต่อไร่ 3) ภาวะและประสิทธิภาพการผลิตข้าวยังอยู่ในแบบล้าสมัย การผลิตยังอาศัยธรรมชาติเกือบทั้งสิ้นจึงทำให้ประสิทธิภาพในการผลิตต่ำเฉลี่ยไร่ละ 24.93 ถัง” นอกจากนี้ปัญหาและแนวโน้มการเช่านา มีสาเหตุการเช่านามาจากการสืบทอดและการเพิ่มประชากร ที่ต้องแบ่งปันที่ดินแปลงใหญ่ๆ ให้ทายาทลงเป็นแปลงเล็กเรื่อยๆ การตัดถนนหนทางใหม่ ทำให้ขายที่ดินเพราะราคาสูงขึ้น โดยที่ปัญหาการเป็นหนี้สินพบว่ามีทั้งกลุ่มผู้มีที่นา ผู้เช่านาบางส่วน และเช่านาทั้งแปลง ทั้งนี้เพราะค่าใช้จ่ายในเครื่องจักร หรือซื้อวิทยากรหรือเทคโนโลยี เช่น ปุ๋ย และการขายข้าวที่ถูกผูกขาดด้วยผู้ซื้อน้อยราย

พอลตา แก่นแก้ว⁴² ได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพนัง ตั้งแต่การจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2439 ถึง พ.ศ.2525 พบว่าการเปลี่ยนแปลงแบ่งออกเป็นช่วงสำคัญ ได้ 3 ช่วง คือช่วงแรก พ.ศ.2439 ประเทศไทยได้ดำเนินการบำรุงชุมชนนี้อย่างจริงจัง เพราะความสำคัญจากการเป็นเมืองท่าที่สำคัญและทำเลการปลูกข้าว โดยที่รัฐบาลได้จัดตั้งอำเภอเปี้ยชังเมื่อ พ.ศ.2439 เป็นอำเภอปากพนัง เมื่อ พ.ศ.2460 และส่งเสริมการคมนาคม ได้แก่การขุดคลอง สร้างถนน และไปรษณีย์โทรเลข ส่งเสริมกิจการสีข้าว ค้าข้าว ปลูกฝ้ายและมะพร้าว ประกอบกับชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นการถาวร ทำให้เศรษฐกิจขยายตัวมาก ช่วงสองตั้งแต่ พ.ศ.2482 ถึง 2515 ปัจจัยเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลง คือ สงคราม สงคราม และมหาตภัย เมื่อ พ.ศ.2505 ทำให้การผลิตและการค้าข้าวซบเซา การสร้างถนนหนทางทำให้ความเจริญย้ายศูนย์ไปที่อื่นๆ จำนวนคนอพยพออกจากปากพนังไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น ช่วงที่สาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ช่วง พ.ศ.2516 ถึง พ.ศ.2525 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจทรุดโทรม เพราะราคาน้ำมัน โรงสีไฟปิดกิจการ ประมงเริ่มมีบทบาทแต่ราคาน้ำมันสร้างปัญหา และการค้าจึงทรุดโทรมต่อเนื่องมาแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ถึง พ.ศ.2525

สถิติ นิยมญาติ” ได้ศึกษาวัฒนธรรมกับความยากจน จากครอบครัวชาวนาที่ยากจนและชาวนาไม่ยากจนในเขตพื้นที่ใกล้เคียงที่ว่าการอำเภอเชียรใหญ่กับอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พบว่า 1) การมีบรรพบุรุษยากจนและครัวเรือนขนาดใหญ่มีโอกาสเกี่ยวโยงกับความยากจน 2) การที่พ่อแม่ไม่ได้เข้มงวดกับการเลี้ยงลูก มีโอกาสที่จะสร้างปัญหาภายหลัง ทำให้ครอบครัวที่ยากจนอยู่แล้วยากลำบากลงไปอีก 3) การพบปะสังสรรค์ในวงแคบแค่หมู่บ้าน การไม่มีอำนาจ ไม่กล้าเสี่ยง มีส่วนเกี่ยวโยงกับความยากจน 4) การที่ชาวนายากจนมีค่านิยมที่ “เน้นปัจจุบันมากกว่าอนาคต” ไม่ค่อยรักความก้าวหน้า และเน้นความหรูหราในบางเรื่องมีส่วนเกี่ยวโยงกับความยากจน 5) การมีทักษะในการประกอบอาชีพน้อยชนิดเกินไปไม่สามารถเสริมการทำงาน และไม่สามารถเข้ากับผู้อื่นในหมู่บ้านได้ดี ทำให้เสียเวลากับการพยายามปรับปรุงฐานะเศรษฐกิจของตนอย่างมาก 6) การชอบเล่นการพนัน การทำงานวันละไม่กี่ชั่วโมง การกู้เงินนอกระบบในอัตราดอกเบี้ยสูงและการไม่ขยันขันแข็ง ล้วนทำให้ยากจนได้ทั้งสิ้น 7) การที่ชาวนายากจนไม่เข้าถึงสถาบันทางเศรษฐกิจ เข้าไม่ถึงนักการเมือง เข้าไม่ถึงเจ้าหน้าที่ของบ้านเมือง ตลอดจนปิดหูปิดตาไม่ท่องเที่ยวตามเมือง ทำให้ชาวนายากจนเสียเปรียบและเสียโอกาสในการปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจ หลังจากนั้นสถิติ นิยมญาติ” ได้ศึกษาอีกครั้งหนึ่งเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการทำงานของเกษตรกรในภาคใต้ยุคใหม่ ซึ่งศึกษาในพื้นที่เดียวกันอีก พบว่า 1) วัตถุประสงค์การทำงานมีทั้งการบริโภคและเพื่อการขาย ขึ้นอยู่กับท้องที่ โดยที่ลุ่มน้ำปากพนังมีวัตถุประสงค์เพื่อขายเป็นหลัก 2) อุปกรณ์ที่ใช้ทำงานและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้ง ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช รถไถเดินตาม รถแทรกเตอร์ เครื่องสูบน้ำ เครื่องนวดข้าว รถเกี่ยวข้าว นอกจากนี้พันธุ์ข้าวที่ทางราชการส่งเสริม จะปลูกกันมากขึ้น 3) ลักษณะของที่ดินนา ส่วนใหญ่จะเป็นนาที่ลุ่มประมาณร้อยละ 50 ที่ดอนร้อยละ 30 และทำทั้งนาดอนและนาลุ่ม ร้อยละ 20 โดยมีขนาดของที่ดินทำนา 20-30 ไร่ ประมาณร้อยละ 50 10-15 ไร่ประมาณร้อยละ 25 2-7 ไร่ประมาณร้อยละ 20 และเกิน 50 ไร่ ประมาณร้อยละ 5 ซึ่งมีทั้งการถือครองของตนเองและเช่าผู้อื่นมาทำเพิ่มเติมด้วย 4) เงินทุนที่ใช้ในการทำงานและแหล่งที่มา ในอดีตเงินทุนที่ใช้เพียงเล็กน้อย เช่น ฝาล แกะ ปะหน้ำ มีดพรว แต่ปัจจุบันต้องใช้เงินทุนสูงมาก หรือแทบทุกขั้นตอนต้องใช้เงินทุนทั้งสิ้น โดยแหล่งที่มา 4 ทางคือ เงินสะสม⁴⁵ เงินกู้จากธนาคารเกษตรและสหกรณ์ เงินจากการทำงานจ้าง และเงินที่บุตรส่งให้ 5) ความเข้มข้นของการใช้ที่ดิน พบว่า ร้อยละ 75 ใช้ที่ดินเพื่อปลูกพืชอย่างเดียว และเลี้ยงปลาในนาข้าวบ้างเล็กน้อย อีกร้อยละ 25 มีความเข้มข้นในการใช้ที่ดินเพื่อปลูกพืชเกินกว่า 2 ชนิด หรือปลูกพืชในลักษณะต่อเนื่อง

(multiple cropping) 6) นิสัยของชาวนา มีความขยันขันแข็งน้อยกว่าอดีต ปัจจุบันพบว่าจะมีเวลาทำนาปีละ 8 เดือน วันละ 8 ชั่วโมง ระหว่างที่ว่างเว้นจากการทำนา 4 เดือนนั้น ร้อยละ 80 จะทำงานบางอย่าง ในขณะที่ร้อยละ 20 ปลอยให้ผ่านไปเฉยๆ โดยอาจจะเล่นการพนัน หรือ อบายมุขที่มีอย่างดาษดื่น

อภิชาติ การ์ิกานูจน์⁶⁶ กล่าวถึง คุณธรรมในความเป็นพลเมือง ซึ่งเขาได้เสนอว่ามี 4 ประการ คือ ประการแรก แนวคิดเรื่องการสร้างจิตภาพความเป็นพลเมือง ประการที่สอง แนวคิดเรื่องความเท่าเทียมกัน ประการที่สาม แนวคิดเรื่องพลังทางการเมืองของประชาชน ประการที่สี่ แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมแบบชนบท โดยมีเงื่อนไขหลักที่สำคัญ คือ การร่วมกันต่อสู้กับความยากลำบากในการทำมาหากินมาตั้งแต่อดีต เป็นการต่อสู้ร่วมกันบนพื้นฐานความเป็นสัมพันธ์ฉันเครือญาติ มีการเกาะกลุ่มและปรึกษาหารือกันแทบทุกเรื่องตลอดเวลา เงื่อนไขเหล่านี้ได้ผ่านกระบวนการทางสังคมจนเกิดเป็นคุณธรรมที่ทุกคนยึดถือปฏิบัติและยอมรับ ได้แก่ การลดบทบาทและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์แบบผู้มีอิทธิพล การสร้างค่านิยมผู้นำที่ดีมีความซื่อสัตย์สุจริตและการรวมตัวต่อสู้กับปัญหาต่างๆ

ส่วนงานของณรงค์ เพชรประเสริฐ⁶⁷ ได้ศึกษาถึง "เศรษฐกิจชุมชน : ความเป็นไปได้" เป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาหรือในทำนองวิจัยปฏิบัติการ (Action research) หาตัวแบบ (Model) การพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชน โดยการจัดตั้งบริษัทชุมชนขึ้นที่ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร พบว่า ประการแรก การผลิตเพื่อขายหรือธุรกิจเป็นประสบการณ์สำคัญของคนกลุ่มน้ำปากพ่อง ซึ่งคนกลุ่มน้ำปากพ่องไม่เคยมีปัญหาเกี่ยวกับพ่อค้าคนกลางตลอดมาแต่อดีต ไม่เคยคิดตอบโต้ในทางรุนแรงและที่สำคัญจะพยายามประสานกับพ่อค้าคนกลาง นักธุรกิจที่มีบทบาทสำคัญ ประการที่สอง ประสบการณ์การรวมกลุ่มของคนที่นี่เป็นพื้นฐานสำคัญในการทำให้อุตสาหกรรม ประการที่สาม การทดลองเพื่อการแสวงหาวิธีการเพื่อการดำรงอยู่ที่ดีของครัวเรือนและชุมชนตลอดเวลา เคยทดลองทำกลุ่มเกษตรกรก็เคยลองมาแล้ว สหกรณ์ก็เคยลองมา ประการที่สี่ ปัจจัยในความสำเร็จ 1 ใน 9 ประการ⁶⁸ นั้น จะมี "ปัจจัยปฏิสัมพันธ์กับภายนอก" ซึ่งนี่คือวิถีชีวิตที่เคยเป็นมาแต่อดีตที่คนกลุ่มน้ำปากพ่องได้ดำเนินการสร้างเครือข่ายในลักษณะต่างๆ

ณรงค์ บุญสวยขวัญ⁶⁹ ได้ศึกษาถึงความขัดแย้งทางสังคมในบริบทการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น หรือกรณีนาข้าวกับนาทุ้ง ในท้องที่ตำบลเกาะเพชร อำเภอหัวไทร มาจากกระบวนการผลิตที่ขัดกันระหว่างนาข้าวกับนาทุ้ง เนื่องจากน้ำเสียหรือน้ำเค็มจาก

บ่อกังวี่วี่ซึ่มและถูกปล่อยและถูกน้ำท่วมน้ำเค็มที่ถูกปล่อยลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติให้ท่วมพื้นที่นาข้าว สภาพดังกล่าวเป็นผลมาจาก ประการแรก การเห็นตัวอย่างผู้เลี้ยงกุ้งในพื้นที่ตำบลอื่นๆประสบความสำเร็จ จึงมีข้าราชการและชาวนาที่ฐานะดีไปเริ่มต้นเลี้ยงกุ้งขยายตัวมากขึ้น ประกอบกับมีข้าราชการที่เป็นบุคคลในท้องถิ่นย้ายถิ่นไปปฏิบัติราชการที่อื่นหันกลับมาทำบ่อกังวี่เป็นตัวอย่างแก่ชาวนาทั่วไป ประการที่สอง กำไร เป็นแรงจูงใจ หรือกำไรเป็นตัวเร่ง ประการที่สาม นโยบายของรัฐ ที่มีวิธีการส่งเสริมผ่านกลไกในพื้นที่อำนวยความสะดวกการทำนากุ้ง เช่น การเจาะถนน ทุนและการให้กู้เงินทุนหรือสินเชื่อ การมีข้าราชการของรัฐเป็นตัวแทนเลี้ยงกุ้งให้ชาวบ้านมั่นใจในอาชีพใหม่และนโยบายระดับมหัพภาค ทำให้เกิดผลจากการทำนากุ้งต่อเกษตรกรและชุมชน 1) ทำให้นาข้าวไม่สามารถเพาะปลูกได้มาตั้งแต่ พ.ศ.2532 พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกปล่อยทิ้งไว้ให้เป็นพื้นที่ท่วมขังของน้ำเค็ม 2) ขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภค 3) เกิดภาวะทุพโภชนาการของนักเรียน 4) เกิดการจ้างงานในธุรกิจต่อเนื่องของนากุ้ง ทั้งการเป็นแหล่งงาน การรับจ้างจับกุ้ง 5) ความยากจน เนื่องจากการขาดแคลนเงินสด และค่าครองชีพสูง 6)หนี้สินพอกพูน ทั้งนี้จากอดีต หนี้ในการจ่ายเมื่อนากุ้งเข้ามา และหนี้จากการลงทุนทำนากุ้ง 7) การลักขโมยวัสดุอุปกรณ์บ่อกังวี่และลักขโมยทอดแหกุ้งในบ่อ 8) จำนวนเด็กศึกษาต่อลดลง ส่วนผลจากความขัดแย้งกันเองระหว่างนักธุรกิจนากุ้งด้วย นอกจากนี้ณรงค์ บุญสวี่ขวัญ⁵⁰ ได้ศึกษาถึงการตอบสนองของประชาชนและภาคราชการต่อโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง พบว่าประชาชนตอบสนองค่อนข้างสูงมาก เพราะประการแรก ความขาดแคลนการพัฒนาทั้งโครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนาคุณภาพชีวิตมาตั้งแต่อดีต ประการที่สอง มีแรงจูงใจจากอาชีพใหม่ๆ เช่นนากุ้ง ไร่สวนผลไม้ เพียงแต่ประชาชนยังหวาดหวั่นถึงความสำเร็จและโอกาสและยังกังขา เพราะผู้ปฏิบัติงานหรือข้าราชการยังคงเป็นบุคคลกลุ่มเดิมๆในการที่เคยเกี่ยวข้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นอกจากนี้แนวทางหรือบางกิจกรรมก็เป็นกิจกรรมเก่าที่นำมาผนวกเข้ากับโครงการพระราชดำริ รวมทั้งการใช้งบประมาณจำนวนมากด้วย สำหรับรูปแบบการตอบสนอง นั้นมีการเสนอความคิดเห็นด้วยการมีการสำรวจชื่อนักธุรกิจนากุ้งหรือผู้ประสงค์ที่จะเลี้ยงกุ้งประมาณ 2,000 ชื่อ ให้เปลี่ยนแปลงสถานที่สร้างเขื่อนปากพนังไปที่ตำบลการะเกดอำเภอเชียรใหญ่แทน ดังนั้น นักธุรกิจนากุ้งค่อนข้างมีกิจกรรมหรือมีบทบาทมากกว่าเกษตรกรนาข้าว

สนิท มณีตุลย์⁵¹ ได้ศึกษาถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรมหรือมีการทำนากุ้งที่ตำบลเกาะเพชร อำเภอหัวไทร ผลการศึกษาของเขาพบ

ว่า 1) วิถีชีวิตก่อนมีการทำนาทุ่ง ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพด้านการเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ มีการใช้เทคโนโลยีแต่เพื่อการทำสวน⁵² สภาพความเป็นอยู่ไม่เดือดร้อน และสัมพันธ์กับสังคมภายนอกค่อนข้างน้อย เป็นสังคมเครือญาติ ยึดมั่นในศาสนาและวัฒนธรรม ชาวนาดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลกันโดยชาวนา ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าคอยปกป้องช่วยเหลือผู้ที่อยู่ในฐานะด้อยกว่า แบ่งที่ดินทำกินให้ยืมโดยหวังแรงงานมากกว่าค่าเช่าและดอกเบี้ย 2) การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงทำนาทุ่ง โดยเริ่มจากระบวนการที่นายทุนต่างชาติและนายทุนต่างถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐอำนวยความสะดวกให้นายทุนเข้ามา ขณะเดียวกันก็ชักชวนให้เลิกทำนาข้าวหันมาเลี้ยงกุ้งแทน ปรากฏว่านายทุนท้องถิ่นและชาวนาหัวก้าวหน้าตอบสนองด้วยดี ส่วนชาวนามีทั้งฝ่ายที่ต้องการทำนาและอยากเลี้ยงกุ้ง แต่ในที่สุดสู้กระแสชาวกุ้งไม่ได้ ต้องหยุดการทำการเกษตรกรไปอย่างสิ้นเชิง 3) วิถีชีวิตในช่วงที่มีการทำนาทุ่ง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพตามแบบสังคมอุตสาหกรรม คือ แบ่งงานกันทำหน่วยการผลิตขายออกจากครัวเรือนไปสู่โรงงาน การเพาะเลี้ยงกุ้ง และกิจกรรมต่างๆ ที่ต่อเนื่อง และทำการผลิตเพื่อขายคราวละมากๆ ในการประกอบอาชีพต้องมีนายหน้าและต้องพึ่งพาเงินทุนและเทคโนโลยี จนทำให้เดือดร้อนเพราะตกอยู่ภายใต้การแสวงหาผลประโยชน์จากนายทุนแทบทุกทาง สำหรับการดูแลของรัฐได้ให้การสนับสนุนชาวกุ้งที่มองว่าสามารถสร้างรายได้จากการเก็บภาษี

ไพศาล นิเมสุวรรณ⁵³ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำที่บ้านปากกระวะ อำเภอหัวไทร พบว่าการเปลี่ยนแปลงเริ่มชัดเมื่อ พ.ศ.2519 เมื่อมีการตัดถนนสายหัวไทร สงขลา กระแสเศรษฐกิจและค่านิยมแบบเมืองไหลเข้ามา โครงสร้างการผลิตเปลี่ยนแปลงไปการผลิตเพื่อค้ามากขึ้น เป็นผลให้หมู่บ้านตกอยู่ในการพึ่งพาสังคมภายนอก บริโภคสินค้าและบริการจากภายนอก แต่โครงสร้างการผลิตและรายได้ยังไม่เปลี่ยนแปลง ค่าใช้จ่ายเพิ่ม จนมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น นำไปสู่การขายที่ดิน และมีการอพยพออกไปหางานทำเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แม้ทางราชการจะพยายามช่วยก็ไม่ได้ผล จนกระทั่งเศรษฐกิจของบ้านเปลี่ยนไปเมื่อ พ.ศ.2530 เมื่อมีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ บ้านปากกระวะจึงเป็นพื้นที่เป้าหมายของนักลงทุนและผู้ประกอบการ มีการกว้านซื้อที่ดินมาปรับสภาพการทำนาทุ่งทั้งในรูปบุคคลและกลุ่มบุคคล มีบริษัทน้อยใหญ่มาตั้งที่นี่ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อบ้านปากกระวะ 1) เปลี่ยนโครงสร้างการผลิตจากนาข้าวไปสู่การทำนาทุ่ง 2) ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นจากการสังเกตสภาพบ้านที่สร้างขึ้นใหม่ในช่วง พ.ศ.2536-2537 ตามแนวทางหลวงแผ่นดินสายดังกล่าว เช่นเดียวกันกับเป็นหนี้สินทั้งธนาคารและแหล่งเงินกู้นอกระบบเพื่อนำมาเลี้ยงกุ้ง 3) การเจริญเติบโต

ทางเศรษฐกิจและการหมุนเวียนของกระแสเงินในกระแสธุรกิจกึ่งกุลาดำทุกกิจกรรมในอำเภอหัวไทรไม่ต่ำกว่าเดือนละหลายร้อยล้านบาท มีธุรกิจต่อเนื่องต่างๆ 4) ค่านิยมทางเศรษฐกิจบริโภคทุกอย่าง แข่งขันกันในเรื่องความร่ำรวย เครื่องประดับ สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ 5) ต้องพึ่งพาทางเศรษฐกิจแบบเบ็ดเสร็จ 6) การเคลื่อนย้ายแรงงานกลับบ้านเพื่อทำงานในกิจกรรมต่างๆของนาุ้ง 7) ความขัดแย้งในการประกอบอาชีพ ระหว่างนาุ้งกับนาุ้ง ที่น้ำเค็มจากนาุ้งรั่วซึมลงสู่นาุ้ง และมีผลกระทบต่อการประมงด้วย 8) การเปลี่ยนแปลงราคาที่ดินราคาสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จาก พ.ศ.2530 ไร่ละ 4,000 -5,000 บาท เมื่อ พ.ศ.2538 ราคาสูงไร่ละ 200,000 บาท สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม 1) วิถีชีวิตที่ผสมผสานระหว่างเมืองกับชนบท ต้องทำงานด้วยเวลากำหนดตายตัว 2) ความสัมพันธ์ของชาวบ้านส่วนตัวต่ำลง แต่ความสัมพันธ์แบบผลประโยชน์เป็นสำคัญ การซื้อขายเข้ามาแทนที่ 3) ค่านิยมในหมู่บ้าน มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ความเชื่อโชคลางลดลง การเลี้ยงกุ้งมีความเป็นวิชาการมากขึ้น มีความนิยมทางเศรษฐกิจมากขึ้นเป็นลำดับ ความสนใจในประเพณีลดลง การพักผ่อนในร้านอาหารแทนครอบครัว 4) การรวมกลุ่มทางสังคมในด้านผลิต เช่น สหกรณ์ กลุ่มร่วมทุนเลี้ยงกุ้ง และบริษัท และกลุ่มวัยรุ่นที่รวมตัวกันเที่ยวทั้งวัยรุ่นรักเรียนและวัยรุ่นเลี้ยงกุ้งเพื่อการเที่ยวเตร่ 5) คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดีขึ้นหลังการประกอบการเลี้ยงกุ้งคือมีความอยู่ดีกินดี มีบ้านสภาพมั่นคง 6) ปัญหาสังคม ได้แก่ความขัดแย้งในหมู่บ้าน การดื่มสุรา การพนัน การลักขโมย ยาเสพติด และปัญหาโรคเอดส์ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลังมีกุ้งกุลาดำ 1) ปรากฏว่ามีเจตคติและจิตสำนึกทางการเมืองเพิ่มขึ้นทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ 2) ความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ เป็นไปในทางที่ดีขึ้น มีการออกพบปะประชาชนมากขึ้น การรวมกลุ่มพัฒนาหมู่บ้านมากกว่าแต่ก่อน ผู้นำและประชาชนประสานกันใกล้ชิด 3) การบังคับใช้กฎระเบียบของหมู่บ้าน ด้วยการลงโทษทางสังคมมากกว่าข้อตกลง 4) มีการรวมกลุ่มและสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอกเกี่ยวกับธุรกิจกุ้ง ทั้งน้ำมันราคากุ้ง นอกจากนี้ยังเปลี่ยนแปลงในสภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งสภาพดินที่เปลี่ยนไปเป็นดินเค็มที่ดินร้อยละ 90 ถูกเปลี่ยนเป็นนาุ้ง สภาพน้ำที่เค็ม สกปรก มีสารปนเปื้อน ระบบนิเวศวิทยาโดยรวมถูกทำลายเสื่อมโทรมถึงจุดวิกฤติ

อนุวัติ พานทอง^{๔๔} ศึกษาผลการทำไร่นาสวนผสมของครัวเรือนเกษตรกร อำเภอปากพนัง พบว่า การทำไร่นาสวนผสมก่อให้เกิดผลดีในแง่ทางเศรษฐกิจ คือ ทำให้เกษตรกรมีรายได้สูงขึ้น มีผลิตภาพที่ดินสูงกว่าระบบการเกษตรอื่นๆ รวมทั้งเป็นการลดภาระค่าใช้จ่าย

การบริโภคอาหารในครัวเรือนลง นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดผลดีทางสังคม คือ ทำให้มีแรงงานกลับเข้ามาทำงานในฟาร์มเพิ่มขึ้น รวมทั้งเป็นแหล่งรองรับแรงงานส่วนเกินในท้องถิ่น ส่วนผลทางด้านสมดุลของระบบนิเวศในแง่ของการทำความอุดมสมบูรณ์ของดินเพิ่มขึ้น ลดการพังทลายของดิน ลดการทำลายของศัตรูพืช ลดความเสี่ยงของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ.

จากการตัวแทนผลศึกษาวิจัยในกลุ่มน้ำปากพวงที่ผู้วิจัยนำเสนอมาทั้งหมดนี้ สามารถสังเคราะห์ผลการวิจัยได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ จะเป็นเรื่องที่มีงานวิจัยกล่าวถึงมากที่สุด ทั้งนี้สามารถจะสรุปถึงสาเหตุที่งานเหล่านั้นให้ความสำคัญในด้านเศรษฐกิจ เพราะกลุ่มน้ำปากพวงเป็นแหล่งที่ในการผลิตข้าวและมีผลต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่สำคัญของนครศรีธรรมราชและภาคใต้มาแต่โบราณนั่นเอง แม้ว่าในผลการศึกษาวิจัยของงานบางชิ้นจะขัดกันค่อนข้างอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่บางประเด็นก็เสริมกันได้เป็นอย่างดี แต่นั่นไม่ได้สำคัญที่ผู้วิจัยจะเน้นเพราะว่าไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้ อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาอย่างละเอียดในหลายชิ้นก็บอกให้ผู้วิจัยได้ทราบถึงปัจจัยการเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะปัจจัยทางด้านวิทยาการหรือเทคโนโลยีในการผลิตข้าว หรือการเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตจากข้าวเป็นไร่สวนผสม และกุ้งกุลาดำ เป็นต้นว่า งานของวุฒิประภาวดี งานของสถิตย์ นิยมญาติ งานของพอลตา แก่นแก้ว หรือแม้กระทั่งงานของอนุวัต พานทองก็ตาม ส่วนงานวิจัยบางชิ้นได้อธิบายผลจากการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาหนึ่งๆ ที่เกิดขึ้น เช่นงานของณรงค์ บุญสวขวัณ งานของไพศาล นิมสุวรรณ งานของสนิท มณีดุลย์ ส่วนปัจจัยการตลาด พบว่ามีการสนใจเฉพาะพลังของการตลาดปากพวงในเชิงประวัติศาสตร์ เช่นงานของพอลตา แก่นแก้ว แต่งานของวุฒิ ประภาวดี ก็ให้สาระของการตลาดในช่วงหลังการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจของชาติไว้พอสมควร สำหรับทางด้านสังคม จะพบว่ามีความสนใจในการศึกษาค่อนข้างน้อย แต่ที่สำคัญในการศึกษาที่มีอยู่นั้นให้รายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นตัวของตัวเอง งานของณรงค์ บุญสวขวัณ และงานของอภิชาติ การิกกาญจน์ ได้อธิบายให้เห็นของกระบวนการทางสังคม (Social movement) ที่เป็นการแสดงออกเพื่อการดำรงชีวิตของตนเองมากกว่าจะเป็นผู้พึ่งพาผู้อื่นหรือภายนอกท่ามกลางกระแสเศรษฐกิจของผู้คนในกลุ่มน้ำปากพวง และการแสดงออกในลักษณะของความเป็นพลเมือง (Citizenship) ด้วยบทบาทของการเป็นผู้ที่ต้องการมีส่วนร่วมการตัดสินใจในการสาธารณะของชุมชนหรือท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ในประเด็นสุดท้ายนี้ ได้ให้ปรากฏการณ์ที่สามารถตีความได้ว่ากลุ่มน้ำปากพวง

มี “ต้นทุนทางสังคม” หรือ Social cost ที่เข้มแข็งหรือมีศักยภาพภายในเพียงพอการเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นพลังในการพัฒนา การมีส่วนร่วมกับกลไกรัฐเพื่อการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดี สังคมที่ดึงมาได้ จากประสบการณ์ในการจัดการตนเอง ครอบครัว และชุมชนที่อาศัยอยู่ ดังนั้นแนวคิดเกี่ยวกับ ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงอธิบายได้ หรือการที่ลุ่มน้ำปากพนังมีองค์ความรู้ มีการพึ่งตนเอง และจัดการตนเองได้ สอดคล้องกับความหมายของคำว่า Folk management skill ที่ Robert Iversen⁵⁵ ที่หมายถึงการที่ชุมชนท้องถิ่นมีทักษะในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ทั้งปัญหาการดำรงชีวิตปกติ , การรักษาความปลอดภัย ดังนั้นในการพัฒนาจะมองข้ามปัจจัยนี้ไม่ได้ นั่นก็คือสิ่งที่มีอยู่ หรือพลังที่ “นอนเนื่อง” ⁵⁶ หรือต้นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถนำมาสรรค์สร้างให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสาธารณะ และรายละเอียดจากงานวิจัยลุ่มน้ำปากพนังดังกล่าวข้างต้นนับว่าต้นทุนนี้มีลักษณะเด่นชัด

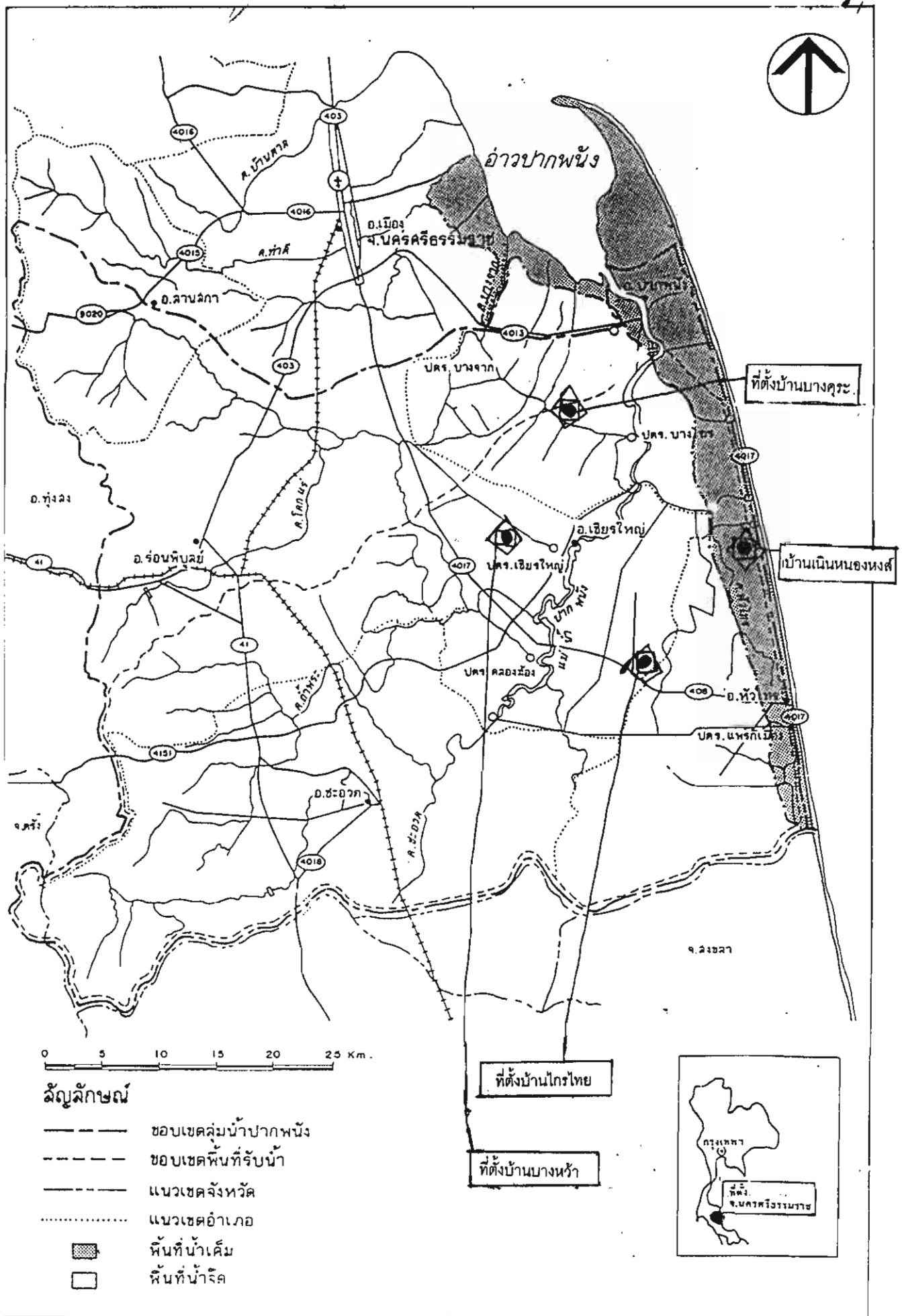
ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อสรุปเบื้องต้นที่ใช้เป็นกรอบการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังว่า พื้นที่นี้คือพื้นที่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ทำให้การศึกษากการเปลี่ยนแปลงของลุ่มน้ำปากพนังจึงต้องพิจารณาผ่านระบบเศรษฐกิจเป็นหลักและด้านสังคมเป็นส่วนเสริม ส่วนปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงที่พบจากงานเหล่านั้น พบว่ามีสาเหตุจากปัจจัยทางวิทยาการหรือเทคโนโลยี ปัจจัยจากการตลาดหรือระบบการค้าขาย และเช่นเดียวกับผลการเปลี่ยนแปลงต่างๆ สามารถใช้เป็นประโยชน์ในการกำหนดเป็นแนวทางสำคัญเพื่อการวิจัยในงานนี้ด้วย.

เอกสารและบุคคลที่อ้างอิง

- ¹ บรรยายสรุปอำเภอปากพนัง ,31 ตุลาคม 2541, หน้า 2
- ² สุภาวศ์ จันทวนิช , 2536 หน้า 2-8-2-11
- ³ Zanden, James W. Vander. ,1988 p.590
- ⁴ Vago. Steven ,1989 , p.9
- ⁵ สนิท สมัครการ ,2538, หน้า2, ได้อธิบาย โดยเขาให้ความหมายแยกออกจากกันระหว่างคำว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
- ⁶ รูปแบบการพัฒนา (Patterns of Change) ตัวอย่างเช่น รูปแบบการพัฒนา (Development) อมร รัชศาสตร์ (2515:8) กล่าวไว้ว่า การพัฒนาเป็นหนึ่งในสามของกระบวนการเปลี่ยนแปลง อันได้แก่ ความเจริญเติบโต การแปลงรูป และการพัฒนา และได้สรุปไว้ว่า การพัฒนา คือ การเปลี่ยนระบบที่กระทำการ (Development is Changes in the system which performs) โดยได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับการบริหารนั้น (อมร รัชศาสตร์และชิตติยา กรรณสูตร,2515:17) ยิ่งพัฒนามากก็ยิ่งทำให้อำนาจของฝ่ายปกครองอ่อนลง มิให้กุมอำนาจและความมั่งคั่ง เกียรติไว้มากเกินไป ส่วน กระแสด้าน เช่น La Palombara (Spengler, Traditional, Values and Socio-Economy Development อ้างถึงใน Ferrel Heady, Public Administration :A comparative perspective) แปลโดย ทองศรี กำภู ณ อยุธยา ,2526:49) การพัฒนา หรือ "การทำให้ใหม่ขึ้น" เป็นฉบับที่เอาตัวอย่างมาจากประเทศตะวันตก (Anglo-American standard for Modernization) ชนิดที่ไม่เข้าใจและบางครั้งนำไปใช้โดยไม่ตั้งใจ อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการพยายามเน้นการอธิบายความหมายคล้ายๆกันกับคำว่า การพัฒนา คือ การทำให้ทันสมัย (Modernization) ที่ Riggs (1966:369) ได้จำแนกออกเป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคม กล่าวคือ ความหมายแรก ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึงการเปลี่ยนแปลงบางส่วนของรูปแบบการเรียนรู้ ความเชื่อและการปฏิบัติ อันเป็นผลจากกระบวนการทำให้ทันสมัย ความหมายที่สอง การเปลี่ยนแปลงสังคม เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะของระบบ
- ⁷ เช่น Stark. Sociology,1987, p. 434-440
- ⁸ Vago,1989 , p.85-112 ; Zanden,1988, p. 591-599
- ⁹ เช่น นันทิพย์ นาดสุภา , 2529, หน้า 85
- ¹⁰ วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ , 2536 , หน้า19
- ¹¹ จวิวรรณ ประจวบเหมาะ ,2536
- ¹² เบญจมา จิรภัทรพินิจและสารนิย ไทยนันท์ , 2350.
- ¹³ วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ , 2536 ,หน้า 14.
- ¹⁴ วัฒนา สุกตศิลป์ ,2541 , หน้า 16.
- ¹⁵ ปรีชา เมื่อกคเชนทร์, 2530.
- ¹⁶ วิยุทธ์ จำรัสพันธ์, 2536, หน้า 5-6,14
- ¹⁷ วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ ได้อ้างผลการศึกษาของก่อ สวัสดิพิธานิชย์ ,2533, สุวิทย์ วีระศาสตร์และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข,2529 ด้วย.

- ¹⁸ วัฒนา สุกันต์ศิลป์, 2541, หน้า 16-21.
- ¹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536, หน้า 30.
- ²⁰ Brown, 1994, p.159
- ²¹ Brown, 1994, p.159
- ²² สุเทพ สุนทรภัสส์, 2540, หน้า 384-405.
- ²³ ปริญญ์ ปราชญานุพร, 2539, หน้า 174.
- ²⁴ ปริญญ์ ปราชญานุพร, 2539, หน้า 168.
- ²⁵ อมรา พงศาพิชญ์, 2542, หน้า 93.
- ²⁶ วิยุทธ์ จำรัสพันธ์, 2536, หน้า 67-89.
- ²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536, หน้า 10-21.
- ²⁸ เทียนฉาย กิระนันท์, 2526, หน้า 296-297.
- ²⁹ ส่วนการย้ายถิ่นรูปแบบหนึ่ง คือ การย้ายถิ่นระหว่างประเทศ (international migration) มีศูนย์ศึกษาการย้ายถิ่น สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดย รองศาสตราจารย์ ดร.สุภางค์ จันทวานิช เป็นผู้อำนวยการ.
- ³⁰ เทียนฉาย กิระนันท์, 2526, หน้า 297.
- ³¹ เทียนฉาย กิระนันท์, 2526, หน้า 259. โดยอ้างจากทฤษฎีการย้ายถิ่นของ Everett S. Lee "A theory of Migration, Demography, 3 (1966) P.P.47-57 และ Donald Bogue, Principle of Demography, 1969: P.752-812
- ³² เทียนฉาย กิระนันท์, 2528, หน้า 299.
- ³³ เทียนฉาย กิระนันท์, 2526, หน้า 262-263.
- ³⁴ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2528, หน้า 7-8.
- ³⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536, หน้า 39-43.
- ³⁶ เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่มีความหมายครอบคลุมพื้นที่อำเภอปากพนัง เขียวใหญ่ หัวไทร และชะอวด
- ³⁷ อ้างถึงในนิพนธ์ วรณศิริ, 2535, หน้า 12-15.
- ³⁸ ตามความหมายที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ในบ้านกับเมือง, 2529.
- ³⁹ โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีกิจกรรมส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรมในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รอบๆ บริเวณ 5 ประตุน้ำ ได้แก่ ประตุน้ำคลองบางไทร ประตุน้ำคลองสุขุม ประตุน้ำคลองค้อ ประตุน้ำคลองเขียวใหญ่ ประตุน้ำคลองบางจาก.
- ⁴⁰ วุฒิ ประภาวดี, 2522.
- ⁴¹ ชวนาทั่วประเทศผลิตข้าวได้ 27.85 ถึงต่อไร่ในฤดูกาลเพาะปลูก 2518/19.
- ⁴² พอลดา แก่นแก้ว, 2528.
- ⁴³ สถิต นิยมญาติ, หน้า 2530.
- ⁴⁴ สถิต นิยมญาติ, 2542, หน้า 89-98.
- ⁴⁵ มักเป็นคำรตไถนา และคำปุ๋ย.
- ⁴⁶ อภิชาติ การิกานนท์, 2542.

- ⁴⁷ ณรงค์ เพชรประเสริฐ , 2542 , หน้า 170,174.
- ⁴⁸ ณรงค์ เพชรประเสริฐ , 2542 , หน้า 177-181.
- ⁴⁹ ณรงค์ บุญสวยขวัญ , 2536,หน้า ,41-45 , 53-73 , 71-79
- ⁵⁰ ณรงค์ บุญสวยขวัญ , 2538.
- ⁵¹ สนิท มณีตุลย์ , 2539.
- ⁵² ความหมายของเขา คือ การทำไร่นาสวนผสม .
- ⁵³ ไพศาล นิยมสุวรรณ , 2538 , หน้า 6-15.
- ⁵⁴ อนุวัติ พานทอง , 2540.
- ⁵⁵ อ่างถึงไทรอุทัย เลาหวิเชียร และวรเดช จันทร์ศร,2528 ,หน้า 96
- ⁵⁶ คำว่า "นอนเนื่อง" เป็นคำที่ รศ.อุดม หนูทอง เป็นผู้กล่าวคำนี้และอธิบายถึงสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนในการ
สัมมนาของ คณะวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย โครงการ เรื่อง โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับ
การพัฒนา ภายใต้เมธีวิจัยศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ที่ผู้วิจัยคิดว่าเป็นความหมายเดียวกับ
ต้นทุนสังคม



บทที่ 2

ลุ่มน้ำปากพนังภาพรวมและลักษณะเด่นบางประการ

ลักษณะพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ลุ่มน้ำปากพนัง เป็นพื้นที่กว้างใหญ่ประมาณ 1.7 ล้านไร่ หรือประมาณเนื้อที่ร้อยละ 26.64 ของพื้นที่ทั้งหมดของจังหวัดนครศรีธรรมราช มีพื้นที่ครอบคลุม 5 อำเภอหลักของจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร อำเภอชะอวด และอำเภอเฉลิมพระเกียรติ² และบางส่วนของอำเภอเมือง อำเภอร่อนพิบูลย์ โดยมีแม่น้ำปากพนังและลำคลองสาขา จำนวน 119 สาย ที่มีความยาวรวมประมาณ 700 กว่ากิโลเมตร เป็นแนวแกนของการตั้งถิ่นฐานของประชาชน (ดูแผนที่ลุ่มน้ำปากพนัง) ลักษณะพื้นที่ประกอบด้วยสันทรายเชียรใหญ่ที่ทอดตัวจากทิศเหนือไปสู่อ่าวไทยได้เป็นเหมือนแนวกั้นพื้นที่ราบส่วนใหญ่ที่มีถึงร้อยละ 82.48 ของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังทั้งหมดและในจำนวนนี้ประกอบด้วยนาข้าวเป็นสัดส่วนการใช้ที่ดินมากสูงสุดประมาณ 745,516 ไร่ หรือร้อยละ 75.62³ กับพื้นที่ป่าพรุควนเคร็ง , ป่าพรุคลองหมิง ในบริเวณบางส่วนของอำเภอชะอวด อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอจุฬาภรณ์ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอร่อนพิบูลย์ จำนวนพื้นที่ป่าพรุมีประมาณ 67,326.25 ไร่⁴ จึงไม่ให้น้ำเบรียวมมาทำลายนาข้าวให้มีความรุนแรงจนเกินไปและซับน้ำแล้วกรองตะกอนไม่ให้ลงทับถมในลำแม่น้ำ ทำให้สองพื้นที่ที่มีการแบ่งหน้าที่กันอย่างเหมาะสมด้วย กล่าวคือ พรุเป็นแหล่งป่าของชุมชนที่คนลุ่มน้ำปากพนังใช้ประโยชน์ร่วมกันมาแต่อดีตในการใช้ไม้และของป่า ตลอดจนเป็นแหล่งพันธุ์ปลาที่สมบูรณ์มานาน ในขณะที่พื้นที่นาข้าวได้ทำหน้าที่เป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานและใช้ทำนาข้าว นอกจากนี้ พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยังมีสภาพติดกับทะเลที่มีด้านหน้าติดกับอ่าวไทยทอดตัวจากอำเภอปากพนังไปยังอำเภอหัวไทรยาวประมาณ 50 กิโลเมตร ต่อเนื่องไปสู่จังหวัดสงขลา เนินหาดทรายจึงเป็นอีกแหล่งหนึ่งที่มีผู้อาศัยอยู่ด้วยการพึ่งพาทะเลเพิ่มเติมจากการพึ่งพาอาศัยนาข้าว ดังนั้นจากพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่มกว้างใหญ่และมีลักษณะที่หลากหลายทางชีวภาพและหลากหลายทางภูมิศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วย ภูเขา , ที่ราบเชิงเขา , ที่ราบลุ่มป่าพรุ , สันทราย , พื้นที่นาข้าว , สันทรายริมทะเล ดังแผนภูมิลุ่มน้ำปากพนัง

โดยมีแหล่งน้ำและสภาพดินฟ้าอากาศที่ปริมาณน้ำฝนจำนวนเพียงพอ^๖ ส่งผลให้เป็นพื้นที่ปลูกผลิตข้าวที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาคนี้และส่งออกข้าวไปขายในชุมชนและเมืองต่างๆที่ใกล้เคียงตลอดไปจนถึงแหลมมลายูด้วยมูลค่าสูงที่สุดมาแต่โบราณ แต่เมื่อกว่า 4 ทศวรรษที่ผ่านมาความสำคัญของการเป็นแหล่งผลิตได้เปลี่ยนไปมาก ศักยภาพหรือจุดเด่นดังกล่าวลดลงไปจนกลายเป็นพื้นที่พึ่งพาพร้อมๆกับการขยายตัวของบทบาทราชการภายใต้การพัฒนาและราชการมีความพยายามดำเนินการในพื้นที่แห่งนี้ แต่หลังจากไม่ประสบความสำเร็จจึงได้กำหนดให้เป็นพื้นที่พิเศษเพื่อการพัฒนาแบบพิเศษ ภายใต้การพัฒนาตามแนวพระราชดำริเพื่อฟื้นความสมบูรณ์ให้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง โดยที่โครงการพัฒนาตามแนวพระราชดำริเกิดขึ้น ใน พ.ศ.2536 คณะรัฐมนตรีเห็นชอบโครงการลักษณะนี้เมื่อปี พ.ศ.2538 มีงบประมาณเพื่อการดำเนินงานถึงปีงบประมาณ 2538-2546 จำนวนประมาณ 16,452.50 ล้านบาท ดำเนินบริหารงานภายใต้การบริหารจัดการนอกเหนือระบบราชการปกติหรือบริหารจัดการด้วยคณะกรรมการพิเศษเฉพาะกิจ (Adhoc Committee) การกำหนดขยายพื้นที่เป้าหมายการพัฒนา 3.1 ล้านไร่^๗ ครอบคลุมพื้นที่ต้นน้ำในอำเภอลานสกา อำเภอรัตนพิบูลย์ รวมถึงพื้นที่ต่อเนื่องในบางอำเภอของจังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง ประกอบด้วยประชากร 442,745 คน และ 81,343 ครัวเรือน^๘ เพราะฉะนั้น ทำให้หน่วยงานต่างๆ ได้มีความพยายามทั้งการพัฒนาตามโครงการกิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างชีวิตที่ดีให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนลุ่มน้ำปากพนังกันอย่างเข้มแข็ง

การตั้งถิ่นฐาน

จากความรู้ทางคติชนวิทยาและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้บอกว่าลุ่มน้ำปากพนังกับเมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กันมาแต่โบราณกาล "ในสมัยอาณาจักรตามพรลิงค์ราว พ.ศ.1773 สมัยพระเจ้าสามพี่น้อง คือ พระพงษานุระ กำลังดำเนินการสมโภชพระบรมธาตุอยู่นั้น คลื่นซัดผ้าแถบผืนใหญ่ ผืนหนึ่ง มีลายเขียนเรื่องพุทธประวัติ ซึ่งเรียกว่า "พระบต" ขึ้นที่ชายหาดปากพนัง (เบ๊ยซัด) ชาวปากพนังเก็บผ้านั้นไปถวายพระเจ้าศรีธรรมโศกราช..."^๙ นอกจากนี้มีตัวอย่างข้อมูลพบความเก่าแก่จากการบอกเล่าของผู้อาวุโส^{๑๐} ในพื้นที่ว่ามีวัดเก่าแก่เป็นต้นว่า วัดคงคาดี ตำบลไสหมาก อำเภอเชียรใหญ่ อายุประมาณ 530 ปี หรือ พ.ศ.530 ปี วัดนี้เดิมมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ให้คนใช้ดื่มและวัดนี้มีผู้คนเดินทางมาเรียนหนังสือ ยังมีวัดทาบทอง

เมื่อประมาณ พ.ศ.2300 และวัดเกาะเคือง เมื่อประมาณ พ.ศ.2317 ซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ทั้งสองกรณีตัวอย่างนี้ทำให้เข้าใจถึงอายุหรือความเก่าแก่ของชุมชนบริเวณนี้และการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ริมน้ำซึ่งดำเนินต่อเนื่องมาและได้เปลี่ยนไปเมื่อหลัง พ.ศ.2522

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานโดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ประมาณก่อน พ.ศ.2522 และหลัง พ.ศ. 2522 เป็นต้นมา ทั้งเพราะการเปลี่ยนแปลงที่มาจากผลของนโยบายรัฐบาลที่กำหนดการสร้างงานให้ประชาชน อันเป็นที่รู้จักในนาม “โครงการเงินผัน” เมื่อระยะเริ่มต้นช่วงเวลา พ.ศ.2518 ที่ให้ประชาชนในบ้านขุดถนนที่เรียกว่า “ถนนคึกฤทธิ์” หลังจากขุดแล้วประมาณ 4 ปี ถนนดังกล่าวนั้นพื้นดินปรับเรียบใช้การได้ก็เริ่มมีการย้ายบ้านจากที่ตั้งเดิมมาตั้งริมถนนสายดังกล่าวหนาแน่นขึ้นเรื่อยมา ในปัจจุบันถนนเหล่านั้นเป็นถนนที่เชื่อมโยงโครงข่ายระหว่างบ้านที่มีประสิทธิภาพในการใช้เป็นเส้นทางคมนาคมแทนทางน้ำ พร้อมกับมีการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ก่อน พ.ศ.2522 การตั้งถิ่นฐาน เหมือนๆ กับการตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านชนบทหรือชุมชนชาวบ้านนาโดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบไม่มีการวางแผน โดยมีธรรมชาติเป็นเงื่อนไขสำคัญในการตั้งถิ่นฐาน มี 3 ลักษณะ คือ

1. การตั้งแบบหย่อม (cluster settlement) ตามบริเวณหนองน้ำ หรือสระน้ำ และบริเวณที่ดินที่มีสภาพพื้นที่สูงกว่าทุ่งนา ที่เรียกว่า “ดอน” หย่อมบ้านดังกล่าวนี้จึงเปรียบเหมือนกับแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ในทะเลทราย (Oasis) ที่ปรากฏอยู่มากมายในลุ่มน้ำปากพนัง โดยมีลักษณะที่สำคัญในทางกายภาพ คือ จะเป็นพื้นที่ดินสูงล้อมรอบด้วยนาข้าว อาจจะมีแหล่งน้ำหรือบ่อน้ำร่วมกัน มักจะมีต้นไม้ไผ่ล้อมรอบๆ ดอนเพื่อกันลม ภายในหย่อมบ้านนั้นจะเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของเกษตรกรอยู่จำนวนหนึ่ง ที่มีความสัมพันธ์กันแนบแน่นเพราะความเป็นญาติกัน จะนำไปสู่การใช้นามสกุลที่บ่งบอกถึงความเป็นญาติหรือมาจากหย่อมบ้านเดียวกัน เช่น นามสกุลที่มีคำว่า “กระ” มาจากบ้านบางกระ เช่น กระจอก กระแก้ว กระวรรณ กระเอียด กระศรี กระพูน กระสุข นามสกุล ทองไผพร มาจากบ้านไผพร หรือนามสกุลหน้าคอก มาจากบ้านหน้าคอก ตำบลเขาพระบาท นามสกุลที่คำว่า “บรรจง” ที่มีถิ่นฐานที่บ้านบางหว้า เช่น นกบรรจง บรรจงแก้ว แก้วบรรจง บรรจงเกื้อ เป็นต้น^๑ ลักษณะดังกล่าวนี้เองทำให้เรียกชื่อหมู่บ้านในทำนองนี้ว่า ดอน , หนอง หรือเกาะน้ำหน้า เช่น ดอนศาลา ดอนบัวบก ดอนหัน หรือ หนองช้างเล่น หนอง หรือ บ้านสระนอก หรือบ้านเกาะรัง เกาะจาก เกาะฝ้าย เป็นต้น

2. การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนไปตามยาวแนวแม่น้ำหรือลำคลองสาขาต่างๆ ที่มีอยู่ประมาณ 119 สาย แม่น้ำและลำคลองจึงเป็นทั้งเส้นทางการคมนาคม (The Line village) การตั้งบ้านเรือนตามลักษณะนี้ เป็นผลมาจากธรรมชาติเป็นเงื่อนไขกำหนด แต่ส่งผลอย่างน้อยที่สุดคือการตั้งชื่อบ้าน หรือชุมชนต่างๆ ซึ่งมักจะมีชื่อนำหน้าบ้านเหล่านั้นว่า "บาง" เช่น บางแก้ว บางทองคำ บางศาลา บางกรม บางหมัน เป็นต้น

3. การตั้งบ้านเรือนริมทะเล ตั้งแต่อำเภอปากพนัง ถึงอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ที่ความหนาแน่นมากในบริเวณตำบลหน้าสตน และตำบลเกาะเพชร อำเภอหัวไทร เพราะมีสภาพเป็นหาดสูง แต่หลังจากที่มีการตัดถนนสายอำเภอหัวไทรถึงอำเภอระโนด เมื่อ พ.ศ.2518 แล้ว การอพยพประชาชนมาตั้งบ้านเรือนริมถนนที่ขนานไปกับหาดทรายมากยิ่งขึ้น เป็นต้นว่า บ้านปากกระวะ บ้านท่าพญา บ่อคนที บ้านหน้าโกฏี และมีจำนวนการตั้งบ้านเรือนมากยิ่งขึ้นเมื่อหลัง พ.ศ.2531 เพราะการเติบโตของการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

ปรากฏการณ์ในช่วงนี้หรือจากปัจจัยเหตุนี้นอกจากเกิดผลว่ามีการย้ายที่ตั้งบ้านเรือนจากเดิมที่มีการตั้งบ้านเรือนแบบหอย่อมในทุ่งนา และแนวคลองสาขาหรือแม่น้ำ มาเป็นการมาตั้งบ้านเรือนตามแนวถนนประการหนึ่งแล้ว ก็ยังมีผลอีกประการหนึ่ง คือ มีการเกิดน้ำท่วมบ่อยครั้งด้วย ทั้งนี้เพราะการสร้างถนนดังกล่าวไปขวางทางน้ำธรรมชาติตามผลของการพัฒนาโครงสร้างทางกายภาพ

อย่างไรก็ตาม ลักษณะบ้านเรือนเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจ โดยปรากฏลักษณะเช่นนี้ตั้งแต่อดีตและได้เปลี่ยนสภาพไปในทศวรรษที่ 2520 กรณีบ้านคนชั้นนำที่มีฐานะดีในอดีตนั้น มักเป็นบ้านแฝด โครงสร้างเป็นไม้อย่างดี ยกพื้นสูง เสาบานอาจเป็นซีเมนต์ ที่ชาวบ้านเรียกว่า "บาทเสา" ปลูกด้วยไม้กระดาน หลังคามุงด้วยกระเบื้องแดงจากจังหวัดสงขลา อาจจะมีอาคารประกอบ เช่น โรงเรือน สำหรับใส่ข้าว และ/หรืออาจจะต่อเติมเป็นโรงหรือสร้างอาคารอิสระเป็นเหมือนอาคารเอนกประสงค์ไว้สำหรับเก็บวัสดุต่างๆ เช่น เครื่องมือการทำนา ครกสี ครก หรือเป็นที่อยู่ของไก่ หรืออาจจะเป็นคอกวัว เป็นต้น ส่วนบ้านคนชั้นนำที่มีฐานะดีสมัยปัจจุบันมีลักษณะบ้านที่เปลี่ยนแปลงไปมาก มีการสร้างบ้านเลียนแบบบ้านของคนในชุมชนเมือง เช่น มีโครงสร้างใหม่และวัสดุที่ถาวร มักจะเป็นบ้านก่ออิฐถือปูน ลาดพื้นด้วยปูน อาจยกกระดานขึ้นมาหรือพื้นบ้านเป็นซีเมนต์บนพื้นดิน หลังคาจะมุงด้วยกระเบื้องลอนคู่ มีอุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้าครบครัน อย่างไรก็ตามความแตกต่างของลักษณะบ้านในปัจจุบันจะสัมพันธ์กับอาชีพด้วย ส่วนในกรณีบ้านคนชั้นล่าง วัสดุง่าย หาได้ในท้องถิ่น มักจะประกอบ

ด้วยวัสดุที่ไม่มีในท้องถิ่น ยกสูงขึ้นจากพื้นดิน หลังคามุงจาก กั้นจาก พื้นปากไม้ไผ่ ซึ่งปัจจุบันค่อยหมดไป

ลักษณะของประชากร

1. ความเป็นพลเมือง (Citizenship)

จากบทบาทของรัฐในการพัฒนาในอดีตมีความอ่อนตัวของอำนาจรัฐ (Weak State) หรือที่อิทธิพลต่อพื้นที่นี้น้อย ส่งผลให้ผู้คนในลุ่มน้ำปากพนัง ความเป็นอยู่ที่เป็นอิสระ และนำไปสู่การดำเนินชีวิตของครัวเรือนและบ้านต้องพึ่งตนเองได้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะหากพิจารณาจากบุคลิกลักษณะ พบว่ามีความเป็นตัวของตัวเองสูงมากหรือมีลักษณะของความเป็นปัจเจกชนสูง มีความมั่นใจในตนเองและอิสระในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองสูง สอดคล้องกับแนวคิดเสรีประชาธิปไตยยุคหลังที่ได้อธิบายปรากฏการณ์ของบุคคลที่เน้นสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลหรือความเป็นปัจเจกชนนิยมและเน้นความเท่าเทียมกันหรือไม่มีสถานภาพที่แตกต่างกัน ลักษณะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับปรากฏการณ์ผู้คนที่มีความแตกต่างกันแต่ค่อนข้างน้อย เพราะไม่มีปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมหรือไม่มีตัวแปรใดๆ มาแบ่งแยกให้เห็นถึงความแตกต่างได้ชัดเจน เช่นเดียวกับในความเป็นปัจเจกชนของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังก็ยังพบว่ามีลักษณะเป็นบุคคลของกลุ่ม (Social Groups) ที่มีการปฏิสัมพันธ์ในลักษณะของบุคคลที่เน้นความผูกพันและเกื้อกูลระหว่างตนเองกับกลุ่มสูงมาก นั่นคือ มีการรวมกลุ่มต่างๆ อย่างอิสระ ทั้งที่มาจากความเป็นเครือญาติและพวกพ้องที่ชอบพอกัน อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวดังกล่าว คือ การมีลักษณะปัจเจกและการเป็นคนของสังคมหรือกลุ่ม บุคลิกภาพของความเป็นพลเมืองที่เด่นชัด ที่ยังส่งผลต่อกิจกรรมในวิถีชีวิตอื่นๆ เช่น เป็นเงื่อนไขต่อการเป็นพลังที่เข้มแข็งในการจัดการตนเองในครัวเรือนและชุมชน

จากการดังกล่าวนี้พออธิบายปรากฏการณ์ของพลังอำนาจของรัฐในยุคอดีต" ของดินแดนลุ่มน้ำปากพนัง นั่นก็คือ มิติแรก ความห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐเพราะการคมนาคม ความยากลำบาก และส่วนในมิติที่สอง การเป็นพื้นที่สำคัญและมีพลังในทางเศรษฐกิจ กล่าวคือลุ่มน้ำปากพนังเป็นดินแดนท้องทุ่งกว้างไกล อันมีแม่น้ำและคลองสาขาประมาณ 119 สาย จึงเป็นเหมือนเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมโยงประชาชนและชุมชนต่างๆ

ให้อยู่ในวงจรการค้าขาย ซึ่งมี “ข้าว” เป็นผลผลิตและมีการพลังทางเศรษฐกิจที่สำคัญ สายสัมพันธ์ทางอำนาจรัฐกับประชาชนที่ปรากฏหรือประจักษ์ต่อพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยุคอดีต ไม่มีปรากฏว่าข้อมูลใดที่อธิบายว่าอำนาจรัฐหรืออิทธิพลของอำนาจราชการเข้ามาจัดการ กระทั่งเข้าสู่ยุคทศวรรษที่ 2520 ก็ยังคงพบเพียงว่าอำนาจรัฐคงปรากฏในพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของอำเภอ ส่วนในระดับตำบลหมู่บ้านนั้นความสัมพันธ์ยังคงห่างไกลเช่นเดิม

จากการณดังกล่าวนี้เอง เป็นปัจจัยเหตุสำคัญประการหนึ่งต่อการทำให้เกิดความเป็นปัจเจกชน อันมีความหมายถึง เหตุอันเกิดจากระยะห่างของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ทำให้ต้องมีการจัดการตนเองทุกวิธีทางเพื่อการดำรงอยู่ ทำให้ก่อตัวหรือบ่มเพาะลักษณะนิสัยความเป็นตัวของตัวเองและพึ่งตนเองอันเนื่องมาจากสภาพรัฐอ่อนมีบทบาทในการเสริมสร้างคุณลักษณะเฉพาะขึ้นมาไม่มากนักน้อย เป็นต้นว่า ภาพลักษณ์ของความเป็นคน “นักเลง” ที่แสดงออกทางกายภาพ เช่น บ่งบอกได้ด้วยการมีอาวุธติดตัวหรือประจำตัว เสมอๆ เป็นต้นว่าเดินไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโสร่งแล้ว “สอเดิมดัดใหม่” หรือบางคนถือ “ลูกขวาน” หรือ “พร้า” แม้จะอุปการณดังกล่าวอาจจะมิมีหน้าที่หลัก คือ การเป็นเครื่องใช้ แต่ก็ไม่ว่าจะปฏิเสธว่าอุปการณดังกล่าวมีหน้าที่แฝงเร้นอยู่ด้วย คือ การเป็นอาวุธอยู่ด้วย¹² ดังที่มีคำกล่าวถึงเครื่องมือประจำกายหรืออาวุธอันเป็นสัญลักษณ์ของคนปากพนังว่า “บ้านดอนไธ้คัลลิกเหน็บหลัง ปากนังลูกขวานเหน็บพุง” หมายถึงว่าคนบ้านดอน สุราษฎร์ธานี ใช้มีดชนิดหนึ่งใหญ่ปลายแหลม ส่วนคนปากพนังหรือหมายถึงคนแถบลุ่มน้ำปากพนัง นิยมใช้ขวาน เล็กๆ คมเป็นเครื่องมือประจำกาย แสดงให้เห็นว่าเป็นคนที่มีความระวังภัยหรือเตรียมการเพื่อป้องกันความอยู่รอดปลอดภัยให้กับตัวเองตลอดเวลา เพราะการรักษาความปลอดภัยของตนเองมาจากพื้นฐานของการรักษาไว้ด้วยตนเอง ไม่มีหลักประกันจากรัฐเนื่องจากบทบาทรัฐอ่อนในการจัดการ ภาพลักษณ์ของผู้คนเหล่านี้ยังคงพอมิปรากฏ แต่ค่อยๆ หดไปในช่วงทศวรรษที่ 2530 อย่างไรก็ตาม “นักเลง” ยังมีอีกความหมายหนึ่งที่เป็นความหมายในเชิงบวกอันมีตัวบ่งชี้ของความเป็นคนนักเลงจากการแสดงออกด้วยการเป็นบุคคลที่มีน้ำใจ, ใจถึง ในการช่วยเหลือ, กว้างขวาง, เชื้อมั่นในตนเอง, มีความกล้าหาญและจริงจัง น่าจะเป็นผลมาจากความเป็นปัจเจกชนที่อิสระเสรี ต้องดำเนินการหรือจัดการตนเองและชุมชนที่อยู่อาศัยและป้องกันการถูกกระทำหรือถูกข่มขู่หรือเป็นเบี้ยล่าง และอิทธิพลของรัฐมีอย่างจำกัด การพึ่งตนเองในลักษณะนามธรรมดังกล่าวจึงเป็นคุณลักษณะนิสัยด้วย ส่งผลให้ลุ่มน้ำปากพนังเต็มไปด้วยผู้คนที่มีความลักษณะดัง

กล่าว หรือมีบุคคลที่นี้ถูกกล่าวขานใน “ความเป็นนักเลง” ที่มีชื่อเสียงเลื่องลือมาแต่โบราณ เช่น

ทองแป้นหน้าขัน

จันทร์เท้าแดง

หมื่นปราบเล่ง

เซ่งนาบอน

เฟ่งปากคอน

จระปากนัง¹³

อย่างไรก็ตาม นั้นเป็นภาพลักษณ์ของคนที่มีชื่อเสียงแต่ไม่ได้หมายถึงว่าจะเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือกว่าผู้อื่นหรือเป็นผู้อุปถัมภ์ผู้อื่น แต่เป็นเพราะมีความเป็นตัวของตัวเองและมีความเท่าเทียมกันทุกคนหรือเกือบทุกครั้งเรื่องจึงทำให้ลุ่มน้ำปากพนังน่าจะเป็นพื้นที่ที่ไม่มีเจ้าพ่อ¹⁴ แต่มีผู้โจรร้าย ซึ่งมีหลายระดับ เช่น “โจร” ซึ่งความหมายแค่ระดับขั้นการเป็นโจรธรรมดา ส่วนระดับ “อ้ายเสือ” จะสร้างความหวาดกลัวเพราะกิตติศัพท์ความสามารถปล้นฆ่า ที่รุนแรงและโหดเหี้ยม แต่อ้ายเสือหมดไปแล้ว เช่น การปราบปรามเมื่อก่อน พ.ศ.2505 มีเสือแสงศรี (นามสมมุติ) แห่งเขาพระบาท ที่เลื่องลือในการปล้นฆ่ามีอิทธิพลทุกอำเภอในลุ่มน้ำปากพนังและทุ่งระโนด รวมถึงอ้ายเสือยุคสุดท้ายในทศวรรษที่ 2520 ได้แก่ เสืออรุณทัย (นามสมมุติ) แห่งคลองบางไทร อำเภอปากพนัง ความเป็นโจร และเป็นอ้ายเสือบอกให้ทราบว่ารัฐอ่อนและสภาพของผู้มีอิทธิพลมีต่ำ หากมีผู้มีอิทธิพลจะไม่มีโจร หรืออ้ายเสือที่ไปสร้างความหวาดกลัวให้กับประชาชน

ส่วนภาพลักษณ์อีกประการหนึ่งที่น่าจะสัมพันธ์กับความเป็นพลเมือง (Citizenship) คือ การมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชนหรือท้องถิ่น อาจจะเป็นการรวมกลุ่มกันเพราะการเป็นปัญหาร่วมกันหรือมีประเด็นร่วมกัน (Issue base) หรือตามความต้องการร่วมกันในการดำรงชีวิต เป็น “ความพยายามปฏิเสธรัฐ” หรือ “ลดบทบาทรัฐ” หรือ “ไม่พึ่งพิงรัฐ” และการพยายามแสวงหาหรือคิดค้น “หาวิธีทำแทนรัฐ” จะพบว่าเป็นกิจกรรมที่มีมาก จนในที่สุดคนลุ่มน้ำปากพนังถูกตีตราว่าเป็นคน “หัวหมอ” อันเป็นภาพลักษณ์ที่บุคคลภายนอก¹⁵ ตีตรา (Labeling) ให้กับผู้คนในลุ่มน้ำปากพนัง แท้จริงแล้วเพราะเป็นบุคคล ที่กล้าคิด กล้าเสนอแนะเหตุผลหรือแสดงความคิดเห็นโต้แย้งกับใครก็ได้ ตลอดจนกล้ากระทำการใคร่ครวญดีแล้ว หรือพฤติกรรมที่บ่งบอกถึงการไม่ยอม ดังนั้นคนหัวหมอ คือ คนที่ถูกตีตราจากการอธิบายพฤติกรรมในเชิงการต่อต้าน การขอร่วม

แสดงความคิดเห็นหรือปฏิบัติในการปฏิสัมพันธ์กับทางราชการ และพบว่าคนในลุ่มน้ำปากพนังจะกล้าแสดงออก ลักษณะคือสาระสำคัญของบุคคลที่มีวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในฐานะการแสดงออกของความเป็นพลเมือง (Citizenship) ฉะนั้นรูปแบบที่จะปฏิบัติต่อรัฐเป็นการดำเนินการอย่างสันติ เช่น การร้องเรียน การร้องทุกข์ การชุมนุมประท้วง การกล้าโต้แย้งกับเจ้าหน้าที่ราชการ จึงทำให้เกิดบุคคลที่เป็นขวัญใจหรือเป็นที่รู้จักในหมู่ประชาชนอยู่ทุกหมู่บ้านและมีการสืบทอดเชื่อมโยงเครือข่ายกันตลอดมาในปัจจุบัน บุคคลในลักษณะนี้ได้แก่ นายจำนงค์ วัลย์ดาว , นายฝาก ตริถวัลย์ , นายไพโรจน์ ชูวงศ์กร , นายหวง ทิพย์บุญแก้ว , นายสวาท เอียดตน , นายสมบุรณ์ ทองปอง , นางเกี้ยว เพลินบุตร ที่ภาคประชาชนคิดค้น ต่อสู้ การดำเนินชีวิตตามปกติ และเข้าร่วมการอภิปราย เกี่ยวกับการพัฒนาเสมอๆ จนทำให้บางคนที่มีความกล้าแสดงออกจนทางราชการรู้จักและตีตราหรือขนานนามว่านายอำเภอชาวบ้านบ้าง แต่ทางราชการกล่าวว่าหัวหมอนหรือบางคนที่เป็นนักเคลื่อนไหวสร้างเครือข่ายของประชาชนและบุคคลลักษณะนี้จนเป็นที่รู้จักกันอย่างสนิทสนม ตัวอย่างบุคคลในลักษณะนี้ที่ทางราชการตีตรา เช่น

หนงรบนาย

ฝากทดลอง

โรจน์ร้องเรียน”⁶

กรณีตัวอย่างนี้เป็นบุคคลที่กล้าแสดงออกซึ่งมีลักษณะที่เป็นคนกล้าคิดกล้าเสนอแนะในกิจการสาธารณะ ทั้งการคิดหาวิธีการผลิตที่เหมาะสม การรวมกลุ่มต่างๆเพื่อหาทางเลือกให้แก่ท้องถิ่นและการแสดงความคิดเห็นต่อราชการ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติเมื่อคนลุ่มน้ำปากพนังมีการร้องเรียนและเดินทางไปแสดงความเห็นของกลุ่มประชาชนต่อพระราชดำริ การสร้างเขื่อนปากพนัง เพื่อยื่นหนังสือต่อแม่ทัพภาคที่ 4 เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2537 และยื่นหนังสือต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเมื่อวันที่ 28 มกราคม 2537 เสนอความเห็นให้ทางราชการเปลี่ยนแปลงจุดที่สร้างเขื่อนกันแม่น้ำปากพนัง” นำโดยนายน้อย สุขศรีเมือง ร.ต.ประเสริฐ แก้วหัวไทร นายสราวุธ จันทวิโรจน์ นายต้อง อรชร นายชูชีพ ไปณะทอง นายประเวศ ชวณนาเขต และล่ารายชื่อราษฎรจำนวน 2,874 ราย เพื่อสนับสนุนและเสนอให้เปลี่ยนจุดสร้างเขื่อน หรือ ขอบความเป็นธรรมของชาวบ้านศรีสมบุรณ์ หมู่ที่ 2 ตำบลหูล่อง อำเภอปากพนัง จำนวน 19 ราย เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2537 เกี่ยวกับการค่าเวนคืนที่ไม่เป็นธรรม หรือกรณีอาจารย์วิชาญ เพชรแก้ว อาจารย์โรงเรียนอินธานีวิทยาคม”⁸ เป็นผู้นำในการร้องเรียนขอความเป็นธรรม และมีการล่ารายชื่อเพื่อให้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ทบทวนการช่วยเหลือราษฎรที่ต้อง

ย้ายออกจากพื้นที่ที่เวรคืนมาสร้างเขื่อน ทั้งขอให้ทบทุนจำนวนเงินและให้จัดหาพื้นที่ขุดเขยเพื่อการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ จนทางราชการหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกล่าวว่าหวั่นหมอ และอยากให้ผู้บังคับบัญชา เช่น สามัญศึกษาจังหวัดนครศรีธรรมราชจัดการสอบวินัยให้เข็ดหลาบ หรือ กรณีตัวอย่างที่สำคัญเกี่ยวกับความขัดแย้งและการแก้ปัญหาทางด้านอาชีพนาข้าวกันมาทั้งในช่วงที่กำลังตื่นตัว พ.ศ.2531-2534 ที่อำเภอหัวไทร มีการร้องเรียน ร้องทุกข์และเดินทางไปชุมนุมเรียกร้อง เพื่อให้ทางการช่วยเหลือในบริเวณตำบลเกาะเพชร ตำบลหน้าสตน ต่อนายอานันท์ ปันยารชุน นายกรัฐมนตรี และนายอานันท์ อาภาภิรมย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แม่ทัพภาคที่ 4 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทำให้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เดินทางมาตรวจพื้นที่ ส่วนในการคิดค้นทำแทนรัฐเพื่อการดำรงอยู่แบบพึ่งตนเองและความปลอดภัยในรูปแบบต่างๆ เช่น การรวมกลุ่มกิจกรรมต่างๆ การแสดงออกเหล่านี้นับเป็นผลพวงทางวัฒนธรรมอันโดดเด่นประจักษ์ชัดมาจนถึงปัจจุบัน และยิ่งมีการพัฒนาที่เป็นโครงการของรัฐกำหนดมากเท่าไรแนวโน้มการต่อสู้ในลักษณะดังกล่าวข้างต้นหรือแปรเปลี่ยนรูปแบบไปตามเงื่อนไขจะยิ่งมากขึ้น ทำให้การตีตราว่าหวั่นหมอของราชการหรือบุคคลภายนอกที่ไม่เข้าใจวัฒนธรรมและคับแคบทางความคิดหรือไม่ยอมรับความคิดต่าง จะเป็นการสร้างภาพให้คนลุ่มน้ำปากพนังในทางลบได้ง่ายและกว้างขวางยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ กิจกรรมที่ประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังแสดงออกในลักษณะความเป็นพลเมืองแล้ว มีคำกล่าวทั่วไปพอจะอธิบายถึงคุณลักษณะอันเป็นวัฒนธรรมเฉพาะของคนในพื้นที่นี้ เป็นต้นว่า “มิไหร่มีกันบ้านกำนันฉันไม่ไป” คำกล่าวนี้นับเป็นการอธิบายเป็นลักษณะของการแสดงออกในความเป็นพลเมืองที่จัดการถิ่นที่อยู่หรือกิจกรรมสาธารณะของชุมชนเองและกิจกรรมในชีวิตประจำวันโดยการพึ่งตนเองได้หลายประการ เป็นต้นว่า การแก้ปัญหาหน้าเค็มทะเลลักเข้าสู่นาข้าว ในลักษณะที่เรียกว่า “คลื่นหักหาด” ที่ตำบลท่าพญา ตำบลขนานนาค ตำบลเกาะเพชรและตำบลหน้าสตน ซึ่งประชาชนดำเนินการเองด้วยการ “พัฒนา” โดยการร่วมกันทำคันดินป้องกันน้ำเค็ม ในที่สุดกลายเป็นทางหลวงแผ่นดินริมทะเลจากอำเภอปากพนังเลียบริมทะเลไปอำเภอหัวไทร อำเภอระโนดและจังหวัดสงขลา กิจกรรมการขุดลอกคูคลอง การร่วมมือกัน “ทำนบ”^{๑๙} กันน้ำและเป็นแหล่งปลาของแต่ละบ้าน กิจกรรม “คอกร่วม” สำหรับให้วัวนอนกลางคืน เพื่อป้องกันการลักขโมยที่มีมากในพื้นที่นี้ และแก้ปัญหาด้วยการตามวัวแล้วไล่คืน แล้วคอยลักขโมยกลับในภายหลัง การร่วมกันไปหาไม้ในพรุหรือไป “เม”^{๒๐} ในฤดูฝน และหาปลาในฤดูแล้ง การเชื่อมโยงกับผู้คนบ้านอื่น การรับรู้รับทราบผู้นำท้องถิ่น

ถิ่นทั้งพฤติกรรมและการบริหารที่ไม่ดี เหล่านี้เป็นลักษณะเด่นชัดที่อธิบายได้ว่าคนลุ่มน้ำปากพนังดำรงอยู่ด้วยความสำนึกร่วมกัน อยู่ร่วมกันอย่างเท่าเทียมกัน มีเกียรติในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ในลักษณะการเป็นพลเมืองมากกว่าการรับบริการจากผู้อื่นหรือรับจากรัฐ

2. การย้ายถิ่น

การย้ายถิ่นหรือการอพยพ (Migration) เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่สำคัญมากในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ผู้วิจัยพบประเด็นสำคัญในการวิจัย ดังนี้²¹

2.1 ปัจจัยเหตุหรือสาเหตุการย้ายถิ่นพบว่ามี 2 ปัจจัย กล่าวคือ ปัจจัยผลักดันหรือปัจจัยภายใน (Pull Factor) และปัจจัยดึงดูดหรือปัจจัยภายนอก (Push Factor)

ปัจจัยผลักดันหรือปัจจัยภายใน (Pull Factor) มาจากอุปสรรค ข้อจำกัด และความแร้นแค้น ความยากลำบาก และความเดือนร้อนอันเกิดขึ้นในชุมชนหมู่บ้าน เป็นเงื่อนไขหลายประการ เช่น ประการแรก เป็นผลมาจากธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง น้ำเค็ม ไม่อาจจะทำนาหรือเพาะปลูกได้ สภาพที่ชาวบ้านเรียกว่า “นาขัดหนาม” ที่มีปัญหาอยู่ตลอดเวลา ไพโรจน์ ชูวงศ์²² กล่าวว่าถึงประสบการณ์การทำนาว่า “เวลาการทำนาในลุ่มน้ำปากพนัง 5 ปีทำนาได้ข้าวเพียง 2 ปี ...ปีไหนเดือนแปดสองหนจะทำน่ายากมาก” เพราะจะต้องประสบกับปัญหาฝนแล้งหรือไม่ก็น้ำท่วมอยู่ตลอดเวลา²³ จากดินฟ้าอากาศหรือสภาพภูมิอากาศไม่เอื้ออำนวยแก่การเพาะปลูกหรือทำให้ในบางปีน้ำท่วมบางช่วงแห้งแล้งต่อเนื่องยาวนาน นับว่าความยุ่งยากแก่การทำนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความยากลำบากในการผลิตที่มาจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ จนนำไปสู่บ่อบริหารหรือบ่อบ้าน้องหรือเพลงกล่อมเด็ก ที่บ้านบางหัว ว่า

“แค้นใจเหอ โถนาดินแห้ง

ยิ่งไถยิ่งแล้ง แดกแห่งเป็นรอยตีนนก

ก้มแลหัวหมูก็ขัดใจ เจยแลคันไถก็ขัดอก

แดกแห่งเป็นรอยตีนนก ขัดอกไปทุกสิ่งเหอ”²⁴

ส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นสูงมาก มีลักษณะที่ย้ายไปหาที่ทำกินใหม่ในบริเวณป่าหรือภูเขาที่กล่าวขานกันว่า “การย้ายหนีนาหาสวน” หรือ “อดน้ำให้ขึ้นเขา” ที่ถูกถ่ายทอดให้บุตรหลานได้ยินได้ฟังตลอดเวลา การย้ายถิ่นนี้เป็นปรากฏการณ์ย้ายเมื่อก่อนทศวรรษที่ 2500 ถึงทศวรรษที่ 2520 หลังจากนั้นจะเป็นการย้ายเข้าสู่เมือง ประการที่สอง เป็นผลพวงมาจากการกระทำ

ระหว่างกันของสมาชิกในชุมชน เช่น การขัดกัน (Opposition) ระหว่างบุคคลต่อบุคคล หรือครัวเรือนต่อครัวเรือน การย้ายถิ่นแบบนี้อาจจะเกิดจากย้ายหนีความขัดแย้ง ที่มักจะแสดงออกด้วยการฆ่าระหว่างกัน และมีการ "เสียเงิน" หรือชำระเงินเพื่อวิ่งเต้นคดีให้พ้นจากการติดคุกหรือจ่ายเงินให้ทางญาติเสียหายหรือผู้ตาย ในที่สุดก็จะย้ายออกจากชุมชนนั้นเพื่อหนีการแก้แค้นที่จะตามมา การย้ายในลักษณะนี้จะย้ายกันเป็นตระกูล ประการที่สาม การขาดแคลนพื้นที่ดินทำมาหากิน หรือมีแต่ไม่เพียงพอ อาจจะมาจากเหตุผลหลายประการ เป็นต้นว่า 1) สมาชิกในครัวเรือนเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะหน่วยแรงงานในการทำนาในลุ่มน้ำปากพนังเฉลี่ยอยู่ประมาณครัวเรือนละ 2.6 คน โดยมีการถือครองที่นาประมาณ 10 ไร่เศษ จึงจะสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยสภาพพอขายและพอบริโภคในครัวเรือน 2) การที่ไม่อาจจะขยายพื้นที่ทำนาได้ เพราะพื้นที่ติดทะเล ติดพรุ และมีการถือครองที่นาข้าวแบบรายย่อยกันถ้วนทั่วข้อจำกัดทั้งสองนี้ทำให้มีการย้ายถิ่นกันมาก จากข้อมูลพบว่าตัวอย่างของผู้นำในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ย้ายออกไปก็มี เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านหรือครู ประการที่สี่ ย้ายออกเพราะความสำเร็จในชีวิต ลักษณะนี้จะเป็นการย้ายหนีนาหาเมือง" เนื่องจากสมาชิกในครัวเรือนได้รับการศึกษาสูงขึ้นหรือประสบความสำเร็จในชีวิต เพราะเกณฑ์ชีวิตบุคคลหรือครอบครัวที่ประสบความสำเร็จในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง คือ การเรียนจบในหลักสูตรจากระบบการศึกษาของรัฐ และต้องได้รับราชการในหน่วยงานต่างๆ ทำให้ต้องย้ายออกจากบ้านหรือภูมิภาคเก่า ปล่อยให้พ่อแม่ ญาติ อยู่อาศัยในบ้านเหล่านั้นตามลำพัง และในช่วงหลังแห่งการพัฒนาทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา บุคคลที่สำเร็จจากการศึกษาเล่าเรียนจะเป็นการย้ายเข้าสู่ชุมชนเมืองเพื่อสมัครเข้าเป็นพนักงานในภาคอุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและบริการ

ปัจจัยดึงดูดหรือปัจจัยภายนอก (Push Factor) ได้แก่ ประการแรก ต้องการความสะดวกสบาย เนื่องจาก ความเจริญเติบโต ความทันสมัย ของบริการสาธารณะของพื้นที่หรือชุมชนใหม่ เช่น พื้นที่ริมทางหลวงแผ่นดิน เส้นทางสายนครศรีธรรมราช – บ่อล้อ – หัวไทร หรือชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช ชุมชนเมืองในบริเวณอำเภอต่างๆ เป็นพื้นที่เป้าหมายการย้ายถิ่นในยุคทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา ประการที่สอง ย้ายถิ่นเพราะไปหาแหล่งงาน ที่มีการจ้างงาน การไปตัดไม้จ้าง ถางป่า ผ่าฟัน ในทศวรรษที่ 2520 การไปติดตางรับจ้าง ประการสาม ย้ายไปหาที่ดินใหม่เพิ่มขึ้น ที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตไม่อาจจะขยายเพิ่มได้ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งเป็นลักษณะการย้ายถิ่นยุคทศวรรษที่ 2505

2.2 ลักษณะ ช่วงเวลาและสถานที่ย้ายไปตั้งหลักแหล่ง จากการสัมภาษณ์ และสังเกตพบข้อมูลและการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐาน กล่าวคือ ประการแรก การย้ายถิ่นไปตั้งถิ่นฐานใหม่ที่ใด มักจะเชื่อมโยงกับญาติที่ไปทำมาหากินอยู่ก่อนแล้ว หรือมีเพื่อนบ้านไปอาศัยอยู่ก่อนแล้ว หรือย้ายไปกันอยู่รวมกันเป็นพวกๆ และเนื่องจากมีที่ดินที่สามารถขยายเป็นพื้นที่เพาะปลูกได้ ประการที่สอง ส่วนใหญ่แล้วผู้ที่ย้ายไปมักจะย้ายไปทำสวน ไม่นิยมย้ายไปทำนาเช่นกับอาชีพเดิมหรือย้ายไปทำหน้าที่อื่นๆ เช่น การทำงานรับจ้าง²⁵ ประการที่สาม ระยะเวลาและสถานที่ที่ย้ายออกไป การย้ายครั้งใหญ่ในช่วงก่อน พ.ศ.2490 เพราะไปหาที่ดินทำกิน สภาพดินฟ้าอากาศไม่เหมาะสมกับทำนาหรือการย้ายเพราะหนีคดีความหรือหนีความขัดแย้งกับเพื่อนบ้าน เป็นการย้ายขาดจากพื้นที่เดิมกันเป็นกลุ่มๆ เพื่อหาแหล่งที่อยู่อาศัยตามพื้นที่ป่าหรือริมภูเขาหลวงของจังหวัดนครศรีธรรมราช เช่น ร่อนพิบูลย์ สีชล จวง พุ่งสง พุ่งใหญ่ หรือต่างจังหวัดที่ชุมพร สุราษฎร์ธานี เป็นปรากฏการณ์ต่อเนื่องถึงทศวรรษ 2500 และปลายทศวรรษที่ 2510 จากความผันแปรของสภาพดินฟ้าอากาศ ที่มีความแห้งแล้งต่อเนื่อง ส่วนการย้ายถิ่นในปลายทศวรรษ 2520 ซึ่งเกิดน้ำท่วมใหญ่ เมื่อ พ.ศ.2518 เป็นการย้ายหาที่ดิน ในสถานที่เดิมๆ และการไปรับจ้างในการทำสวนเกษตรขนาดใหญ่ ในแถบจังหวัดกระบี่ และจังหวัดพังงา และสุราษฎร์ธานี ในระยะนี้จะเป็นการเริ่มต้นการย้ายออกของเด็กที่เกิด พ.ศ. 2500²⁶ ที่ย้ายเข้าเมืองเพื่อศึกษาเล่าเรียน และก็ย้ายออกไปแบบไม่กลับมาอาศัยภูมิลำเนาเดิมอีกต่อไป เพราะเป็นบุคคลที่ประสบความสำเร็จจากการศึกษาเล่าเรียน ได้เข้ารับราชการหรือทำงานในบริษัทต่างๆ อย่างไรก็ตาม ในต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาจะมีปรากฏการณ์การย้ายเข้าเมือง ของบุคคลต่างๆในกลุ่มน้ำปากพนัง เพราะหางานทำในกรุงเทพมหานคร จึงเริ่มเป็นเป้าหมายใหม่ในการย้าย ตลอดจนที่ชุมชนเมือง เช่นนครศรีธรรมราช โดยในปลายทศวรรษนี้และต่อเนื่องทศวรรษ 2530 การย้ายลักษณะนี้จะมากยิ่งขึ้น การทำงานเย็บผ้าโหล และการทำงานในโรงงานหรือรับจ้างในภาคธุรกิจต่างๆ ในกรุงเทพมหานครหรือชุมชนเมืองจะเป็นการย้ายจำนวนมาก พร้อมกับผู้ที่สำเร็จในการศึกษาและที่ไม่กลับภูมิลำเนาเดิม

3. ค่านิยมพิเศษรักในการเรียน

"...ไปเรียนให้ได้เก้าอี้....."

"...เรียนให้ได้รับเสื้อ....."

"...กูไม่รู้จะให้ย้ายไหนให้แต่วิชามัน....."

"...เรียนให้ได้เป็นเจ้าของคนนายคน....."

"...ถ้าไม่ยากลำบากก็ต้องเรียน....."

"...พอไปร้านค้าที่ปากนัง เห็นรูปรับเสื้อ แล้วภูมิใจ..."

คำกล่าวเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตผู้คนในกลุ่มน้ำปากพนังเกี่ยวข้องกับการศึกษาเล่าเรียน ให้เห็นถึงความรุ่งโรจน์และความเจริญเติบโตของการศึกษา จนการศึกษา กลายเป็นค่านิยมที่สำคัญมาก โดยมีลักษณะตัวบ่งชี้ให้เห็นถึงค่านิยมดังนี้

ประการแรก สถานศึกษาหรือโรงเรียน อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่ให้ช่องทาง หรือให้โอกาสเรียนและเป็นสาเหตุสำคัญของการเรียนในพื้นที่กลุ่มน้ำปากพนัง กล่าวคือ ใน 100 ปีที่ผ่านมา พื้นที่กลุ่มน้ำปากพนังมีโรงเรียนจำนวนมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่นของนครศรีธรรมราชหรือแม้กระทั่งทุกพื้นที่ในหัวเมืองภาคใต้ ดังข้อมูลจากการศึกษาของ ณรงค์ นุ่นทอง²⁷ เกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยพระยาสุรพุมัย วินิจฉัยเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล พบว่า ใน ร.ศ.118,119 และ 121 หรือ พ.ศ.2442,พ.ศ.2443, พ.ศ.2445 ซึ่งมีข้อมูลอันเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเติบโตหลังมีการจัดตั้งโรงเรียนในพื้นที่กลุ่มน้ำปากพนังได้มีโรงเรียนและจำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้นในระยะเวลาอันสั้นเมื่อเปรียบเทียบกับอำเภออื่นๆดังตารางที่ 1

จากข้อมูลพัฒนาการการศึกษา จากจำนวนโรงเรียนที่ทางรัฐไทยตั้งขึ้น ชี้ให้เห็นว่า มีการตอบสนองต่อการศึกษามาก จากแรกเริ่ม ร.ศ.118 ในกลุ่มน้ำปากพนังมีเพียงโรงเรียนเดียว²⁸ แต่หลังจากนั้นอีก 3 ปี คือ ร.ศ.124 หรือ พ.ศ.2448 จำนวนโรงเรียนในพื้นที่กลุ่มน้ำปากพนังเพิ่มขึ้นเป็น 5 โรงเรียน หรือเพิ่มสูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่นของจังหวัดนครศรีธรรมราช คือเพิ่มสูงสี่เท่า²⁹ ภายในระยะ 7 ปีที่จัดการศึกษา ในขณะที่อำเภออื่น³⁰ สะท้อนให้เห็นความต้องการศึกษาเล่าเรียนของคนกลุ่มน้ำปากพนัง ได้เป็นอย่างดี

ตารางที่ 1 พัฒนาการและเปรียบเทียบจำนวนโรงเรียน ครู นักเรียน เมืองนครศรีธรรมราช

อำเภอ	โรงเรียนวัด	ร.ศ.118		ร.ศ.119		ร.ศ.121		ร.ศ.124	
		นร.	ครู	นร.	ครู	นร.	ครู	นร.	ครู
กลางเมือง	ท่าโพธิ์	67	2	108	3	141	4	206	5
	พระนคร	23	2	27	1	30	2	49	2
	สวนป่าน	-	-	11	1	25	1	80	2
	หน้าราหู	-	-	22	1	28	1	42	1
	วัดวัง	-	-	-	-	-	-	27	1
	วัดศรีมงคล	-	-	-	-	-	-	26	1
	วัดปากแก้ว	-	-	-	-	-	-	40	1
	ฝึกหัดครู	-	-	-	-	-	-	22	2
ร่อนพิบูลย์	พิศาลนฤมิตร	10	-	36	1	53	2	58	2
ทุ่งสง	โคกหม้อ	26	-	39	1	24	1	33	1
ลำพูน	บ้านนา	-	-	-	-	30	1	-	-
	โพธิ์ท่าขนา	-	-	-	-	-	-	26	1
ฉวาง	วังม่วง	9	3	13	1	25	1	56	1
	ยางค้อม	-	-	-	-	-	-	30	1
สิชล	ปากแพรก	10	1	10	1	30	1	-	-
	เขาน้อย	18	1	11	1	27	1	-	-
	ปทุมทวยการาม	-	-	-	-	-	-	27	1
	คงคารดี	-	-	-	-	-	-	26	1
กลาย	ท่าสูง	25	1	15	1	20	1	-	-
ปากพนัง	เสารทอง	21	1	21	1	20	1	21	1
	ปากแพรก	-	-	-	-	-	-	20	1
	บางพระ	-	-	-	-	-	-	25	1
	บ้านกลาง	-	-	-	-	-	-	18	1
	ท่าขอม	-	-	-	-	-	-	34	1
รวม		209	11	313	13	453	17	866	28

ที่มา: ปรับจากการสรุปจากเอกสาร ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/34 รายงานการจัดการศึกษามณฑล

นครศรีธรรมราชของพระศิริธรรมมุนี ร.ศ.118, 119, 121 และ 124 ใน ณรงค์ นันทอง ,2542:110,113

ประการที่สอง จำนวนบุคคลที่ประสบความสำเร็จจากการศึกษามีจำนวนสูงมาก โดยเฉพาะตั้งแต่เกือบศตวรรษที่ผ่านมา ทั้งผู้สำเร็จที่เป็นพระภิกษุและผู้ประสบความสำเร็จที่เป็นฆราวาสจากการศึกษาเล่าเรียน ตัวบ่งชี้ที่สำคัญ คือ พระภิกษุจากลุ่มน้ำปากพนังจำนวนหลายรูปที่พัฒนาตนเองจนสำเร็จการศึกษาแล้วมีบทบาทในพระพุทธศาสนาและสังคมไทยมาตั้งแต่ 100 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ ได้ดำรงพระสมณศักดิ์สูง³¹ ในระดับต่างๆ และพระภิกษุผู้มีที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก³² ส่วนตัวบ่งชี้ความสำเร็จทางการศึกษาอีกประการหนึ่ง คือ จำนวนของพระเปรียญธรรม 9 ประโยค ข้อมูลจาก พ.ศ.2469 ถึงปัจจุบัน มีจำนวนพระภิกษุที่สอบได้เป็นพระเปรียญธรรม 9 ประโยค ที่เป็นคนนครศรีธรรมราช มีจำนวน 17 รูป เป็นพระภิกษุที่มีภูมิลำเนาจากพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง 9 รูป³³ หรือ สูงถึงร้อยละ 52.94 นอกจากนี้ ในส่วนฆราวาสที่สำเร็จการศึกษาเป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติและนานาชาติ เช่น 1 ใน 3 คนของประเทศที่ได้รับทุนหลวงไปศึกษาต่อระดับปริญญาตรี โท และปริญญาเอก ที่ประเทศเยอรมนี ถือว่าเป็นคนแรกของกลุ่มน้ำปากพนังและมณฑลนครศรีธรรมราชและมณฑลปัตตานีในยุคนั้น คือ ดร.จาง รัตนะรัต ส่วนในยุคปัจจุบันนอกจากนี้ยังมีบุคคลในระบบราชการปกติที่ประสบความสำเร็จในระบบราชการทั้งสายข้าราชการพลเรือน ตุลาการ อีกมากมายที่เป็นบุคคลในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง³⁴

ประการที่สาม การเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน พบว่าศิลปินพื้นเมืองได้แก่หนังตะลุง โนราห์ มีจำนวนมากในกลุ่มน้ำปากพนัง โดยส่วนใหญ่ของครุหนังตะลุงซึ่งเป็นศิลปินหนังตะลุงนครศรีธรรมราชเป็นผู้มีภูมิลำเนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จากการศึกษาของวิมล คำศรี³⁵ พบว่าปัจจุบันมีหนังตะลุงในนครศรีธรรมราช 70 คณะ ปรากฏว่าเป็นหนังตะลุงที่มีภูมิลำเนาในท้องที่อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอปากพนัง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอหัวไทร อำเภอชะอวด จำนวน 50 คณะ โดยครุหนังที่สำคัญ คือ หนังจันทร์แก้ว บุญขวัญ แห่งบ้านหนองสีขวัญ ที่มีลูกศิษย์อยู่จำนวนมากมาย ส่วนครุหนังอีกสายหนึ่งคือ ครุหนังสีชุม การะเกด ทั้งสองครุหนังมีบทบาทในช่วงสุดท้ายคือ ทศวรรษที่ 2520 จากนั้นรุ่นลูกศิษย์ของครุหนังเหล่านั้นมีการแตกสาขาออกไปเป็นสายอีกหลายคณะ ในขณะที่คนในพื้นที่นี้มีลักษณะอุปนิสัยของ “ความเป็นผู้มีความรู้” ที่แสดงออกในรูปของศิลปินปรากฏอยู่ทั่วไป ทั้งในรูปของเพลงบอก มโนราห์ ทำให้การละเล่นหรือกิจกรรมบันเทิงต่างๆ ในการมีงานเทศกาล งานบุญกุศลต้องมีกิจกรรมบันเทิงเป็นส่วนหนึ่งของงานนั้นๆ สถาบันบันเทิงจึงเป็นสถาบันทางสังคมสำคัญและบ่งชี้ถึงการ

เป็นผู้ที่มีความสามารถสื่อสารออกมาจากเนื้อหาทางวรรณคดี การแต่งเรื่องราวหนังสือใหม่ ๆ ขึ้นมาและการใช้ภาษาที่ไพเราะ

นอกจากการศึกษาถึงจำนวนโรงเรียนดังที่กล่าวแล้วปัจจัยเหตุอีกประการหนึ่งของการศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ไม่อาจจะแยกออกจากการค้าและรัฐ³⁶ หรืออาจจะพลังหรือเป็นปัจจัยเกื้อกูล คือค่านิยมการศึกษากับความจำเป็นในระบบทุนต่างก็เป็นพลวัตปัจจัย กล่าวคือ คนที่นี้ได้รับการศึกษาจากการที่ปากพนังเป็นชุมชนเปิดหรือเป็นดินแดนค่อนข้างเสรีในการเป็นแหล่งค้าข้าว การได้ปฏิสัมพันธ์ทางการค้าจะเป็นเงื่อนไขช่วยส่งเสริมให้ผู้คนที่มีความจำเป็นต้องเรียนรู้และมีโอกาสในการศึกษาเล่าเรียนซึ่งกันและกันหรือการจะปฏิสัมพันธ์อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันหรือการค้าต้องอาศัยความรู้ จากการกล่าวว่า “การค้าช่วยให้คนต้องเข้าโรงเรียนกันมาก”³⁷ และกำหนด สติกรกุล ได้เล่าถึง การทำให้เกิดการเรียนหนังสือของครอบครัวที่สัมพันธ์กับการค้าขายว่า

“ ทวดทองอิน (ดำ) ลูกครึ่งไทยจีน ชาวปากพญา แต่งงานกับนายสำเนาเงิน ประมาณ พ.ศ.2415 (แม่ 2453 ยายก่อน 18 ปี ทวดก่อน 20) ทำการค้าขายระหว่างปากพนัง กับ กรุงเทพฯ ในขณะนั้น เพื่อซื้อขายสินค้าอยู่ตลอดเวลา ..ยายค้าขายอ่านหนังสือได้ แต่เขียนไม่เป็น... แล้วทำโรงสีด้วยค้าขายข้าวสาร ส่งแม่และน้ำๆ อีก 3 คนเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ น้ำพริ้งเรียนที่โรงเรียนประจำวัฒนาวิทยาลัยในตอนนั้น โดยยายไปกรุงเทพฯ ไม่รู้จักใครก็ไปฝากๆ เพราะอยากให้ลูกเรียน ส่งเมื่อมีลูกให้เรียนหมด...เพราะยายต้องเดินทางไปปากคลองตลาดประจำ เห็นว่าถ้าจะค้าขายให้ได้ดีต้องเรียน... พอถึงรุ่นเรา แม่มีตัวอย่างก็ส่งให้เรียนไปเรียนประจำที่วัดชีราฐ แม่ไม่รู้จักใครจะให้เรียนอาศัยอยู่กับญาติก็เกรงใจ จึงหาโรงเรียนประจำ แต่ไม่รู้จักใคร แต่ไปฝากๆ เหมือนๆกับยายทำ ”³⁸

การศึกษานับว่าเป็นปัจจัยให้ความสำเร็จในการค้าขายจนมีฐานะมั่งคั่งของคนรุ่นแรกๆ ผู้มีการศึกษาเล่าเรียนจะเป็นตัวแบบให้กับประชาชนหรือผู้อื่นๆเลียนแบบหรือแพร่กระจายหรือส่งสมจนเป็นค่านิยมที่สำคัญ กรณีข้างต้นเป็นเพียงบุคคลที่ตั้งบ้านเรือนใกล้ชิดกับระบบการค้า ต้องสัมผัสการค้าในระบบทุนนิยมโดยตรงหรือเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดกับบ้านในตัวอำเภอปากพนัง สำหรับบุคคลที่อยู่อาศัยในพื้นที่อื่นๆ ของตำบลหรืออำเภอต่างๆค่านิยมนี้ก็เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น นายอภัย รัตนะรัต³⁹ ได้เล่าค่านิยมเรียนของตระกูลว่ามาจากการค้าขาย แม้ว่าจะตั้งบ้านเรือนที่ระหว่างอำเภอหัวไทรกับอำเภอปากพนังก็ตาม

" มาจากบรรพบุรุษที่พูดกว้าง คือ นายย้อย รัตนะรัต เป็นทหารเรือ
สมัย รัชการที่ 6 ได้ยศ "ขุนไทยกิจกำจร" และพ่อนายปาน รัตนะรัต
(อดีตกรรมการอำเภอหัวไทร) ได้เป็นพ่อค้าข้าวไปสิงคโปร์.....ส่งผลให้
ลูกหลานได้ศึกษาเล่าเรียนกันทั่วถึง.."

จะเห็นได้ว่าการศึกษาเล่าเรียนมิได้จำกัดแต่คนในตลาดเท่านั้น แม้ว่าจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ลึก
เข้าไปในลุ่มน้ำปากพองการเรียนก็ได้กลายเป็นค่านิยมที่แพร่กระจายไปถึงบ้านต่างๆ
ไปกับการค้าข้าว เพียงแต่รูปแบบหรือลักษณะการเรียนนั้น มีความแตกต่างจากบุคคลใน 2
ฐานะ กล่าวคือ

ประการแรก บุคคลที่ตั้งบ้านเรือนในชุมชนปากพอง และมีฐานะดีจะนิยมให้บุตร
เรียนหนังสือสูงๆ มาตั้งแต่เกือบ 100 ปีมาแล้ว โดยมีสถานศึกษาคือโรงเรียนไพบูลย์บำรุง ตั้งที่
วัดเสนาทอง เมื่อ 22 สิงหาคม พ.ศ.2492 (ร.ศ.118) จนกลายเป็นโรงเรียนปากพองปัจจุบัน
โรงเรียนนี้เป็นแหล่งการศึกษาของ "คนปากพอง" และ "คนข้างบน" ทำให้คนในชุมชนปาก
พอง มีโอกาสในการศึกษา นอกจากนี้วัดซึ่งเป็นสถานศึกษาของนักเรียน ก.ข. หรือเรียนเตรียม
ชั้น ป.1 มีหลายวัดที่จะรองรับผู้เข้าไปอาศัยและศึกษาเล่าเรียน ความสะดวกของสถานที่เรียน
จึงเป็นโอกาสที่ตอบสนองการใฝ่หาเรียนได้เป็นอย่างดี หลังจากนั้นก็จะเข้าศึกษาต่อที่
กรุงเทพมหานคร ซึ่งก็ง่ายต่อการเดินทางเพราะปากพองเป็นท่าเรือและมีเรือโดยสารเดินทาง
เข้าออกกรุงเทพอยู่ตลอดเวลา บุคคลฐานะดีอาจจะอาศัยโรงเรียนประจำ กำแพง สิริกุล ผู้
หนึ่งที่มีประสบการณ์อยู่โรงเรียนประจำ ตลอดจนบุคคลในครัวเรือนและวงศ์ตระกูลได้อาศัยใน
โรงเรียนประจำทุกคน เล่าว่า

" ยายส่งแม่มาเรียนประจำที่โรงเรียนเขมะนุสรณ์ข้างเสาชิงช้าจนจบ
มัธยมศึกษาปีที่ 5 กลับบ้าน ส่วนน้ำพิ้ง (รุ่นเดียวกับศาสตราจารย์
นพ. ตระหนัก) ยายส่งให้มาเรียนประจำที่วัฒนาวิทยาลัย จนจบ" ⁴⁰

หรือได้เล่าถึงการเรียนของตนเองและพี่ชายและน้องชาย ว่า

"..แม่เดินทางไปมาค้าขายที่กรุงเทพมหานคร มีญาติอยู่ข้างแต่ไม่อยากจะ
กวนจึงหาโรงเรียนประจำได้ไปดูที่วัดชีราฐ แม่ว่าโรงเรียนนี้เหมือนวัดดี
จึงได้ฝากลูกชายให้เรียนทุกคนทั้ง ๆ ที่ไม่รู้จักใคร....." ⁴¹

ปรากฏการณ์อยู่ในโรงเรียนประจำมีจำกัดเฉพาะในบุคคลมีฐานะดีเท่านั้นและจะสัมพันธ์กับ
คนมีอาชีพการค้ามากกว่าเกษตรกรรม

ประการที่สอง คนที่ไม่อยู่ในปากพองหรือชุมชนอื่นที่ห่างไกล ที่นิยมเรียกว่า "พวก
ข้างบน"⁴² มีลักษณะการเรียนในระดับประถมศึกษาที่วัดหรือโรงเรียนในชุมชนเมื่อสำเร็จแล้วมี

2 รูปแบบ คือ รูปแบบแรก เรียนทางโลกต่อไป โดยเดินทางไปเรียนที่โรงเรียนที่ปากพนัง เป็นการแสดงภาพให้เห็นประสิทธิผลของปากพนัง ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาของพื้นที่ลุ่มน้ำ หรือเดินทางไปเรียนต่อที่จังหวัดนครศรีธรรมราชหรือเมืองอื่นๆ การเรียนของคนที่มีได้อยู่ในปากพนังจะล้ำค่ากว่าในคนปากพนัง ทั้งนี้เพราะคนส่วนใหญ่สัมผัสการศึกษาเล่าเรียน จากพระหรือมีบทบาทสำคัญมาก ทำให้จำกัดอยู่ที่เพศชาย พระหรือวัดจึงมีบทบาทในการทำให้ได้ศึกษาเล่าเรียน ดังที่อภัย รัตนะรัต⁴³ เล่าถึงการที่ “พ่อท่านมุศ” ได้ตั้งโรงเรียนเพื่อสอนเด็กชั้นเตรียมที่วัดท่าเสริม เด็กนักเรียนรุ่นแรกที่มีโอกาสเข้าศึกษาเรียนแล้วสำเร็จ มี 2 บุคคลที่โด่งดัง คือ ดร.จ่าง รัตนะรัต เรียนทางวิทยาศาสตร์ ได้ตำแหน่งสุดท้าย คือปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นปริญญาเอกคนแรกของลุ่มน้ำปากพนังเมื่อ พ.ศ.2478⁴⁴ นายเปี่ยม บุญยะโชติ ได้เป็นถึงเลขาธิการรัฐมนตรี จอมพล ป.พิบูล-สงคราม แล้วนำชื่อมาตั้งเป็นชื่อโรงเรียน ปรากฏว่า “โรงเรียนชุมชนพิบูลสงคราม” ที่บ้านพัทธสีมา ตำบลท่าชอม อำเภอหัวไทร นั้นหมายความว่า บทบาทของพระได้เปิดโอกาสให้กับคนในลุ่มน้ำ ทำให้บทบาทของพระหรือวัดจึงปรากฏอยู่ในประวัติการศึกษาของบุคคลที่สำเร็จมีอยู่ในบ้านต่างๆ เกือบทุกบ้าน

อย่างไรก็ดี เมื่อสำเร็จการศึกษาจากพระหรือโรงเรียนประถมในชุมชนหรือชุมชนใกล้เคียงแล้ว ตามค่านิยมที่เห็นความสำคัญของการเรียน เด็กๆ ที่เรียนดี ได้รับการส่งเสริมโดยผ่านบทบาทพระอีกอย่างน้อย 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก ออกจากหมู่บ้านไปเรียนที่ปากพนัง โดยปากพนังจะเป็นศูนย์กลางการเรียนของคนในลุ่มน้ำหรือชุมชนต่าง ๆ มิฉะนั้น จะต้องไปเรียนที่อื่นอภัย รัตนะรัต⁴⁵ กล่าวว่า ไปเรียนที่โรงเรียนระโนดวิศาลมูลนิธิ หรือไม่กี่ไปพัทลุง แต่ก็ไม่นิยม เพราะเดินทางลำบากและไม่เจริญ ส่วนมากแล้วจะเดินทางมาอาศัยอยู่กับวัดต่างๆ ที่ปากพนัง สมบูรณ์ พรหมพันธ์ ได้เล่าชีวิตของตนเองและพี่ชายว่า

“...สมัยนั้นต้องเดิน 3 คนพี่น้อง ตามหลังไปตามหัวนามีพี่ชาย

แบกสาร(ข้าวสาร) กับข้าว ปลาแห้ง กุ้ง น่องๆ ตัวเล็กเดินหิวมัน

แบกมั่ง ไปอยู่วัดเรียนที่ปากพนัง เป็นแบบนี้กันทั้งเพ... ..”⁴⁶

ส่วนอภัย รัตนะรัต ได้เล่าว่าหลังจากจบ ป.4 ที่เกาะเพชรแล้ว นั่งเรือไปอยู่วัดที่ปากพนัง เพราะไม่มีโรงเรียนที่หัวไทร ได้พระ ได้วัดนี้แหละ ทำให้ได้ดิบได้ดี...” ลักษณะที่สอง สำหรับบางคนที่ยังเรียนดีในหมู่บ้าน “การบวชเรียน” ก็เป็นทางเลือกที่นิยมกันมาก หลังจากนั้นก็นำไปเรียนทั้งทางโลกทางธรรม ความสำเร็จจากการบวชเรียนทางพระ แล้วสึกออกมาเป็นข้าราชการมีมากมายหรือเป็นผู้นำในชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเป็นผู้นำหรือผู้บริหารสูงๆ ใน

หน่วยงานราชการหรือองค์กรของรัฐ โดยเฉพาะในชุมชนหรือพื้นที่ห่างไกล การศึกษาของพระได้สร้างครู นักปกครองท้องถิ่น อภัย รัตนะรัต เล่าว่า “น้องชายพ่อบวชมาอยู่วัดที่เพชรบุรี แล้วลูก ๆ หลาน ๆ ตามมา เพราะจะให้ลูก ๆ หลาน ตามมาอาศัยวัดเพื่อเรียนต่อที่กรุงเทพ มีญาติมาเรียนจนจบเป็นถึง รองผู้อำนวยการองค์การคลังสินค้า” และที่สำคัญคือ บวชแล้วได้ศึกษาเล่าเรียน อาจจะเดินทางเข้าไปกรุงเทพฯ แล้วสมัครสอบชุดครู พ.กศ. / พ.ม. ออกมาเป็นข้าราชการครู บางรูปก็ไม่ได้เป็นเจ้าอาวาสต่อมาจนเป็นพระที่ชาวบ้านให้การเคารพนับถือ⁴⁸ โดยเฉพาะพระนักพัฒนาที่เป็นที่นับถือของชาวบ้านจะเป็นบุคคลที่ผ่านกระบวนการศึกษาแบบนี้แทบทั้งสิ้น นางเจียว ปรางแก้ว⁴⁹ ได้เล่าถึงบุคคลที่เรียนของบ้านไกรไทยที่บวชที่วัดพระพุทธบาทแล้วไปเรียนต่อทางพระ จากนั้นก็ประสบความสำเร็จหลายคน

“.....ที่ประสบความสำเร็จของพ่อแม่ก็จะให้ให้เรียนดี (เรียนเก่งตอนเด็กๆ)
บวชเป็นพระเป็นเณร เรียน.....ที่บางคำ แล้วเรียนหนังสือได้ดีหลายคน
เช่น เณรหรร (หมายถึงผู้ใหญ่บ้านสงวน บุญสวชัญญ เณรหวน (สงวน
พูลวาสน์) ได้เป็นครู เณรเนย เณรยาว (สุพิศ สุขหวาน) ครูสม (สมศักดิ์
พรหมสุทธิ) เณรพร (สุนทร บุญขวัญ).....”

เหล่านี้เป็นบุคคลที่ผ่านการเรียนในรูปแบบบวชพระมีปรากฏอยู่ทุกบ้านในลุ่มน้ำปากพนัง

ความสำเร็จจากการศึกษาเล่าเรียน เป็นการเลือกสรรนำมาปฏิบัติอันเป็นผลจากการเป็นสังคมเปิดด้วยพลังของการค้า ทำให้เป็นทางเลือกที่สร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนมีความวิริยะอุตสาหะ ตลอดจนความมุ่งมั่นของพ่อแม่หรือผู้ปกครอง ด้วยการเรียนรู้ควบคู่กันไปกับกระบวนการผลิตข้าว ไม่ว่าสถานการณ์การผลิตข้าวจะยากลำบาก ราคาข้าวตกต่ำหรือขาดหายาก็ยังพยายามส่งให้บุตรหลานได้เล่าเรียน ทั้งนี้อาจจะกล่าวได้ว่าการเรียนหนังสือ เป็นค่านิยมที่คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังที่ยอมรับและปฏิบัติกันอย่างทั่วหน้าและเป็นวัฒนธรรมที่ปฏิบัติกันอย่างเข้มแข็งมาก แม้ว่าจะมีฐานะยากจนก็ยังอุตสาหะทำงานหนัก ดิ้นรนเพื่อหาเงินส่งลูกให้เรียน ยายผ่อง ศรีมิตร เดิมอยู่บ้านขนานนาก ได้บรรยายให้เห็นภาพของผู้ปกครองที่เดินทางไปส่งลูกให้ลงเรือ หลังจากลูกกลับมาบ้านในวันเสาร์ อาทิตย์ เมื่อสมัยก่อนราวทศ. พ.ศ.2505 ที่เกือบทุกบ้านส่งไปเรียนว่า

“ไม่ว่าคนจน คนรวยส่งให้ลูกเรียนกันเกือบทุกบ้าน บางคนจนต้องสับ
ข้าวกับจอบ ไม่มีนา หรือมีน้าน้อย ขอล้ำเพื่อนดำ (ปักดำ) ก็
ยังส่งลูกให้เรียน จบสูงๆพวกน้องประยูร ขนานแก้ว... เวลาลูกไป
โรงเรียนเดินกันเป็นแถว เวลาลูกกลับมาก็ทูนสาร (ข้าวสาร) ทูนไม้พิน
ไปส่งลูกๆ ที่บางพระ แล้วลงเรือไปปากพนัง.....”⁵⁰

และยายผ่อง เล่าต่อว่า ยุคคุณยายเองก็เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 สอบได้ที่ 1 ทุกชั้น ส่วนตาม่วง ผู้เป็นสามีสอบได้ มัธยมศึกษาปีที่ 1 ต้องออกเพราะพ่อตาย มีลูกสาวคนเดียว ก็ส่งให้เรียนจนจบที่ปากพนัง มาเรียนที่โรงเรียนจรัสพิชากกร นครศรีธรรมราช ไปเรียนต่อที่โรงเรียนพรสวรรค์พิทยา ส่วนนางโรย ปรางแก้ว⁵¹ ก็เช่นเดียวกันอยากเรียน แต่ต้องหยุดเรียน เพราะแม่เสียชีวิตตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จึงต้องออกจากโรงเรียนมาเลี้ยงน้องสาว 2 คน ไม่อาจจะเรียนต่อได้ เมื่อแต่งงานได้ลูก 7 คน จึงส่งเสียให้เรียนจนจบหมด ทำให้ลุ่มปากพนัง จึงได้ส่งสมบุคคลที่สำเร็จจากการศึกษาเล่าเรียนอันเป็นตัวอย่างในชุมชน อำเภอ จังหวัดและระดับชาติ ระดับนานาชาติ สำหรับคนรุ่นต่อๆ มา **การศึกษาเล่าเรียนจึงเป็นการเลือกสรรจากกิจกรรมการพัฒนารัฐ ทั้งๆที่กิจกรรมของรัฐค่อนข้างน้อยมาก แต่การศึกษาเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการและสัมพันธ์กับบริบททางสังคม ที่ประชาชนสามารถเลือกสรรในการศึกษาเพื่อเข้าสู่สังคมการค้าหรือการดำรงชีวิตในสังคมการค้าหรือสังคมเปิดได้อย่างปกติสุข การศึกษาเล่าเรียนจึงเป็นค่านิยมที่สำคัญ** ให้คนลุ่มน้ำปากพนัง "ต้องเรียน" กันมากๆ และผลผลิตของค่านิยมดังกล่าวนี้เอง ได้ทำให้คนในลุ่มน้ำปากพนัง มีบทบาทในแวดวงราชการมากและเป็นหลักให้กับราชการบ้านเมือง⁵²

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่น่าสนใจ คือ สาขาวิชาที่เลือกนั้น โดยทั่วไปมักจะสำเร็จทางการศึกษาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มากกว่าจะเด่นในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ดร.กำแหง สติรกุล ได้เปรียบเทียบไว้ว่า "...คนบ้านเราแต่แรกเก่งทางด้านสังคมศาสตร์มากกว่าวิทยาศาสตร์ ยกเว้น ดร.จ่าง รัตนะรัต เพราะเราเรียนช้า ออกโรงเรียนแล้วเที่ยวลักพักก่อนมาเรียนอีกครั้ง ชอบท่องจำตามลักษณะชีวิตประจำวัน..จึงเรียนเกี่ยวกับธุรกิจ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์..." ดังนั้นในเบื้องต้นนี้อธิบายถึงอิทธิพลของการค้าและรัฐ หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนในวิชาที่สัมพันธ์กับชีวิตปกติหรือเกี่ยวกับการค้า ความมั่งคั่งและเกี่ยวกับอำนาจในระบบราชการที่เป็นไปตามความเป็นจริงและสอดคล้องกับสังคมพื้นที่ที่ลุ่มน้ำปากพนังและค่านิยมปกติของสังคมไทย

ส่วนสาเหตุอื่นหรือปัจจัยเกื้อหนุนหรือส่งเสริมที่ทำให้ค่านิยมต่อการศึกษาสะสมและกระจายจนเป็นวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำปากพนังนั้น นอกเหนือจากการค้าและรัฐ

ประการแรก พระภิกษุและวัด จะเป็นปัจจัยที่ให้ทั้งโอกาสและช่องทางส่งเสริมให้เกิดการศึกษาล่าเรียน อภัย รัตนะรัต เล่าว่า "...ตอนเด็กๆ ไปวัดทำวัตรเช้า เย็น อ่านหนังสือ ออกสวดมนต์ได้ก่อนไปเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 พอเข้าโรงเรียนก็อ่านคล่อง เช่นเดียวกับที่

สาวก็สวดได้หมด แต่อ่านหนังสือไม่ออก" ดร.กำแหง สติรกุล^{๕๖} เล่าถึงน้องชายกับบทบาทของวัดหรือพระว่า "ตอนประมาณ 5 ขวบ กำจร อยู่วัด นั่งคุยให้พระสอนได้เป็นวัน ๆ" แล้วก็มีอิทธิพลต่อการศึกษาและชีวิตประจำวันจนถึงปัจจุบันนี้

ประการที่สอง ความสำเร็จของญาติๆหรือเพื่อนบ้านเป็น "ต้นแบบ" หรือตัวอย่างให้แก่บุคคลอื่นๆ ไปหรือญาติๆ ได้ปฏิบัติตามอย่างกัน บุคคลที่สำเร็จจากการศึกษาเล่าเรียนจึงเป็นตัวอย่างที่ดั่งามดังคำกล่าวพบเสมอว่า "...ไปตลาดปากนัง เห็นรูปถ่ายรับเสื้อ หมายถึงพิธีรับพระราชทานปริญญาบัตร...อยากให้ลูกเราเป็นเหมือนเขามั่ง...อยากให้ลูกได้มั่ง..." หรือ "...ลูกคนนั้น มาตรฐาน.." นอกจากนี้ การเป็นต้นแบบที่สำคัญคือ การที่มีญาติหรือบุคคลในครอบครัวในตระกูลประสบความสำเร็จ แล้วมีการศึกษาเล่าเรียนของบุคคลรุ่นต่อๆมา ต้องปฏิบัติ นั่นคือ ลูกหลานต้องเรียนหนังสือเช่นเดียวกับญาติหรือพี่น้องสำเร็จแล้วทำให้เหมือนเป็นบรรทัดฐานหรือมาตรฐานวัดความสำเร็จของครอบครัวหรือตระกูล หรือเป็นเหมือนการจัดระเบียบของวงศ์ตระกูลให้เป็นพันธกิจที่ต้องปฏิบัติ ทำให้ญาติรุ่นหลังๆ ต้องปฏิบัติตามแบบแผนหรือมาตรฐานของครอบครัวหรือวงศ์ตระกูลที่รุ่นเก่าๆได้ปฏิบัติไว้แล้ว **การศึกษาจึงเป็นเหมือนพลังอำนาจเชิงซ้อนที่นอกเหนือจากอำนาจอื่นๆและมีสภาพต้องปฏิบัติ**

ประการที่สาม เป็นสิ่งที่ยอมรับกันทั้งลุ่มน้ำในทำนองที่ว่า "บุคคลที่สำเร็จเป็นเหมือนอภิสิทธิ์ชน" จะไม่พบว่าบุคคลในลักษณะนี้จะถูกประทุษร้าย ถูกปล้นหรือถูกกระทำเฉกเช่นบุคคลปกติ หรือครัวเรือนไหนที่มีผู้สำเร็จการศึกษา สามารถทำให้คนในตระกูลหรือบุคคลที่เป็นญาติได้กลายเป็นที่ยอมรับนับถือไปด้วย คำว่า "พวกนี้ , โหมนี้พอได้" หมายถึงตระกูลนี้ ครัวเรือนนั้นๆ มีความสามารถเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป

ประการที่สี่ สิ่งหนึ่งที่ได้ทำให้คนในตระกูลหรือญาติๆ ได้ศึกษาเล่าเรียนด้วยการที่คนรุ่นเก่าส่งหนังสือที่เรียนแล้วของคนรุ่นหนึ่งให้กับอีกรุ่นหนึ่งได้อ่าน" อภัย รัตนะรัต กล่าวว่ "ได้อ่านหนังสือที่ญาติส่งให้มาจากกรุงเทพ ส่วนกำแหง สติรกุล ได้เล่าประสบการณ์เช่นเดียวกันว่า

" เมื่อตอนที่ชาย (นายกำธร สติรกุล) เรียน ม.4 โรงเรียนประจำ (วชิราวุธ) ทางโรงเรียนได้จัดกิจกรรมแข่งขันการตอบปัญหา หลังการอ่านพระราชนิพนธ์ของ ร.6 (โรงเรียนจะจัดแข่งขันขึ้นทุกปี) ปรากฏว่าตอบคำถามชนะเลิศ ทางโรงเรียนมอบรางวัลเป็นชุดหนังสือ พระราชนิพนธ์ ร.6 แล้วพี่ชายนำหนังสือนั้นกลับบ้านที่ปากนัง จึงได้อ่านหมดทุกเล่มมีความรู้จากหนังสือนี้มาก..."

เช่นเดียวกับการที่เขาปฏิบัติด้วยการอ่านหนังสือของพ่อว่า “หนังสืออังกฤษของพ่อตอนที่เรียนที่ป็นังได้นำมาไว้ที่บ้าน จึงได้นำมาฝึกอ่านจนเข้าใจ” ข้อความจากคำพูดดังกล่าวข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการพยายาม ส่งผ่านการเรียนรู้ หนังสือของคนรุ่นหนึ่งที่ส่งให้ด้วยความตั้งใจหรือไม่ก็ตาม แต่เป็นเหมือนภารกิจการศึกษาที่คนรุ่นต่อมาต้องสานต่อ ถือว่าหนังสือที่รับมอบเป็นเหมือน “เครื่องหมายสำคัญ” ทำให้เกิดค่านิยมต่อว่าหนังสือเป็นของสูง ที่ต้องปฏิบัติอย่างสิ่งของที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ห้ามเดินข้าม หรือไม่ควรตั้งไว้ในที่ต่ำๆ หรือห้ามนั่งทับ หรือห้ามใช้เป็นเครื่องกันแดด **การมอบหนังสือเป็นการกระทำที่ไม่ต้องประกาศถึงเป้าหมายให้รับทราบ แต่เป็นพันธะของบุคคลรุ่นถัดมาต้องศึกษาเล่าเรียนอย่างจริงจังและเป็นไปตามแบบแผนของผู้ที่สำเร็จมาก่อนแล้ว** อย่างไรก็ตามหนังสือในยุคก่อนทศวรรษ 2520-2530 ก็ยังหาได้ค่อนข้างยาก แม้ว่าการศึกษาได้เริ่มต้นขยายโอกาสโดยมีโรงเรียนประถมตอนปลาย ขยายไปตามตำบลต่างๆ และเริ่มมีโรงเรียนมัธยมศึกษาประจำอำเภอ เช่น โรงเรียนเชียรใหญ่ โรงเรียนหัวไทรบำรุงราษฎร์ การมอบหนังสือก็ยังเป็นสิ่งที่มีสืบทอดอยู่อย่างสำคัญ แม้ว่าคุณคณนี้จะมีการขายครั้งราคาสำหรับหนังสือแบบเรียนเก่า หลังจากนั้นก็ไม่มีการปรากฏการณ์นี้

ประการที่ห้า การศึกษาเล่าเรียน คือ การได้โอกาสแห่งการเลื่อนชั้น หรือการเรียน คือ เครื่องมือในการเลื่อนชั้นทางสังคม (Social mobility) “การเรียน ” เป็นเครื่องมือสำคัญในการอธิบายถึงความสำเร็จของแต่ละคนหรือแต่ละครอบครัวหรือวงศ์ตระกูล หรือการเรียนเป็นตัวชี้วัดสำคัญมากในการกล่าวถึงผู้ใดผู้หนึ่งที่ประสบความสำเร็จในชีวิต คนลุ่มน้ำปากพนังยอมรับค่านิยมนี้มาแต่โบราณ “ถ้าไม่ยากลำบากก็ให้ขยันเรียน” ในทางตรงกันข้ามหากบุตรหลานไม่สนใจก็จะมีคำกล่าวเชิงลบต่อบุตรหลานที่ไม่สนใจการเรียนในทำนองว่า “.....ถ้าไม่เรียนก็ไถนา” ทำให้เป็นอุทาหรณ์หรือต้องคิดใคร่ครวญ เลือกว่าจะทำงานอย่างบรรพบุรุษหรือเรียนเพื่อทำงานสบาย “ได้เป็นเจ้าของคนนายคน” หรือ “เรียนให้ได้เก้าอี้” ทำให้หลายๆ คนหันกลับมาเรียนหลังจากออกจากประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาจนสำเร็จ นางหมูน สุขหวาน กล่าวถึงลูกชายที่เรียนสำเร็จชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วไปเลี้ยงวัว ทำนาอยู่หลายปี หลังจากนั้นแล้วเปลี่ยนความคิดใหม่มาเรียนจนสำเร็จการศึกษาและมีงานราชการ ว่า

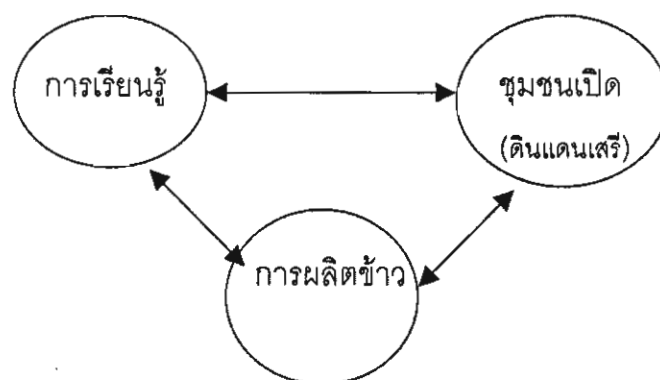
“พอออกโรงเรียน(จบ ป.4) เณรยาว อยู่บ้าน 4 ปี แต่ซี้คร้าน และเห็นเพื่อนๆ เรียนกันหลายคน จึงต้องตัดสินใจบวชเข้ากรุงเทพฯ อยู่วัดอินทาราม ยานนาวา เรียนจนจบ ชั้น ม.3 แล้วสึก สมัครเรียนต่อพาณิชการมิตรพล จบ ปวส. จึงรับราชการกรมอุตุนิยมวิทยา...”⁵⁴

การจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนในหมู่บ้านหรือตำบล แล้วออกมาทำงานให้กับครัวเรือนหรือช่วยพ่อแม่ทำนา จะพบมากกับบุคคลยุคทศวรรษ 2500 หรือก่อนนี้ เพราะเป็นยุคที่มีโรงเรียนยังมีจำนวนน้อย แต่เมื่อเริ่มขยายโรงเรียนมากขึ้นและมีโอกาสมากขึ้น จึงเป็นยุคของบุคคลที่เกิดช่วงประมาณ พ.ศ.2500 มีพฤติกรรมออกจากระบบการศึกษาแล้วกลับเข้ามาใหม่มากขึ้น

อย่างไรก็ดี การศึกษานอกระบบ เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ที่โรงเรียนหัวไทร อำเภอหัวไทร ก็เป็นโรงเรียนแรกในนครศรีธรรมราช รูปแบบการศึกษานอกระบบแบบนี้ได้กลายเป็นอีกช่องทางหนึ่งสำหรับบุคคลที่กลับมาเรียนอีกครั้งหนึ่ง อาจจะเป็นการ “นึกได้” “นึกสุขใจที่หลัง” หรือสำนึกใหม่ขึ้นมามองเห็นโอกาสหรือไม่ก็ลำบากกับทำนาเลี้ยงวัวควาย

ดังนั้น การศึกษาหรือการเรียนรู้ จึงเป็นค่านิยม⁶⁵ (Values) สำคัญ ความต้องการการเรียนรู้จึงเป็นตัวกำหนดค่านิยม อันหมายถึง เป้าหมายของชีวิตที่เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปของคนลุ่มน้ำปากพนัง คือ ความอิสระและเสรีภาพ โดยมีศักดิ์ศรี อำนาจและความสุขสบาย⁶⁶ ส่งผลต่อการเลือกวิถีปฏิบัติที่ต่างกันไปตามอัตภาพ แต่ที่เป็นวิถีปฏิบัติร่วมกันของทุกครัวเรือน พบว่า ดินแดนแห่งนี้จึงเป็นดินแดนของคนเรียนรู้ มีรูปธรรมที่ชัดเจนตลอดมาแต่อดีต มาจนถึงการพัฒนาประเทศ 2505 และถึงยุคปัจจุบันหรือต้นทศวรรษ 2540 นี้ การเรียนรู้นี้จะสัมพันธ์กับการผลิตข้าวและการเป็นชุมชนปิด ดังแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ของค่านิยม วิถีปฏิบัติของคนลุ่มน้ำปากพนัง



การศึกษาจึงเป็นกิจกรรมตามนโยบายของรัฐที่ประชาชนลุ่มน้ำปากพนังเลือกสรรคัดสรรรับมาปฏิบัติที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตปรกติ หรือสัมพันธ์กับบริบทของสังคมลุ่มน้ำปากพนัง ที่เป็นสังคมเปิด และมีระบบการค้าขายค่อนข้างเสรี เป็นการเลือกสรรเอากระบวนการ

ศึกษามาจนกลายเป็นค่านิยมจึงเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า เขาพร้อมจะคัดเลือกนโยบาย โครงการ กิจกรรมของรัฐที่เห็นว่ามีประโยชน์ เท่ากับว่าบุคคลที่นี้มีความอิสระที่จะเลือกรับและปฏิเสธได้ตามความเป็นตัวของตัวเอง นอกจากนั้น ระบบการศึกษาเป็นรูปแบบของอำนาจเชิงซ้อนที่มีความชอบธรรมที่จะบังคับคนในวงศ์ตระกูลหรือสมาชิกในครัวเรือนให้ปฏิบัติตามคนบุคคลที่สำเร็จในรุ่นก่อนปฏิบัติตามหรือเอาอย่าง ในการใช้การศึกษาเล่าเรียนเป็นเครื่องมือในการดำรงชีพต่อไป จนกลายเป็นค่านิยมที่สำคัญ

ลักษณะทางสังคม

1. สังคมของกลุ่มน้ำปากพนัก

สังคมของกลุ่มน้ำปากพนักเป็น “สังคมแบบเปิด” (Open society)⁵⁷ การเป็นชุมชนเปิดที่ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่เข้ามาทำการค้าขาย ติดต่อกันแลกเปลี่ยนและมีความเป็นผู้ที่มีความเป็นตัวของตัวเอง เนื่องจากอิสระเสรีจากอำนาจรัฐ ส่งผลให้สามารถเลือกรับเอานวัตกรรมใหม่ และมีโอกาสในการเลือกปฏิบัติต่อนโยบายของรัฐตามความพอใจของตนเองตามความต้องการ กล่าวคือ การเป็นพื้นที่หน้าด่านทางด้านการค้าและเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชมาแต่โบราณที่มีพัฒนาการตลอดมา ดังนั้น จากการที่ต้องปฏิสัมพันธ์กันทางสังคมการค้าจึงต้องมีการรับนวัตกรรมทั้งทางสังคมแม้กระทั่งชาติพันธุ์ โดยเฉพาะคนเชื้อสายจีนเข้ามาประกอบอาชีพจนกระทั่งนำไปสู่การตั้งถิ่นฐานถาวร ประกอบกับการเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากกลไกรัฐทำให้บุคคลในพื้นที่นี้มีผู้คนมีความเป็นอิสระเสรี มีการรวมกลุ่มกันเพื่อการดำรงอยู่ จึงเกิดรูปแบบหรือเอกลักษณ์เฉพาะอันแสดงออกในลักษณะต่างๆ และเลือกปฏิบัติต่อนโยบายของรัฐดังเช่นกิจกรรมการศึกษาที่กล่าวแล้วได้ตามความเหมาะสมของศักยภาพหรือบริบททางสังคมและสอดคล้องกับความต้องการ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่มีการค้าเข้มข้นมาสู่บทบาทรัฐที่ค่อยเพิ่มบทบาทหรือขยายมากตัวขึ้น

2. กลุ่มทางสังคม

กลุ่มทางสังคมนับว่าเป็นพลังขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่มีเป้าหมาย (Change for Goals) ในอดีตมีกลุ่มทางสังคมลักษณะต่างๆ เป็นกลุ่มธรรมชาติ ตั้งอยู่บนพื้น

ฐานของการรวมกลุ่มจากความญาติ พวกพ้องที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ส่วนปัจจุบันกลไกในการจัดการกลุ่มหรือเกณฑ์ในการกำหนดกลุ่มได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การรวมกลุ่มด้วยการใช้ "ผลประโยชน์" เช่น กลุ่มอาชีพ ไร่นาสวนผสม เพียงแต่กลุ่มธรรมชาติทั้งในยุคอดีตและปัจจุบันมีความเหมือนกัน คือ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประเด็นความต้องการ ปัญหาาร่วมกัน ประการหนึ่ง และถือว่เป็นพลังและศักยภาพของกลุ่มน้ำปากพ้องอีกประการหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ธนาคารหมู่บ้าน ที่เชื่อมโยงความต้องการร่วมกันในการใช้เงินสดมาสู่การรวมกลุ่มเพื่อระดมทุนร่วมกัน บริหารจัดการการเงินร่วมกันเพื่อให้เป็นแหล่งการเงินของบ้านที่สมาชิกทุกคนสามารถเข้าถึงและมีโอกาสในการใช้เงินได้เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นเหมือนต้นทุนทางสังคม (Social Capital) ที่สำคัญภายในบ้านและพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ้อง นอกจากนี้ยังสามารถเชื่อมโยงชักตอกกันเครือข่ายด้วยการจัดตั้งเป็นสมัชชาธนาคารหมู่บ้านลุ่มน้ำปากพ้องที่มีบทบาทในการดำเนินการแก้ไขปัญหา เรียนรู้และแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการด้วยกลุ่มเอง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่รวมกันในลักษณะทางสังคม เพื่อสร้างสัญลักษณ์ทางสังคมและการแสดงออกให้เห็นถึงความต้องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาแผ่นดินเกิดในรูปแบบต่างๆ ของการเป็นคนลุ่มน้ำปากพ้อง เช่น การแข่งขันกีฬานักเรียนลุ่มน้ำ โดยเมื่อทศวรรษ 2520 มีการแข่งขันฟุตบอลประชาชนประจำปีลุ่มน้ำปากพ้องทุกๆ 2 ปี⁵⁸ มีการตั้งชมรมนักมวยเด็กพื้นที่ลุ่มน้ำชมรมนักเขียนลุ่มน้ำปากพ้อง สมาคมคนลุ่มน้ำปากพ้อง กลุ่มอนุรักษ์ต่างๆ เศรษฐกิจชุมชนในนามบริษัทหัวไทร กลุ่มเกษตรกรทางเลือก กลุ่มเกษตรกรยกทรง ชมรมองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)ในเขตลุ่มน้ำฯ ตลาดนัดภูมิปัญญา ที่ดอนแค การที่มีองค์กรพัฒนาเอกชนในสาขาต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพ้องที่สำคัญ คือ การที่กลุ่มเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายองค์กรต่างๆเข้ามาเคลื่อนไหวกิจกรรมสาธารณะอย่างเข้มแข็ง เป็นต้น

อย่างไรก็ดี มีกลุ่มธรรมชาติอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งมาจากการรวมกลุ่มทำกิจกรรมที่มีปัญหาเชิงกฎหมายหรือปัญหาเชิงศีลธรรม แต่มีอยู่มากโดยมีกิจกรรมสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายใต้การนำของกลุ่ม คือการละเล่นพื้นบ้าน ที่มีกิจกรรมที่สื่อสัมพันธ์ คือ วัวชน ไก่ชน มีบทบาทในการรวมพลังของบ้านเพื่อการละเล่นหรือบันเทิงแล้วนำไปสู่การพนันในที่สุด ซึ่งพบว่าที่กลุ่มดังกล่าวนี้เกือบทุกหย่อมบ้าน ส่งผลให้เกิดมีสนามชนโค⁵⁹ สนามชนไก่⁶⁰ มีจำนวนมากเป็นพิเศษในพื้นที่นี้ และพลังของกลุ่มเหล่านี้ยังคงรอนำมาใช้ในเชิงสร้างสรรค์ ต่อไป คงมีแต่ฝ่ายนักการเมืองเท่านั้นที่ใช้เป็นเครื่องมือหรือกลไกทางการเมืองที่ให้ประโยชน์ทางการเมืองภายใต้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ผ่านผู้นำเหล่านั้น

ส่วนกลุ่มทางสังคมในยุคทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน อีกลักษณะหนึ่ง คือ กลุ่มทางการเมือง ซึ่งมีมากตามการเพิ่มบทบาทของรัฐหรือการขยายความเข้มแข็งมากขึ้นเพียงแต่มาจากการจัดตั้งตามความประสงค์ของราชการ แต่กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมักจะไม่ดำรงอยู่ได้ในระยะยาว แต่จะล่มหรือยุติบทบาทลงในเวลาอันสั้นหรือหลังจากที่ทางราชการออกไปได้ไม่นานหรือบทบาทมีค่อนข้างจำกัด ทำให้ผลของการ“กลุ่มที่จัดตั้งโดยราชการจึงเป็นเหมือนซากปรักหักพังทางสังคม” เช่น กลุ่มที่หน่วยงานทางพัฒนาทั้งหลายได้จัดตั้งขึ้น กลุ่มที่รวมเพื่อเข้ารับการช่วยเหลือด้านอาชีพจากทางราชการ กลุ่มลักษณะนี้ไม่ว่าจะเป็นตัวนำในการพัฒนาหรือเป็นพลังพอที่จะเปลี่ยนแปลง แต่สามารถบร่บรอยความล้มเหลวได้ทุกพื้นที่

3. ชว่งชั้นทางสังคม

การแบ่งชว่งชั้นทางสังคม (Social stratification) แม้ว่าจะไม่มีมากนักหรือไม่มีเกณฑ์ที่ใช้แบ่งอย่างชัดเจน แต่สามารถพบว่ามีชว่งชั้นของชาวนาที่ลุ่มน้ำปากพนัง นางผ่องศรีมิตร⁶¹ ได้เล่าถึงสมาชิกบ้านขนานนากทำให้ได้เกณฑ์เพื่อจำแนกบุคคลได้ดังนี้ 1) พวกที่ลำบาก 2) พวกที่พอยังชั่ว 3) พวกที่บายแล้ว ในแต่ละชั้นมีลักษณะการดำเนินชีวิตที่ต่างกันออกไป บางครั้งไม่อาจจะจำแนกได้ว่ากลุ่มไหนเป็นชนชั้นสูง ชั้นกลางหรือชั้นต่ำ หรือกลุ่มไหนจะมีฐานะแตกต่างกันอย่างไร แต่สิ่งที่พบว่ามีเหมือนกัน คือ สมาชิกแต่ละกลุ่มจะมีการปฏิสัมพันธ์ก็จะอยู่ในแต่ละพวก แม้จะไม่เคร่งครัดในระเบียบหรือไม่มีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน แต่มีบรรทัดฐานที่เป็นเงื่อนไขในการสร้างความสัมพันธ์จะจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มเป็นหลักในลักษณะ

ผีโพธิ์ไปโพธิ์

ผีโหรไปโหร

ผีไม้ไหนไปไม้ไหน⁶²

หมายถึง การสัมพันธ์และเกี่ยวข้องในความเป็น “พวกใครพวกมัน” เป็นต้นว่า เมื่อไปวัดระหว่างที่นั่งคอยการฉันภัตตาหารของพระภิกษุและนั่งรับประทานอาหารร่วมกันกับเพื่อนบ้านในวัดจะนั่งกันเป็นวงๆหนึ่งๆจะมีความสัมพันธ์แนบแน่นและเกาะเกี่ยวเกื้อกูลกันในการดำเนินชีวิตปกติ ในอดีตตั้งแต่ พ.ศ.2505 ถึง พ.ศ.2530 อาจจะมีเกณฑ์ของความเป็นญาติเป็นสายสัมพันธ์ในการรวมกลุ่ม และคนที่สนิทสนม คนที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังมีการศึกษาไว้โดยสถิตย นิยมญาติ⁶³ ที่อธิบายถึงลักษณะอุปนิสัยชาวนาร่ำรวยและชาวนาจนในเขตลุ่มน้ำปากพนังว่ามีลักษณะต่างกัน เป็นไปตามเกณฑ์ในลักษณะที่กล่าวแล้วข้างต้น

กล่าวคือ สภาพการทำงานของคนงานจะมีสภาพการทำงาน และการดำรงอยู่จะต่างกันเขา ต้องใช้เวลาทำงานหนัก ขยันเรียนและอื่นๆ แล้วจะมีฐานะที่ดี ทำให้เป็นพวกที่สบายแล้ว คือ ผ่านการทำงานที่สามารถส่งให้ความเป็นอยู่ที่ดีสบาย และจะตรงกันข้ามกับชาวนายากจนที่ สบายแต่หมายถึง การดำรงชีวิตอาจจะอยู่ในสภาพที่ยากลำบาก

นอกจากนี้ยังมีเกณฑ์ในการแบ่งบุคคลที่พบอีก เป็นต้นว่าลักษณะอุปนิสัยในการ ปฏิบัติงานต่างๆ ที่มีลักษณะคือ ประการแรก ความขยัน ความอดทน ในที่นี้จะพบอันเป็น คุณลักษณะของชาวนาที่ร่ำรวย ดังที่นางผ่อง ศรีมิตร เล่าความขยันและลักษณะการทำงานา กรณ์ชาวนาฐานะดีจากนายปานว่า

" บ่าวปาน เป็นคนที่รวยที่สุดในหมู่บ้าน ขยันทำงานมาก ไปนาแต่เช้ามืด
ไถเสร็จขึ้นเที่ยง พอหัวนเพรียก (คำเรียกเวลาตอนบ่าย) ลงนาตอน
หญ้าเดียนลิบ ขุด ฉากหัวนา นาเรียบแก่เมื่อพบ....."⁶⁴

หมายถึง ที่นาคนที่มีฐานะดีจะมีพื้นที่ราบเรียบเสมอ เพราะด้วยความขยันขันแข็ง ประการที่ สอง เครื่องมือในการทำนา นางผ่อง ศรีมิตร เล่าว่า บางบ้านไม่มีเครื่องมือในการทำนา คือ วัวและเครื่องไถนา คงใช้จอบสับดินเพื่อปลูกข้าว ซึ่งทำได้น้อยแต่จะมีเพื่อนบ้านมาช่วยเมื่อ ทำเสร็จแล้ว ส่วนในยุคการทำนา 2530 เป็นต้นมาพบว่าเครื่องมือในการทำนาแบบใหม่ที่ไม่ มีการใช้วัว พิจารณาที่การมีรถไถเดินตาม เครื่องสูบน้ำ เพราะบ้านที่มีฐานะดีจะมีอุปกรณ์เหล่านี ครบครองในฐานะเป็นปัจจัยในการผลิตแบบใหม่ ประการที่สาม มีโอกาสหรือมีแหล่งรายได้ หลายทาง เป็นต้นว่า นอกเหนือจากการขายข้าว ขายข้าวสารเป็นถึงแล้วยังมีรายได้จาก กิจกรรมหรือแหล่งอื่น ยายผ่องบอกว่าไปขายที่ตลาดที่หลุมพอ เงินมาจากการให้กู้หรือ "ได้ ดอก"⁶⁵ การขายของอันเป็นผลอาสินในสวน เช่นมะพร้าว เย็บจากสำหรับมุงหลังคาเพื่อขาย ขายไข่เปิด ไข่ไก่ ขายวัว ส่วนคนชั้นล่างหรือประชาชนที่ฐานะไม่ดี มักจะมีแหล่งรายได้น้อย ทางเดียว และในที่สุดคนกลุ่มนี้จะเป็นผู้ย้ายถิ่นเพื่อไปหางานทำมากที่สุด ประการที่สี่ การ ขายข้าว ชาวนาที่ร่ำรวยจะมีการขายข้าวเปลือกเป็นเกวียนเสมอๆ หรือการซื้อขายแบบเหมา แต่ชาวนายากจนจะขายข้าวเปลือกครั้งละไม่กี่ถัง ชาวนากลุ่มนี้จะขายข้าวคราวละ "ทูน" หมายถึงเอาข้าวใส่กระสอบทูนข้าวไปโรงสีหรือไปตลาด เพื่อนำเงินไปซื้อสินค้า กลับมาบ้าน เรือน ที่เรียกว่า "ดวงข้าว" นำเงินไปซื้อของใช้บริโภคในครัวเรือน ส่วนการขายข้าวมักจะขาย โรงสีหรือผู้รับซื้อข้าวที่อยู่ในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียง ประการที่สี่ สภาพบ้านเรือน จะ

พบได้หลายลักษณะ บ้านที่ฐานะรวยสามารถดูที่หลังคา คือหลังคาบ้านชาวนารวยจะมีการมุงกระเบื้องแดง⁶⁶ บางครั้งจะมุงสังกะสี ส่วนคนฐานลำบากจะมุงด้วยจาก และสภาพบ้านเรือนจะไม่ถาวร ประการที่ห้า ลักษณะการทำนาจะพยายามทำนาเต็มแปลง และ ชาวนารวยจะชอบทำนาที่ริมคันนา⁶⁷ ด้วยความขยันและความสมบูรณ์ของดินริมคันนาที่ให้ผลผลิตข้าวมาก คนฐานะดีอันเนื่องมาจากความขยันมักจะชอบทำนาที่ริมคันนา ยายผ่อง ศรีมิตร เล่าว่า⁶⁸ “...ที่ดินชาวนาเป็นดินดี ให้ดำกล้าทำให้เต็ม ได้ข้าวสวย เต็มเม็ดเต็มรวงดี” ในขณะที่คนฐานะไม่ดีจะทำนาไม่เต็มแปลง ปลอยให้ว่างตามมูมนานหรือตรงกลางบึงนา ประการที่หกความสำเร็จในการครอบครัวย อันมีตัวบ่งชี้หรือวัดกันที่ความสำเร็จจากการเรียนของสมาชิกในครอบครัว เป็นเครื่องชี้วัดที่เป็นรูปธรรมยากที่แยกสถานภาพหรือชั้นของแต่ละครอบครัว แท้จริงแล้วทุกชั้นจะมีค่านิยมร่วมกันหรือความเหมือนกันที่ชาวนาทั้งสองกลุ่ม คือ ความพึงปรารถนาให้บุตรได้เล่าเรียน

4. ลักษณะพิเศษ

4.1 สังคมที่มีการแบ่งงานกันทำ พบว่าแต่ละหย่อมบ้านมีลักษณะความชำนาญหรือถนัดในการปฏิบัติงานแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ของแต่ละบ้านและศักยภาพของบุคคลที่ต่างกันไป หรืออาจจะกล่าวได้ว่าแต่ละบ้านมีเอกลักษณ์ มีจุดเด่นหรือจุดแข็งเป็นที่ยอมรับของชุมชนหรือบุคคลทั่วไป ปรากฏการณ์นี้มีมาแต่อดีต ดังที่ปรากฏในบทกล่อมเด็กว่า

โยนโย้น โยนทอง
จีนหลังก้อง แล่นเข้าคลองเตย
อยู่ไม่ได้ทำได้แลกเคย
ชาวคลองเตย ทิมเคยผางๆ
ชาวดอนยาง งอกหางยาวรี (ยกยอ)
ชาวทอนหยี ขึ้นขับปลายไทร
ชาวเขียวใหญ่ เดินไขโยงเยง
ชาวบางเหลง โง่งเงงเล่นปอ
ชาวดอนตรอ ลักว้าวเพื่อนแกง
หวิดหนองอ้ายแหง ขอแกงเพือกิน

ชาวโคกหิน ชอบแทงนางแมว

ชาวบางหว้า ชอบแจวชอบพาย

ชาวป่าหวาย ลักควายเพื่อนกิน^{๑๑}

หมายความว่าแต่ละหย่อมบ้านมีประวัติการทำงานตามถนัดหรือแสดงออกในเชิงเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน และจะมากยิ่งขึ้นในการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากทุกหย่อมบ้านได้แสดงศักยภาพออกมา ตัวอย่างเช่น ตำบลขนานมาก เป็นบ้านที่กล่าวขานกันว่าชาวนารวย เพราะมีคนขยันกันมากประกอบกับที่นาเป็นที่ราบลุ่ม ในปัจจุบันยังคงสภาพการทำนา ส่วนบางบ้านก็พยายามสร้างผลิตภัณฑ์ได้โดดเด่นขึ้นมา เช่น เป็นพื้นที่ที่ผลิตน้ำตาลจาก ในพื้นที่หมู่ที่ 2-4 ของตำบลเดียวกันนี้ที่เรียกว่า “น้ำผึ้งโหม” ^{๑๒} เพื่อการนำไปเป็นวัตถุดิบสำหรับทำเหล้าเถื่อนจำหน่ายในราคาปีละประมาณ 430-600 บาท ส่งออกไปขายในตลาดหัวอิฐ บ้านเขาน้อย ตำบลคลองน้อย อำเภอปากพนัง เป็นหย่อมบ้านที่จุดกำเนิดไร่นาสวนผสมมาก่อน พ.ศ.2500 ที่ชาวบ้านเรียกว่า ยกร่อง นำไปสู่การทำไร่นาสวนผสมที่เจริญเติบโตต่อเนื่องจนปัจจุบัน จนทำให้นายจรัส มาศทอง ตัวแทนเกษตรกรของบ้านนี้ได้รับการคัดเลือกให้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อคราวเสด็จโครงการสร้างประตูปะบายน้ำแม่น้ำปากพนังเมื่อ พ.ศ.2542” ความสำเร็จของบ้านเขาน้อยนี้แพร่กระจายไปสู่บ้านบางบูชา จนกลายเป็นพื้นที่ปลูกพริกอันลือชื่อหรือทำให้บ้านบางบูชาเป็นแหล่งพัฒนารูปแบบการผลิตจากที่เคยที่ปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวเป็นการผลิตข้าวและการเพาะปลูกพืชผักเมื่อ พ.ศ.2522 เป็นต้นมา จนปัจจุบันพื้นที่บางบูชาได้รับการยอมรับในการปลูกไม้ผล ไม่ว่าจะเป็นลำไย ส้มโอ และชมพูทูลเกล้า บ้านบางจาก ผลิตกล้วยน้ำว้า ที่มีชื่อเสียงโด่งดังมานานนับสิบปี บ้านแสงวิมาน ที่ผลิตส้มโอในนามพันธุ์แสงวิมานที่ส่งผลให้มีชื่อเสียงโด่งดังทั่วประเทศ หรือบริเวณรอบเขาแก้ววิเชียร ครอบคลุมพื้นที่ทั้ง 3 อำเภอ^{๑๓} ในปัจจุบันเป็นชุมชนที่มีการผลิตข้าว 2 ครั้ง หรือเป็นพื้นที่มีวิทยาการการผลิตข้าวดีที่สุดในลุ่มน้ำปากพนังมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2510 ส่วนการทำไร่นาสวนผสมยุคปัจจุบันจะมีความพิเศษเฉพาะพื้นที่ที่แตกต่างกัน เช่น บางพื้นที่เน้นการปลูกแตงกวา บางพื้นที่เน้นกะหล่ำปลี บางพื้นที่เน้นการปลูกผักกาด บางพื้นที่เน้นผักเน้นปลูกกล้วย บางพื้นที่เน้นปลูกผักชี และบางพื้นที่เน้นปลูกพริกเขียว เป็นต้น สำหรับพื้นที่ที่มีชื่อเสียงในการปลูกพืช ได้แก่ พริกขี้หนู พืชดังกล่าวจะปลูกไปทั่วทุกบ้าน แต่ที่มีชื่อเสียงมากเป็นพิเศษที่บ้านช่องขาด บ้านไสนมาก ที่บ้านใหม่ และบ้านเขาพังไกร พื้นที่ที่ปลูกสวนป่าเศรษฐกิจ (ไม้สน) เช่น แถบหัวป่าขลุ บางจาก พื้นที่ที่ปลูกผักกาดที่บ้านท่าหอม พื้นที่

เน้นการผลิตกุ้งกุลาดำ บ้านหน้าสตน บ้านเกาะเพชร บ้านท่าพญา เน้นการเลี้ยงกุ้ง เป็นต้น นี่คือการแตกต่างกันที่แสดงให้เห็นทั้งศักยภาพพื้นที่และบุคคลที่ต่างกัน เหมือนกับเป็นการแบ่งงานกันทำตามธรรมชาติของพื้นที่และบุคคล

4.2 ความขัดแย้งทางสังคม เป็นการปฏิสัมพันธ์เชิงลบ (Negative Interaction) ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง มีปรากฏการณ์ความขัดแย้งเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่พบว่ามีมากและน่าสนใจ ในที่นี้จะกล่าวถึงสาเหตุความขัดแย้ง ลักษณะและพลวัตความขัดแย้ง

4.2.1 สาเหตุความขัดแย้ง เป็นลักษณะทางสังคมแต่ในที่นี้เราพบว่ามาจากปัจจัยการผลิต จึงเน้นการพิจารณาสาเหตุความขัดแย้งดังต่อไปนี้

ประการแรก ด้วยเหตุแห่งความห่างไกลและอิสระปลอดจากการดูแล ของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองหรือบทบาทอิทธิพลอำนาจรัฐมีน้อยและเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่การคมนาคมที่มีลักษณะเฉพาะ ทำให้ดินแดนแถบนี้เหมือนดินแดนอิสระ ที่มีการขนานนามหรือที่เรียกว่า “พวกนอก” หรือ “โหมนอก” ที่ห่างไกลจากเมืองนครศรีธรรมราช ลักษณะนี้เองทำให้พลังทางสังคมภายในพื้นที่หรือกลไกกระบวนการทางสังคมสามารถจัดการตนเองเพื่อการดำรงอยู่อย่างมีบทบาทสูงกว่าพลังอำนาจจากภายนอก และนำไปสู่การปฏิสัมพันธ์ในลักษณะความขัดแย้งระหว่างกันเกิดสูงตามไปด้วย ทำให้ผู้คนที่ลุ่มน้ำแห่งนี้จำเป็นต้องพึ่งตนเองเพื่อไม่ได้รับความเดือดร้อนหรือเพื่อให้ได้รับความปลอดภัยในชีวิต ทรัพย์สิน รอดพ้นจากการถูกละเมิดเหยียดหยาม การไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบหรือการรังแกจากผู้อื่น จึงต้องแสดงศักยภาพออกมาให้ผู้อื่นเห็นว่าเป็น “คนจริง” หรือ “สู้เพื่อน” ดังนั้น จะมีปฏิกิริยาที่แสดงออก เมื่อมีเหตุการณ์อะไรมากระทบตนเองหรือพวกพ้องหรือมักจะดำเนินการแก้ปัญหาลำพังหรือหาทางแสดงออกให้เป็นที่ประจักษ์ ในลักษณะที่ “เด็ดขาดรุนแรง” หรือ “ใจถึง” หรือ “เอาจริง” เช่น การลักขโมยวัว การตีหัว การปล้น การจุดคร่าผู้หญิง หรือแม้กระทั่งการฆ่ากัน ผลของการแสดงออกหรือการดำเนินการในลักษณะของ “การไม่ยอมใคร” จนทำให้ผู้คนในชุมชนหรือชุมชนใกล้เคียงยอมรับทำให้ตนเองหรือเครือญาติจะไม่ถูกรังแก หรือเมื่อมีความขัดแย้งหรือคดีความจะไม่ยอมเป็นคดีความตามกฎหมาย แต่อาจจะหนีคดี เข้าทำนอง “มีใครมีกันบ้านกำนันฉันไม่ไป” หรืออาจจะย้ายถิ่นหนีความขัดแย้ง หรือจะแก้ปัญหาด้วยตนเองมากกว่าจะให้คนกลางหรือตัวแทนราชการ อย่างกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือข้าราชการจัดการแทน จนกลายเป็นตะกอนทางวัฒนธรรมที่ถูกตีความว่านี่คือ “ปัญหาของกลุ่มน้ำปากพนัง” แท้จริงแล้วเขาต้องแสดงออกให้เห็นเชิง

ประจักษ์ว่า “เป็นคนสู้คน คนจริง พุดจาตรงไปตรงมา แก้ปัญหาง่ายๆ แต่รุนแรง เด็ดขาด” จนถูกตีความในทำนองว่าเป็นวัฒนธรรมดิบๆ ในสายตาของคนต่างถิ่น นอกจากนี้ การมีอาวุธติดตัวอยู่ตลอดเวลา เช่น เหน็บมีดสั้นประจำตัว³ ถือพร้า ขวานหรือลูกขวาน ดังกล่าวแล้ว⁴ หรืออาวุธปืนเพื่อการเสริมสร้างความยำเกรงอีกด้วย

ประการที่สอง จากข้อพิพาทหรือการแย่งความเป็นเจ้าของที่ดิน เนื่องจากที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพรมมีจำนวนน้อย ไม่อาจจะแสวงหาเพิ่มเติมได้ด้วยการบุกเบิกป่า หรือไม่อาจจะไปหาในลักษณะจับจอง บุกเบิกที่ดินสาธารณะได้อีกต่อไป ประกอบกับการครอบครองที่ดินนาของเกษตรกรถูกกฎหมายหรือมีเอกสารสิทธิ์เกือบทุกราย และที่นาเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญที่แต่ละครัวเรือนมีค่อนข้างน้อยหรือมีจำนวนจำกัดอยู่แล้ว ทำให้มีความพยายามใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ดังที่กล่าวในตอนก่อนแล้วว่าที่ดินริมคันนามักจะมีการทำการปลูกข้าว ดำกล่ำ โดยมีการตกแต่งคันนาที่เรียกว่า “ฉากหวนา” จนคันนาโตกลายเป็นคันนาเล็กลงไปตามการทำนาทุกปีๆ เช่นเดียวกันเจ้าของนาที่ติดกันก็มักจะไม่พอใจการกระทำดังกล่าวและมักแสดงออกด้วยการปกป้องการบุกเบิกที่ดินริมคันนาจะกระทำอย่างเต็มที่ โดยจะไม่ยอมให้ใครมาขุดคันนาเด็ดขาด จนเป็นสาเหตุการฆ่ากันตายมทุกบ้านทุกตำบล ทั้งนี้ อาจจะมาจากหลักเขตแดนของแต่ละรายไม่ชัดเจน “การกินแดน” จึงเกิดขึ้นตลอดมาตั้งแต่ยุคแรกหรือกรณีที่ดินของที่ดินมักจะนิยมปลูก “พืชเดินได้” เช่น ไม้ไผ่ไผ่ที่เขตแดน แล้วไม้ไผ่จะเติบโตไปตามที่ดินของผู้อื่น ในที่สุดก็จะทักท้วงเอาว่าเขตดินเป็นของตนเองตามต้นไม้ ในที่สุดนำไปสู่การขัดแย้งการกล่าวอ้างเหนือกรรมสิทธิ์ในที่ดินและอาจจะแสดงออกในทางรุนแรง

ประการที่สาม ความเสียหายจากการผลิต การเจาะคันนาระบายน้ำ ทั้งเมื่อฤดูฝน และการผันน้ำในฤดูแล้ง การปล่อยสัตว์หมายถึง วัว ควาย หมู เข้าไปทำลายผลอาสินให้ได้รับความเสียหาย ที่นำไปสู่ความขัดแย้งอยู่เสมอๆ

ประการที่สี่ ความไม่พอใจตัวข้าราชการ ทั้งข้าราชการส่วนภูมิภาคที่ปฏิบัติงานที่อำเภอ หรือตัวแทนของราชการต่างๆในพื้นที่ หรือกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน โดยเฉพาะพฤติกรรมของการบริการที่ประชาชนพิจารณาว่าเป็นการกลั่นแกล้ง ช่มชู้ การไม่ให้เกียรติ การใส่ร้าย และได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ไม่ยุติธรรม เห็นแก่พรรคพวก ไม่บริการ การปิดกั้นโอกาสในการแสดงความคิดเห็นเพื่อการพัฒนา พฤติกรรมเหล่านี้เมื่อถูกผนวกเข้ากับลักษณะที่เป็นบุคคลใฝ่รู้หรือเป็นผู้เรียนหรือความเป็นอิสระเสรีชนก็จะมีการวิพากษ์วิจารณ์การบริหารงาน รวมถึงการคัดค้าน การโต้แย้งและปฏิเสธราชการ

ประการที่ห้า นโยบายหรือโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาของรัฐที่ไม่สัมพันธ์กับความต้องการของประชาชน โดยเฉพาะเป็นความขัดแย้งทางการผลิตในทศวรรษที่ 2530 อันได้แก่ โครงสร้างการผลิตใหม่หรือกึ่งอุตสาหกรรม นอกจากนั้นโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาที่ไม่ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่แจ้งไว้หรือดำเนินการไม่สำเร็จหรือไม่อาจจะบริการประชาชนได้ เช่น ประปาหมู่บ้าน^{๑๖} ที่ใช้การไม่ได้เลย คลองส่งน้ำของชลประทานที่ไม่อาจจะใช้ประโยชน์ในการระบายน้ำสู่พื้นที่นาเพื่อการปลูกข้าว แต่บางพื้นที่นำไปใช้ในการระบายน้ำเค็มจากคลองไปสู่นาทุ่ง หรือคลองส่งน้ำพังไม่อาจจะใช้ได้อย่างที่เกิดขึ้นในตำบลตะเคียน อำเภอรอนดง ถนนหนทางที่ใช้ได้ชั่วระยะเวลาสั้นๆ แล้วพัง เช่น กรณีถนนบ้านแสงวิมาน ที่โรงเรียนกันจนออกโทรทัศน์เป็นข่าวทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 5 เมื่อ พ.ศ. 2540 นำไปสู่การฆ่ากันตาย คอสะพานถนน รพช. เกือบจะทุกสายที่ไม่เสมอกับตัวถนน ถนน รพช. สายหัวป่าสู่ ถึงเขียรเขา ที่ใช้ไม่ถึงฤดูกาล (ปลาย พ.ศ.2541) ก็เสียหายหรือพังตลอดทั้งสายในต้น พ.ศ.2542 ตัวอย่างเหล่านี้นำไปสู่การไม่ยอมรับหรือไม่ไว้วางใจบทบาทราชการมากยิ่งขึ้น

ประการที่หก การที่บทบาทรัฐอ่อน กลไกรัฐมีน้อย ทำให้การแก้ปัญหาล่าช้า ไม่ทันการ นอกจากนี้พฤติกรรมราชการที่ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจมากกว่าพฤติกรรมบริการ

4.2.2 ลักษณะและพลวัตความขัดแย้ง

ประการแรก ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง เป็นลักษณะการจัดการด้วยบรรทัดฐานทางสังคม เป็นต้นว่า ความขัดแย้งทางการผลิตระหว่างประชาชนด้วยตนเอง หากเป็นเรื่องเล็กน้อย ก็จะจัดการกันเองโดยกลไกทางสังคม เช่น การชดใช้ที่เรียกว่า “การใหม่”^{๑๗} เป็นพลังอำนาจเชิงซ้อนที่มีความชอบธรรมเมื่อมีการยอมรับและสามารถแก้ไขปัญหาได้ ส่วนในปัจจุบันหลังจากที่มีการพัฒนาตามโครงการของรัฐที่มีมากขึ้น ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา มักแสดงออกในความขัดแย้งด้วยการใช้กระบวนการยุติธรรม หรือพึ่งพาราชการมากขึ้น เช่น แจ้งความดำเนินคดี การเขียนหนังสือร้องทุกข์ ร้องเรียนหรือบัตรสนเท่ห์เข้ามาให้รัฐช่วยแก้ปัญหา

ประการที่สอง ลักษณะความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับองค์การราชการหรือข้าราชการ นับว่าความขัดแย้งที่มีมากและที่สำคัญต่อเนื่องกันมา เนื่องจากประชาชนมีลักษณะความเป็นพลเมืองสูง จากความเป็นอิสระที่มักจะถือว่าบทบาทปกติหรือเป็นการ

ดำเนินงานในกระบวนการทางการเมืองภาคประชาชนที่เกิดในระบบประชาธิปไตยหรือเป็นวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย โดยเฉพาะในยุคการพัฒนาตั้งแต่ประมาณ 2525 เป็นต้นมา รูปแบบการร้องเรียน การร้องทุกข์และการทำบัตรสนเท่ห์ และการเดินทางมาชุมนุมที่สถานราชการ เช่น ที่ว่าการอำเภอ หรือศาลากลางจังหวัดเพื่อให้ทางราชการช่วยแก้ปัญหาให้มีปรากฏให้เห็นอยู่ตลอดเวลา จนกลายเป็นความขัดแย้งกับทางราชการหรือยังเป็นการตอกย้ำคำว่า "หัวหมอ" ให้นหนักแน่นยิ่งขึ้น ส่วนการชุมนุมขับไล่หรือให้ย้ายข้าราชการที่พบว่าเริ่มมีและมากในทศวรรษที่ 2520 โดยเฉพาะข้าราชการฝ่ายปกครองและตำรวจ ส่วนในปัจจุบันกลับค่อยๆ คลายลง

ประการที่สาม การแก้ปัญหาความขัดแย้ง ค่อนข้างมีการจะใช้มาตรการทางสังคม (Social measures) มากกว่ามาตรการทางกฎหมาย (Legal measures) กล่าวคือ มีการแก้ปัญหากันเอง เช่น คู่กรณีจัดการกันเอง โดยการทำร้ายหรือการใช้ความรุนแรงเข้ามาดำเนินการหรือมีคนกลางมาช่วยการเจรจา เคลี้ยกล่อมหรือหาทางออกแบบสันติวิธี

4.3 การจัดการตนเอง

เนื่องจากผู้คนในลุ่มน้ำปากพนังมีการดำรงชีวิตที่ต้องผูกพันกับธรรมชาติจึงต้องมีการวางแผนชีวิต นั่นคือ การจัดการตนเอง ครุฑเรือนและชุมชนหรือความปลอดภัยของบ้าน ดังมีกรณีตัวอย่างจากการค้นพบดังนี้ 1) การจัดการตนเองหรือครอบครัวเพื่อการดำรงชีวิตเพื่อวันข้างหน้า โดยเฉพาะในชีวิตประจำวัน เช่น การหาพืช การปลูกพืชเพื่อไว้ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น มะพร้าว ไม้ไผ่ การทำลาหับ การหาปลาในแม่น้ำเพื่อทำแห้ง ปลาช่อนแห้ง ปลาใส่ร้า กะปิปลา⁷⁸ การทำสารเบียง⁷⁹ การทำขนมที่กินได้นาน เช่น การทำขนมขี้หมาพองเซหรือขนมขี้มอด การทำเหนียวกวน 2) การจัดการตนเองเพื่อให้ปลอดภัยจากการคุกคามของโจรผู้ร้าย เช่น ทำคอกวัวรวม 3) การหนีนาหาสวน และหนีนาหาเมือง เพื่อสร้างที่ดิน หรือสร้างรายได้สำหรับส่งให้บุตรหลานได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น 4) การจัดการในการพัฒนาอาชีพ เป็นการรวมกลุ่ม ดังที่กล่าวแล้วในหัวข้อการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและพัฒนาอาชีพ ทั้งในรูปแบบการทำไร่สวนผสม นากุ้ง

4.4 ความสัมพันธ์ระหว่างคนลุ่มน้ำกับภายนอก

หมู่บ้านหรือชุมชนในลุ่มน้ำปากพนังมีลักษณะพิเศษมาแต่อดีต พิจารณาได้โดยมีความคิดเชิงวิเคราะห์ได้ 2 ประเด็น คือ ประเด็นแรก ชุมชนหรือบ้านหรือครอบครัวในลุ่มน้ำเป็นหมู่บ้านที่พึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ประเด็นที่สอง ชุมชนหรือบ้านหรือครอบครัวในลุ่มน้ำฯ เข้าข่ายหมู่บ้านที่มีลักษณะที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้

การเป็นสังคมที่พึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ เป็นการพินิจศักยภาพภายใน ดังที่กล่าวแล้ว ส่วนการเป็นสังคมเข้าข่ายลักษณะที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ท่ามกลางสังคมเปิดและระบบการค้าแบบเสรี โดยมีข้าวเป็นผลิตผลหลัก ทำให้มีความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนหรือหมู่บ้านอื่นๆ เพื่อการแลกเปลี่ยนและการค้าขายระหว่างกันอยู่ตลอดเวลา หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนหมู่บ้านกระทำได้สะดวกง่าย เพราะมีแม่น้ำลำคลองในการเดินทางเพื่อการบรรทุกข้าวสารและสินค้า มีอยู่ทั่วไปในลุ่มน้ำปากพนัง เพราะอย่างน้อยมีเหตุผลหรือตัวบ่งชี้หลายประการ กล่าวคือ ประการแรก ผลจากการเปิดประเทศเพื่อการค้าหลัง พ.ศ.2398 ทำให้การผลิตข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นการผลิตเพื่อการค้าขายและการบริโภคภายในครัวเรือน การเร่งการผลิตจึงไม่อาจจะใช้เวลาในสร้างผลผลิตอื่นๆ ได้ ข้าวจึงเป็นพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว (mono-cropping) ต่อเนื่องมานาน งานของฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ธานีกร ประดิษฐ์⁹⁰ กล่าวว่า ชุมชนภาคใต้มีลักษณะการผลิตได้เฉพาะอย่าง เพราะเงื่อนไขความต้องการของการตลาด จำเป็นต้องการเร่งผลิตพืชที่เป็นสินค้าเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินสดมาใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้าให้เป็นไปตามความต้องการ ประการที่สอง สภาพภูมิประเทศ คนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังบางพื้นที่ไม่อาจจะหาความสมบูรณ์ในพื้นที่ได้ เช่น การต้องหาไม้ฟันเพื่อการหุงต้ม และไม้สำหรับการทำหรือซ่อมแซมบ้าน โรงเรือน โรงข้าว โรงวัว ทำให้มีการรวมกลุ่มกันในฤดูฝน ช่วงเดือนสิบสอง-เดือนอ้าย เกษตรกรต้องรวมกลุ่มกันล่องเรือไปในเม⁹¹ เพื่อตัดหาฟัน ตัดไม้เตย นางจำรัส ทองธวัช⁹² ซึ่งตั้งบ้านเรือนริมคลองขุดหรือคลองสุขุม เล่าว่า "...พอเดือนสิบสอง เดือนอ้าย ชาวบ้านข้างล่าง⁹³ ล่องเรือผ่านหน้าบ้านไปตัดไม้ในเมกันเป็นแถว...เป็นประจำทุกปี" โดยผ่านเส้นทางหรือช่องล่องเรือไปและกลับหลังจากตัดไม้แล้ว จะต้องผ่านจุดสำคัญๆ 4 เส้นทาง คือ เส้นทางแรก คลองชะเมา ผ่านบ้านชะเมา จะมีชาวบ้านจากตำบลชะเมา ตำบลคลองน้อย ตำบลบ้านใหม่ ตำบลคลองกระบือ ไปหาไม้ที่บริเวณบ้านในคลอง อำเภออ่อนพิบูลย์ โดยไปปักหลักทำขนำแถวบ้านดอนแตระ ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนใหม่ในเขตอำเภอเฉลิมพระเกียรติปัจจุบัน เส้นทางที่สอง ผ่านแม่น้ำปากพนัง ผ่าน

บ้านกระเกต อำเภอยะใหญ่ ไปตัดไม้ทั้งพรุคลองค้องและพรุควนเคร็ง ที่ประชาชนในตำบลต่างๆของอำเภอยะใหญ่ ใช้เป็นเส้นทางล่องเรือและล่องไม้หลังจากตัดแล้วกลับบ้าน เส้นทางที่สาม เป็นการล่องเรือตามลำคลองเล็กๆ จากบ้านกลางผ่านบ้านคตธรรมราช บ้านปากคลองวัดแดง ปัจจุบันเส้นทางนี้เลิกใช้ เพราะสภาพคลองเปลี่ยนไป คือ มีการถมและสร้างคันดิน ไม่อาจจะเดินเรือหรือล่องไม้ได้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2520 ที่เกษตรกรจากตำบลเขาพระบาท ตำบลเสื่อหิง ตำบลท่าขอม ไปตัดไม้ที่พรุควนเคร็ง ในบริเวณบ้านศาลาตะเคียน บ้านท้ายทะเล เส้นทางที่สี่ ผ่านคลองหัวไทรที่อำเภอยะใหญ่ไปยังพรุควนเคร็ง นอกจากนี้ เส้นทางทั้งสี่ยังใช้เป็นเส้นทางล่องเรือไปหาปลาในฤดูแล้งในเมหรือในพรุด้วย ประการที่สาม การเป็นเกลอ เช่น เกลอเขาเกลอเล อันเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางบวก (Positive Interaction) ลักษณะเกลอที่มาจากการพึ่งพาเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน การมีทรัพยากรต่างกัน เช่น การเป็นเกลอของคนที่มีภูมิปัญญาในบริเวณทุ่งนากับการเป็นเกลอคนที่มีภูมิปัญญาอยู่บนริมทะเลอำเภอยะใหญ่ เพื่อการแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับอาหารทะเล หรือการผูกเกลอผูกคองระหว่างชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังยุคอดีตกับบุคคลแถบภูเขา^{๒๔} และชาวเหนือ แถบบริเวณเทือกเขาหลวง^{๒๕} ที่เกิดขบวนการ “เรือเหนือ” ลำเลียงผลผลิตข้าวแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชาวเหนือ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่อยู่นอกชุมชน หรือการที่ชาวบ้านต้องต้อนรับวัวควายหนีน้ำท่วมหรือฤดูฝนทุกๆปีไปฝากหรือเลี้ยงในพื้นที่แถบภูเขาอำเภอร่อนพิบูลย์หรืออำเภอเมืองหรือบางครั้งไปอำเภอยะใหญ่หรืออำเภอยะลาหรืออำเภอยะรัง เหล่านี้นับว่าเป็นการสร้างความช่วยเหลือหรือเชื่อมโยงในลักษณะการผูกเกลอผูกคองกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกกลุ่มน้ำที่มีความสัมพันธ์แบบนี้มากในอดีต ประการที่สี่ สภาพพื้นที่ที่ต้องประสบภัยธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา

ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม

ประเพณีหรือวัฒนธรรมทั่วไป ได้แก่ ประเพณีวัฒนธรรมร่วมของคนนครศรีธรรมราชหรือประเพณีวัฒนธรรมร่วมของคนภาคใต้หรือคนไทย เช่น เทศกาลเดือนห้าหรือวันว่างหรือวันสงกรานต์ และประเพณีเฉพาะ เช่น การทำบุญเดือนสิบ ที่มีสาระสำคัญคือ เป็นประเพณีปีใหม่ที่มีการแสดงออกในการเคารพต่อผู้สูงอายุและผู้ที่ยล่วงลับไปแล้ว

สำหรับผู้ที่ย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานภายนอกกลุ่มน้ำปากพองจะแสดงออกถึงความผูกพันต่อบรรพบุรุษด้วยการเดินทางกลับมาเยี่ยมญาติและร่วมทำบุญให้ผู้เสียชีวิตและยังมีชีวิตอยู่ โดยเฉพาะงานทำบุญเดือนสิบ ที่เป็นประเพณีราชภัฏที่ได้รับการสืบสานกันมาอย่างไม่เสื่อมคลาย สังเกตได้จากจำนวนผู้คนที่เดินทางกลับบ้านร่วมงานอย่างมากมานี้ เป็นงานบุญที่ถูกปลุกฝังจากบิดามารดาในทำนองที่ว่าไม่ว่าจะอาศัยอยู่ที่ไหนต้องเดินทางกลับมาร่วมทำบุญที่บ้านเกิด “งานบุญเดือนสิบ” จะเป็นเครื่องหมายที่อธิบายระยะห่างทางสังคม หรือระยะห่างของเครือญาติได้ดีว่าความสัมพันธ์ยังลึกซึ้งหรือผูกพันกันมากน้อยแค่ไหน จากความเชื่อที่แสดงออกนี้ทำให้ประเพณีเดือนสิบเป็นประเพณีที่รับการสานต่อให้รุ่งเรืองมาจากพื้นที่ลุ่มน้ำปากพอง หากเชื่อในสมมุติฐานที่ว่า “อารยธรรมเกิดที่ลุ่มน้ำ” ลุ่มน้ำปากพองจะเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมหรือวัฒนธรรมหลักแหล่งหนึ่งของนครรัฐนครศรีธรรมราช เนื่องจากสภาพแวดล้อมและสภาพภูมิศาสตร์และจำนวนประชากรที่มีมากมาแต่โบราณ กล่าวคือจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นพื้นที่ผลิตข้าวและน้ำผึ้งจาก น้ำผึ้งตาลโตนด ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญต้องใช้จำนวนมากในการทอดลาแต่ละครั้งมีความสมบูรณ์อยู่ลุ่มน้ำปากพอง จากเหตุผลดังกล่าวแล้ว น่าเชื่อได้ว่าลุ่มน้ำปากพองเป็นแหล่งวัฒนธรรมหนึ่งในการผลิตลาเพื่อประกอบงานบุญหรืออาจจะเป็นจุดกำเนิดหรืออาจจะแหล่งสืบสานทางวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่

งานประเพณีชักพระหรืองานลากพระ^{๑๖} ในที่นี้ไม่เสนอในรายละเอียดถึงพิธีกรรม แต่จะเสนอสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นควบคู่กับประเพณีนี้ กล่าวคือ มีกิจกรรมเฉพาะที่เป็นตัวของตัวเองในงานชักพระของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพองที่ต่างจากการแสดงออกหรือกิจกรรมของผู้คนที่อื่นๆ ในภาคใต้ ที่นี้มีการชักพระ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก การชักพระทางเรือ หรือเรียกว่า ลากพระน้ำ สำหรับวัดที่ตั้งริมแม่น้ำ ลำคลอง ลักษณะที่สอง ชักพระทางบกหรือลากพระบก สำหรับวัดที่ตั้งอยู่ห่างจากสายน้ำหรือสำหรับวัดที่ตั้งในบริเวณนาข้าวหว่านไถลำนาคลอง มีการแสดงออกเหมือนกันทั้งสนุกสนานและรุนแรง ดังที่ ดร.กำแหง สติรกุล” คือ

“งานลากพระจะสนุกและน่ากลัวมาก คือ มีการแข่งเรือ การประกวดการตกแต่งนมพระ ที่ปากพองคนจึงมาเที่ยวกันมาก เพราะเป็นที่ชุมนุมเรือพระ แต่ที่น่ากลัวเพราะว่าในงานลากพระจะมีการทะเลาะวิวาท การทุบตีกันพื้นทางระหว่างคนบ้านต่างๆ เป็นหมู่คณะทุกปี.....”